

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Cabbarov Ayaz Rafiq oğlu

“Qeyri-neft sektorunun inkişafına neft strategiyasının təsiri
məsələləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı 060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Əliyeva G.T.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Cəmilov M.R.

Kafedra müdiri i.e.d., prof. Hacıyev Ş.H.

BAKI - 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
-------------------	----------

I FƏSİL. NEFT STRATEGİYASININ AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA ROLU

1.1. Neft strategiyasının formalaşması, məqsədi və vəzifələri.....	7
1.2. Neft strategiyasının ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri.....	17
1.3. Neft-qaz sektorunun resurs potensialı və infrastruktur kompleksi.....	26

II FƏSİL. NEFT GƏLİRLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFI VƏZİYYƏTİ

2.1. Dövlət Neft Fondu və Azərbaycanada neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunması vəziyyəti.....	38
2.2. Qeyri-neft sektorunun müasir inkişaf vəziyyəti və dövlət siyasəti.....	55

III FƏSİL. POSTNEFT DÖVRÜ VƏ AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF STRATEGİYASI

3.1. Qeyri-neft sektorunun inkişaf problemləri.....	74
3.2. Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri.....	80

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	88
---------------------------------	-----------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	93
---	-----------

RESUME/PEZİOME.....	94
----------------------------	-----------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünyada gedən geosiyasi, tarixi və ictimai - siyasi proseslərin nəticəsində Sovetlər İttifaqı dağıldı və 1991 - ci il oktyabrın 18 - də Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdi. 24 ildir ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilib, bir sıra mötəbər beynəlxalq təşkilatların üzvüdür və azad, müstəqil, demokratik dövlət kimi inkişaf edir.

Əvvəllər olduğu kimi yeni yüzillikdə də bu və ya digər dövlətin dünya siyasətində oynadığı rol, onun geosiyasi mövqeyinin müəyyənlişməsi həmin dövlətin malik olduğu iqlim, relyef, o cümlədən yanacaq - enerji ehtiyatları, ərazi, dəniz, göl və çay sahillərində və s. yerləşməsi kimi coğrafi, geoiqtisadi və geostrateji faktorların mövcudluğundan birbaşa asılıdır. Bu baxımdan Xəzər dənizinin sahilində yerləşən Azərbaycan Respublikasının geosiyasi əhəmiyyəti, onun zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi və dünya bazarlarına nəqli məsələləri müasir beynəlxalq münasibətlərin aktual mövzularından biridir. Əsrlər boyu olduğu kimi, bu gün də Azərbaycan dünya dövlətlərinin diqqət mərkəzindədir. Xəzər dənizi və onun Azərbaycan sektorunun zəngin neft və qaz ehtiyatları, Azərbaycanın Avropa və Asiyanı birləşdirən qədim Böyük İpək Yolunun üzərində yerləşməsi və s. səbəblər bu gün təkcə Rusiya, İran və Türkiyəni deyil, həmçinin ABŞ, Yaponiya, Çin və bir çox digər Qərb və Şərq dövlətlərini ciddi şəkildə maraqlandırır.

1994 - cü ilin əvvəllərində əsası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və həmin ilin 20 sentyabrında «Əsrin müqaviləsi» ilə möhkəm şəkildə bünövrəsi qoyulan və bu günə qədər müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası dövlətin beynəlxalq aləmdə nüfuzunu xeyli artırmışdır.

Beləliklə, bir tərəfdən Azərbaycanın dünyaya inteqrasiya olunmaq, Şərqlə Qərb arasında körpü rolunu oynamaq və öz karbohidrogen ehtiyatlarını dünya bazarlarına nəql etmək və bu əsasla özünün çoxsaylı iqtisadi, siyasi və mənəvi problemlərini, o cümlədən Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll etməklə öz ərazi

bütövlüyünü təmin etmək istəyi, digər tərəfdən isə dünyanın iri dövlətlərinin və transmilli şirkətlərinin Xəzərin neft - qaz ehtiyatlarına göstərdiyi təbii maraq Azərbaycan neftini dünya siyasətində və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə mühüm əhəmiyyətli faktora çevirir.

Neft-qaz sektorunda mövcud vəziyyətin respublika iqtisadiyyatına, onun tərəqqisinə əsaslı təsiri vardır. Gercəklik ondan ibarətdir ki, neft-qaz sektorun və onun qaynaqlandırdığı yanacaq-enerji kompleksi (YEK) iqtisadiyyatın bütün strukturunda hərəkətverici qüvvəyə malikdir. Muasir milli iqtisadiyyatın barometri və əsas indikator göstəricisi bu gün də yetərli dərəcədə neft-qaz sektoru ilə bağlıdır. Bu baxımdan mövcud reallıqlar cəvresindən milli neft-qaz sektorunun inkişafının iqtisadi artıma və qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirinin təhlili və qiymətləndirilməsi muhum aktual səciyyə daşıyır və eyniliklə də bizim tədqiqat predmetini təşkil edir. Movzunun aktuallığını gücləndirən şərtlərdən biri də, neft-qaz sənayesinin milli və iqtisadi təhlükəsizliyin əsas qaynaq komponenti olmasındadır. Ölkə budcəsinin və ixracın əsas hissəsi onun hesabına formalaşır. Bütün bunlar neft-qaz gəlirlərinin ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində, neftdən asılılığın aradan qaldırılmasına və qeyri-neft ixracının inkişafına yönləndirilməsi üzrə səmərəli inkişaf strategiyasının hazırlanmasını və reallaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan tədqiqat işinin mövzusu öz aktuallığı ilə seçilir.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın neft strategiyası, bu çərçivədə formalaşan neft gəlirləri və onların qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində yönləndirilməsi mexanizmləri təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə Azərbaycanın neft strategiyasının qeyri-neft sektorunun inkişafına müsbət təsirinin artırılması imkanlarının öyrənilməsi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın neft strategiyasını və onun qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirini kompleks tədqiq etməklə qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Neft strategiyasının formalaşması, məqsədi və vəzifələrinin tədqiq edilməsi;
- Neft strategiyasının iqtisadi inkişafa təsirlərinin və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi;
- Neft-qaz sektorunun resurs potensialı və infrastruktur kompleksinin tədqiq edilməsi;
- Dövlət Neft Fondu və Azərbaycanda neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunması vəziyyətinin tədqiq edilməsi
- Qeyri-neft sektorunun müasir inkişaf vəziyyəti və həyata keçirilən dövlət siyasətinin təhlil edilməsi;
- Qeyri-neft sektorunun inkişaf problemlərinin müəyyən edilməsi;
- Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin araşdırılması və bu sahədə təkliflərin hazırlanması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycanın neft strategiyasının qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və qeyri-neft sektorunun inkişafı və ixracının təşviqi istiqamətində təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici tədqiqatçıların məqalələrindən, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, beynəlxalq təşkilatların illik hesabat materiallarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən ixracyönümlü qeyri-neft sahələrinin inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

Birinci fəsildə, Azərbaycanın neft strategiyasının formalaşması, məqsədi və vəzifələri, neft strategiyasının iqtisadi inkişafda rolu, neftlə zəngin olan ölkələrin təcrübəsi (Norveç modeli), neft-qaz sektorunun resurs potensialı və infrastruktur kompleksi tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsildə, neft strategiyasının əsas tərkib elementlərindən biri kimi Dövlət Neft Fondunun fəaliyyəti və ölkədə neft gəlirlərinin idarə edilməsi vəziyyəti, qeyri-neft sektorunun inkişafı vəziyyəti və həyata keçirilmiş dövlət siyasəti tədbirləri kompleks təhlil edilmişdir.

Üçüncü fəsildə, postneft dövründə qeyri-neft sektorunun inkişaf problemləri və qeyri-neft sektorunun inkişaf strategiyasının başlıca istiqamətləri təhlil edilmiş və bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür.

I FƏSİL. NEFT STRATEGİYASININ AZƏRBAYCANIN SOSİAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA ROLU

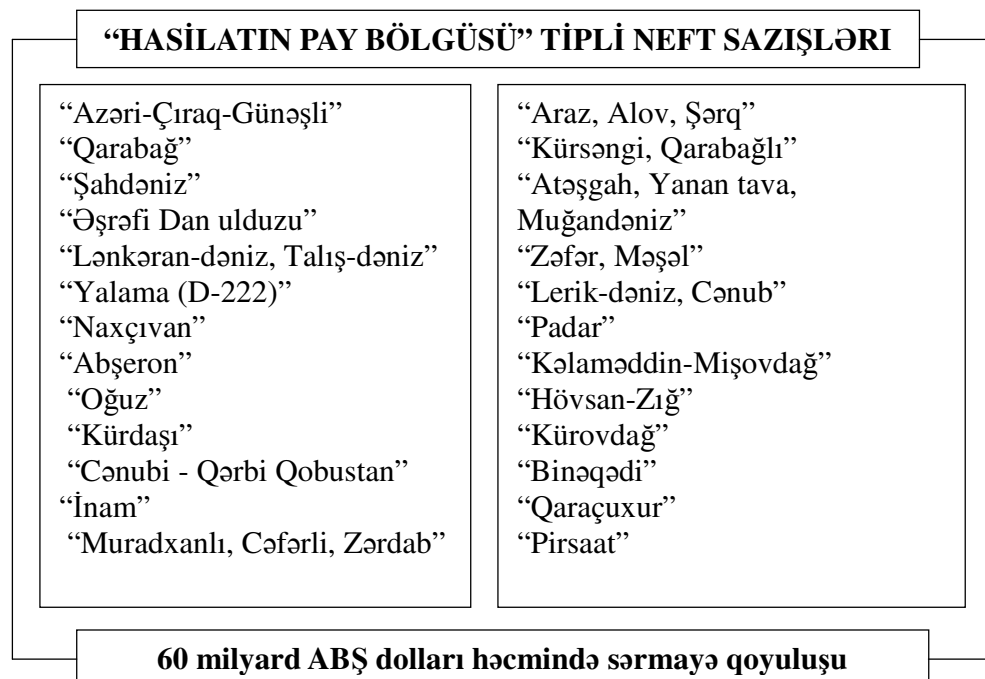
1.1. Neft strategiyasının formalaşması, məqsədi və vəzifələri

Dərin mənəvi, mədəni, elmi iqtisadi, potensiala, əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyə malik Azərbaycan həm də özünün zəngin təbii sərvətləri ilə məşhurdur. Bu sərvətlər içərisində neft əsas yer tutur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 90-cı illərin əvvəllərində bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın sıfıra enməsi neft və qaz sənayesinin ağır böhran vəziyyətinə salmışdır. Bütün bu çətinliklər maliyyə, texniki və digər problemlər aşkar edilmiş "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi. Neft sənayesində yaranmış çətin vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün iki variantdan birini seçmək lazım idi. Ya 15-20 il ölkəmizin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmasını gözləmək, ya da xarici neft şirkətlərini dəvət etmək lazım idi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri xarici iri neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərarına gəldi və "Yeni neft strategiyası" tez bir vaxtda işlənilib hazırlandı. O dövrdə Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə Azəri-Çıraq-Günəşli (dərin sulu hissəsi) yataqlarının işlənməsi üzrə xarici şirkətlərlə danışıqlara başlandı.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstən sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında "məhsulun pay bölgüsü" tipli müqavilə imzalandı. Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adlanmış, təxminən 400 səhifə həcmində və 4 dildə öz əksini tapmışdır. "Əsrin müqaviləsi"ndə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal,

ARDNŞ, LUKoyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə Petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) iştirak etmişdir. Bununla da "Yeni neft strategiyası" və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başlandı. "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edildi və 12 dekabr 1994-cü ildə qüvvəyə mindi. İlk dəfə hesablanmış çıxarılabilən neft ehtiyatı 511 milyon ton olmuş, sonralar qiymətləndirici quyuların nəticələrinə görə bu ehtiyat 730 milyon tona çatmışdır və bununla əlaqədar yataqların işlənilməsinə tələb olunan sərmayə xərcləri 11,5 milyard ABŞ dolları qəbul edilmişdir; ümumi təmiz gəlirdən Azərbaycanın payına 80%, sərmayəçilərin payına 20% düşür.

Şəkil 1. "Hasilatın pay bölgüsü" tipli neft sazişləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (www.socar.az)

"Əsrin müqaviləsi"nin ilk günlərindən başlayaraq Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat şirkəti yaradıldı və təsdiq olunmuş vahid proqram üzrə ARDNŞ ilə birgə işlərə başlandı. Bu saziş sonradan dünyanın 19 ölkəsinin 41 neft şirkəti ilə 30-dək sazişin imzalanması üçün yol açdı. "Əsrin müqaviləsi" həm karbohidrogen ehtiyatlarının miqdarına, həm də qoyulan sərmayələrin həcminə görə dünyada bağlanan ən iri sazişlər siyahısına daxil olmuşdur. İmzalanmış neft sazişləri üzrə Azərbaycanın neft sənayesinin

inkışafı üçün nəzərdə tutulmuş 64 milyard ABŞ dolları qoyuluşunun 57,6 milyardı dəniz yataqlarının mənimsənilməsinə və perspektivli strukturlarda axtarış-kəşfiyyat işlərinin aparılmasına yönəldilmişdir.

"Əsrin müqaviləsi"nin həyata keçirilməsinə başlanan vaxtdan Azərbaycan iqtisadiyyatında dönüş yarandı və böyük işlərə başlandı. Birinci növbədə 1995-ci ildə ilkin neft hasilatı layihəsi çərçivəsində Çıraq-1 özülü qərb standartlarına uyğun olaraq bərpa olundu və böyük maillikli quyuların qazılması məqsədilə bu özülün üst modulu modernizə edilərək yeni qazma avadanlıqları ilə təchiz olundu. Yeni qazma qurğusu laylara horizontal quyuların qazılmasına imkan verdi. Maksimal mailliklə qazılmış A-18 (inhirafı-5500 m), A-19 (inhirafı-6300m-dən artıq) və s. istismar quyuları böyük neft hasilatı ilə işə düşdülər. 1997-ci ildə Çıraq yatağından neft hasilatına başlandı.

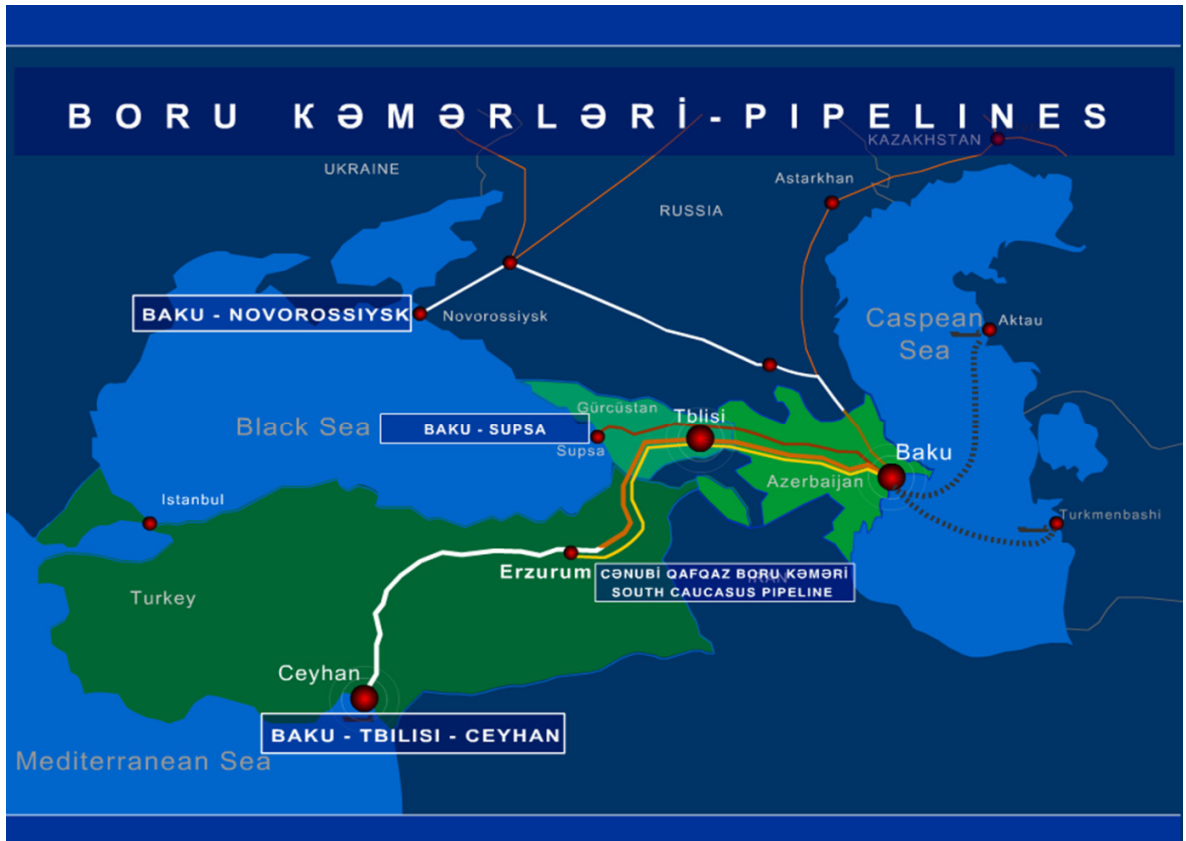
1999-cu ilin dekabrında Azərbaycanın "mənfəət nefti" ilə doldurulmuş ilk tanker dünya bazarlarına çıxarıldı. Bu neftin satışından əldə edilən valyuta ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fonduna daxil olur və xalqa fayda verir. Şimal istiqamətindəki uzunluğu 231 km, diametri 720 mm olan Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin Azərbaycan hissəsi bərpa və inşa edilmişdir və ilk dəfə 25 oktyabr 1997-ci ildə Azərbaycan nefti Novorossiysk limanına (Rusiya Federasiyasına) nəql olunmuşdur. Kəmərin istifadəyə verilən gündən 2010-cu il aprelin 1-dək bu marşrutla 30 milyon 867 min ton neft nəql edilib.

Qərb istiqamətində uzunluğu 837 km, diametri 530 mm Bakı-Supsa boru kəməri inşa edilərək, 17 aprel 1999-cu ildə işə salınmışdır. İstifadəyə verilən gündən 2010-cu il aprelin 1-dək Bakı-Supsa kəməri ilə 51 milyon 586 min ton neft nəql edilib. 1997-ci ildə respublikada neft hasilatı 9 milyon ton idisə, 2009-cü ildə bu rəqəm 50 milyon tonu keçmişdir.

Xəzərin böyük dərinliklərində yerləşən sahələrdə dərin kəşfiyyat quyularının qazılması məqsədilə "Dədə Qorqud" (keçmiş "Kaspmorneft") yarım dalma üzən qazma qurğusu təmir və modernizə edilmişdir və 50-475 m dəniz dərinliyində 7620 m dərinliyinə qədər quyuların qazılması imkanına malikdir. Digər qurğu "İstiqlal" (keçmiş "Şelf-

5") yarım dalma üzən qazma qurğusu təmir və modernizə edilərək, 50-700 m dəniz dərinliyində 7620 m dərinliyə qədər quyu qazmaq mümkün olmuşdur. Modernizə olunmuş qazma qurğularının köməyi ilə "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlarında birgə aparılan işlər nəticəsində 6 kəşfiyyat quyusu qazıldı, bunların səhəsində sonradan neft ehtiyatları 30%-dən çox artırıldı. Bu qurğular 1996-cı ildə yaradılmış "Kaspian Drilling Kompani" müştərək müəssisənin tərkibində "Şahdəniz" və "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlarında öz işlərini uğurla davam etdirirlər. Xarici şirkətlər tərəfindən Azərbaycan üçün tikilmiş, Heydər Əliyev adına "Lider" qurğusunun köməyi ilə də texnika-texnoloqiya sahəsində böyük irəliləyişlər əldə edilmişdir.

Şəkil 2. Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin edən ixrac boru kəmərləri sistemi

1999-cu ilin noyabrında Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilmiş ATƏT-in Sammitində ABŞ, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmənistan

prezidentləri tərəfindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) "Əsas İxrac Neft Kəməri"nin çəkilişi haqqında dövlətlərarası Müqavilə imzalanmışdır. 2002-ci il sentyabrın 18-də Bakıda, Səngəçal terminalında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin, Türkiyə və Gürcüstan prezidentlərinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac neft kəmərinin təməl daşı qoyulmuş və tikintisinə başlanmışdır. BTC-nin Azərbaycan hissəsinin Gürcüstan hissəsi ilə birləşdirilməsi 2004-cü ilin oktyabrında baş tutdu. 2006-cı il iyulun 13-də isə Türkiyənin Ceyhan şəhərində XXI əsrin ən böyük enerji layihəsi olan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təntənəli açılış mərasimi keçirildi. BTC istismara verilən gündən 2010-cu ilin aprel ayının 1-dək Ceyhan limanından 112,8 milyon ton Azərbaycan nefti dünya bazarlarına yola salınmışdır.

Bu "əsas ixrac neft kəməri"nin texniki-iqtisadi əhəmiyyətindən başqa, onun siyasi rolu da böyükdür. Belə ki, bu neft kəməri dünya dövlətləri ilə Azərbaycan dövlətinin yeni münasibətlərinin, dünya xalqları ilə Azərbaycan xalqının əlaqələrinin yenidən qurulmasına təkan verəcək, Azərbaycanın xarici siyasətinin güclənməsinə və inkişaf etməsinə səbəb olacaqdır.

2010-cu il mart ayının 9-da Çıraq Neft Layihəsinə dair qətnamə imzalanmışdır. Bu layihəyə 6 milyard dollar yönəldilmişdir. Layihə çərçivəsində Xəzər dənizində yeni platforma - Qərbi Çıraq Hasilat, Qazma və Yaşayış Bloklu platforma inşa olunacaq. 50-dən artıq yerli şirkət ÇNL üzrə tikinti işlərində birbaşa və dolayısı ilə iştirak etmişdir. Layihənin bütün tikinti və quraşdırma işləri daxili qüvvələr hesabına icra olunmuşdur. Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlar blokunun 15 il əvvəl başlanmış işlənməsinin davamı olan Çıraq Neft Layihəsindən ilk neft 2013-cü ildə hasil edilmişdir.

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından keçən müddət ərzində "Yeni neft strategiyası"nın çox böyük uğurla reallaşması günümüzün reallığına çevrilmişdir. Bütün bunları nəzərə alıb "Yeni neft strategiyası"nın nailiyyətlərinin aşağıdakı istiqamətlərdə reallaşdığını göstərmək olar:

1. Azərbaycanın, neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, bütövlükdə xarici işgüzar dairələrin, iri investisiyaların cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcıları bazarına sürətlə çıxışın təmin edilməsi;

Bütövlükdə "Əsrin müqaviləsi"ndən bugünkü günə qədər xarici neft şirkətləri ilə 26 neft sazişi imzalanmışdır. Bu sazişlərin nəticəsi olaraq Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə təxminən 60 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da respublikamızın gələcək inkişafının əsl qarantıdır.

2. Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin etmək üçün ixrac boru kəmərləri sisteminin yaradılması; Hazırda hasil edilən neft dünya bazarlarına üç marşrut üzrə çıxarılır: Rusiyanın Qara dəniz sahilindəki Novorossiysk, Gürcüstanın Supsa, Türkiyənin Ceyhan limanı vasitəsilə.

Hər üç neft kəmərinin çəkilməsi, neft layihəsinin həyata keçirilməsi və onun dünya bazarına ixracı Azərbaycanın karbohidrogen resurslarının işlənməsinin intensivləşməsinə və yeni investisiyaların cəlb edilməsi üçün şərait yaratdı.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixracı kəməri Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasına imkan verir, həmçinin "İpək yolu"nun və türkdilli ölkələrin də əsas magistral kəməri hesab edilir.

3. Azərbaycanın milli sərvəti olan neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillər üçün toplanaraq artırılması, bu gəlirlərdən ölkəmizin cari sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə almaqla, bugünkü nəsillər üçün istifadə edilməsi; Bu məqsədlə 1999-cu il dekabrın 29-da ümummilli lider Heydər Əliyev "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında" fərman imzalamışdır. Dövlət Neft Fondunda hazırda 10 milyard ABŞ dolları məbləğində vəsait mövcuddur.

4. Ümumilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu "Yeni neft strategiyası"nın həyata keçirilməsinin nailiyyətlərindən biri də Qərbin qabaqcıl texnika-texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsidir; Xüsusilə tikintidə və yataqların işlənilməsində, qazımada və istismarda tətbiq olunan yeni texnika, texnologiya və avadanlıqlar neft sənayesinə pozitiv təsir göstərmişdir. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Mərkəzi Azəri yatağında 48

quyunun qazılmasına imkan verən nəhəng və əzəmətli dərin dəniz özülu tikilmişdir. Texniki baxımdan dünya miqyasında ən iri terminallardan biri Səngəçal terminalıdır və burada genişləndirmə ilə əlaqədar çoxlu obyektlər tikilmişdir. Səngəçal terminalına Azəri yatağından gələn 186 km-lik 800 mm sualtı neft və 187 km-lik 720 mm sualtı qaz kəmərləri tikilmişdir. Azərbaycanda yuxarıda adları çəkilən nəhəng tikililərin aparılmasında, onların başa çatdırılmasında "Tekfen", "Azfen", "Makdermot" və s. müəssisələrin rolu böyükdür. Azərbaycanda neft-qaz sektorunda fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərdə, firmalarda 17 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşı işləyir. Bunlardan Azəri-Çıraq-Günəşlidə bilavasitə çalışanların sayı 9500 nəfər təşkil edir.

Azərbaycan malik olduğu neft potensialı hesabına neftin hasilatını 2016-ci il üçün 40-45 milyon tona çatdıracağı proqnozlaşdırılır.

Dərindən düşünülmüş neft strategiyası nəticəsində Azərbaycan Xəzər dənizinin nəhəng enerji potensialını ilk mənimsəyən və regionun inkişafında keyfiyyətə yeni iqtisadi modeli formalaşdıran, Avropa və Asiya arasında siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində, Qafqaz nəqliyyat dəhlizinin inkişafında, İNOQEYT, TRASEKA və digər nəhəng layihələrin gerçəkləşməsində Xəzəryanı və Qafqaz regionunda mühüm rol oynayan bir dövlətə, dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

"Əsrin müqaviləsi" ilə əsas qoyulmuş milli neft strategiyasının uğurlarının nəticəsi olaraq Azərbaycanın regionun lider dövlətinə, eləcə də regional və qlobal iqtisadi layihələrin aparıcı iştirakçılarında birinə çevrilmişdir.

Son illər dünyada gedən iqtisadi proseslərin, nəhəng enerji və nəqliyyat layihələrinin təşəbbüskarı və fəal iştirakçısına çevrilmiş Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmə inteqrasiyası getdikcə sürətlənir, ölkəmizin Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatındakı rolu əhəmiyyətli dərəcədə artır. Ötən il dünyanın bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları Azərbaycanda gedən inkişaf prosesini yüksək qiymətləndirmiş, ölkəmizin kredit reytingini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışlar. Belə ki, Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesablamalarına görə, Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya miqyasında rəqabət qabiliyyətliliyinə görə 40-ci yerdədir. Heç

şübhəsiz, dünya miqyasında ilk 40 ölkə sırasına daxil olmaq Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə həyata keçirilən islahatların, düşünülmüş və bitkin siyasətin nəticəsidir.

Ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin və beynəlxalq nüfuzunun ilbəl artmasında yeni neft strategiyasının müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində ilkin neftin çıxarılması Azərbaycanda neft hasilatının sürətli inkişafına təkan verməklə yanaşı, ölkəmizin siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə imkan yaratmışdır. Ötən müddətdə neft strategiyası çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər, mühüm infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması ölkəmizin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Eyni zamanda, özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından düzgün, səmərəli şəkildə istifadə edən Azərbaycan Respublikası regionun ən sabit və dinamik inkişaf edən ölkəsinə çevrilmişdir.

2014-cü il Azərbaycanın neft strategiyası üçün bir sıra əlamətdar hadisələrlə zəngin olmuşdur. Bu baxımdan ölkəmizin neft sənayesinə böyük həcmli investisiyaların qoyulması və müasir texnologiyaların tətbiqinin nəticəsi olan “Qərbi Çıraq” platformasının istismara verilməsini qeyd etmək olar. Məlum olduğu kimi, yanvarın 28-də “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokunun tammiqyaslı işlənməsi proqramı çərçivəsində inşa olunmuş yeni unikal platformadan ilkin neftin hasilatına başlanmışdır. Heç şübhəsiz, bu əlamətdar hadisə müasir neft tariximizin növbəti uğuru kimi qiymətləndirilməlidir. Məlumat üçün bildiririk ki, “Qərbi Çıraq” platforması dənizin 170 metr dərinliyində quraşdırılmışdır və onun layihə gücü gündəlik 25 min ton xam neft və təxminən 8 milyon kubmetr qaz hasil etmək potensialına malikdir. Bu platformadan ildə təxminən 8,2 milyon ton neft və 2,8 milyard kubmetr qaz hasil ediləcəkdir. Hasilata başlamış və yeni texnologiyalar üzərində inşa edilmiş bu platforma gələcəkdə hələ uzun illər boyunca dünya səviyyəli qurğu kimi Azərbaycanda neft hasilatının həcminin sabit səviyyədə saxlanılmasını təmin edəcəkdir. Adıçəkilən platformadan hasilat il ərzində digər öncəqazma quyuları işə düşdükcə artacaq.

2014 -cü ildə BTC vasitəsilə ixrac olunmuş təqribən 34,8 milyon ton (262 milyon barrel) xam neft Türkiyənin Ceyhan limanından 362 tankerlə dünya bazarına göndərilmişdir. Bütövlükdə isə 1768 kilometr uzunluğunda olan BTC boru kəməri ilə 2006-cı ilin iyun ayından indiyədək təxminən 2,1 milyard barrel və ya 280 milyon ton xam neft ixrac olunmuşdur.

2010 -cu ildə Azərbaycanda 50,7 milyon ton neft çıxarılmışdır ki, bu da ölkəmizin neft sənayesinin tarixində rekord göstərici hesab olunur. Bütövlükdə isə 1997-ci ildən ötən dövr ərzində “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokundan təqribən 376 milyon ton neft və 100 milyard kubmetrə yaxın səmt qazı hasil edilmişdir.

2014 -cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fonduna neft və qazın satışından 12 milyard 343,8 milyon manat vəsait daxil olmuşdur.

Xatırladaq ki, “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsi çərçivəsində ölkə üzrə neft hasilatı təqribən 5 dəfəyə yaxın artaraq 1997-ci ildəki 9 milyon tondan 2014-cü ildə 41,9 milyon tona çatmışdır. Ölkəmizdə ən yüksək illik neft hasilatı isə 2010-cu ildə qeydə alınmışdır. Belə ki, həmin il Azərbaycanda 50,7 milyon ton neft çıxarılmışdır ki, bu da ölkəmizin neft sənayesinin tarixində rekord göstərici hesab olunur. Bütövlükdə isə ötən illər ərzində “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokundan təqribən 376 milyon ton neft və 100 milyard kubmetrə yaxın səmt qazı hasil edilmişdir.

Ötən il “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində neft hasilatı da uğurla davam etdirilmişdir. bp şirkətinin 2014-cü il üçün yaydığı hesabatda əsasən, il ərzində “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsinin əməliyyat xərclərinə təqribən 1 milyard dollar, əsaslı xərclərinə isə 2,3 milyard dollar vəsait sərf olunmuşdur. “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokunda il ərzində hasilat sabit şəkildə davam etmiş, istismarda olan altı platformadan gündə orta hesabla 638 min barrel neft çıxarılmışdır. Bütövlükdə isə müqavilə sahəsindən illik neft hasilatının səviyyəsi 233 milyon barrel və ya 31,5 milyon ton təşkil etmişdir. Gündəlik hasilatın 61 min 900 barreli “Çıraq”, 156 min 500 barreli “Mərkəzi Azəri”, 149 min 300 barreli, “Qərbi Azəri”, 74 min 200 barreli “Şərqi Azəri”, 145 min 900 barreli “Dərinsulu Günəşli”, 50 min 200 barreli isə “Qərbi Çıraq” platformalarının payına düşmüşdür.

Hazırda konsorsium iştirakçıları tərəfindən müqavilə sahəsində 84 quyudan neft hasilat olunur. Daha 39 quyudan isə texniki məqsədlər üçün istifadə edilir.

“Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokundan çıxarılan neftin sualtı boru kəmərləri vasitəsilə Səngəçal terminalına göndərilməsi də uğurla davam etdirilmişdir. Məlumat üçün bildiririk ki, terminalın texniki emal sistemlərinin gücü gün ərzində 1,2 milyon barrel nefti qəbul edib ixraca yönəltməyə imkan verir. 2014-cü ildə Səngəçal terminalından 298,5 milyon barreldən artıq neft ixrac olunmuşdur. Xam neftin 260 milyon barreldən artıq hissəsi Bakı-Tbilisi-Ceyhan, təqribən 31,4 milyon barreli Bakı-Supsa ixrac boru kəmərləri, 5,3 milyon barreli isə dəmir yolu vasitəsilə daşınmışdır. Bundan əlavə, il ərzində Azərbaycandan dünya bazarına 1,84 milyon barrel kondensat ixrac olunmuşdur.

Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasında xüsusi yer tutan Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac boru kəmərinin istismara verilməsindən doqquz ilə yaxın vaxt ötür. Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, 2014-cü ildə də uğurlu fəaliyyətini davam etdirən bu kəmərlə bağlı əsaslı xərclərə 0,1 milyard dollar, əməliyyat xərclərinə isə 0,2 milyard dollar vəsat yönəldilmişdir. Hazırda kəmərin gündəlik ötürmə gücü 1,2 milyon barrel təşkil edir. 2014-cü ildə BTC vasitəsilə ixrac olunmuş təqribən 34,8 milyon ton (262 milyon barrel) xam neft Türkiyənin Ceyhan limanından 362 tankerlə dünya bazarına göndərilmişdir. Bütövlükdə isə 1768 kilometr uzunluğunda olan BTC boru kəməri ilə 2006-cı ilin iyun ayından indiyədək təxminən 2,1 milyard barrel və ya 280 milyon ton xam neft ixrac olunmuşdur. Həmin neft həcmələri Ceyhanda 2793 tankerə yüklənərək dünya bazarlarına göndərilmişdir.

Hazırda BTC boru kəməri Azərbaycandan, əsasən, “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsi çərçivəsində hasil edilən nefti və “Şahdəniz” yatağından çıxarılan kondensatı daşıyır. Bundan əlavə, BTC vasitəsilə Türkmənistan və Qazaxıstan nefti də nəql olunur. 2014-cü ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft şirkətinin əməliyyatçısı olduğu şimal marşrutu ixrac boru kəmərinin axın istiqaməti də dəyişdirilmişdir. Bu, bp ilə ARDNŞ-in bu boru kəməri boyunca bir neçə obyektin yenidən işə salınması üçün birgə

söylərinin nəticəsində mümkün olmuşdur. Müvafiq kommersiya razılaşmalarının əldə edilməsi nəticəsində Şimal ixrac boru kəməridən neft həcmələrinin BTC vasitəsilə ixracına imkan yaranmışdır.

Yeri gəlmişkən, artıq 15-ci ildir ki, “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsinin iştirakçıları “mənfəət nefti”ndən gəlir əldə edirlər. Məlum olduğu kimi, 1999-cu ilin dekabrın 29-da Azərbaycanın “mənfəət nefti” ilk dəfə olaraq xarici bazarlara çıxarılmışdır. Cari ilin yanvar ayının 1-dək dünya bazarlarında Azərbaycanın payına düşən təqribən 200 milyon tona qədər “mənfəət nefti” satılmışdır. Bunun da hesabına ölkəmiz təqribən 110 milyard dollar gəlir əldə etmişdir. 2014-cü ildə isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fonduna neft və qazın satışından 12 milyard 319,8 milyon manat vəsait daxil olmuşdur. Son illər mənfəət neftindən əldə edilən gəlirlər hesabına ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və bir sıra infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Göründüyü kimi, neft strategiyası Azərbaycanın ixrac potensialını getdikcə artırır. Neft və qazın satışından əldə olunan gəlirlər isə ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin daha da artmasına və xalqımızın həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına geniş imkanlar yaradır

1.2. Neft strategiyasının ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri

Neft qaz-sektorunun makroiqtisadi əhəmiyyəti bu sektorun UDM-in strukturunda, dövlət budcəsinin gəlirlərində və xarici ticarət dövriyyəsinəki pay nisbəti ilə ölçülür. Həmin pay bölgüsünün ölkə iqtisadiyyatında optimallığı inkişaf üçün mühüm sayılır. Əks halda belə vəziyyət müdhiş “Holland sindromu” adlanan iqtisadi fenomenlə müşayiət oluna bilər. Hekşer-Olinin nəzəriyyəsinə əsaslanan bu iqtisadi fenomen praktik müstəvidə böyük neft industriyası yaratmış bir sıra ölkələrdə (*Norvec, İngiltərə, Meksika və s.*) müxtəlif səviyyədə və müxtəlif illərdə özünü büruzə vermişdir. Hadisənin özəyində 1960-1970-ci illərdə Şimal dənizində Niderland dövlətinin təbii qazın hasilatı ilə bağlı

həyata keçirdiyi iqtisadi strategiyanın acı nəticələri dayanır. Belə ki, ölkədə təbii qaz bolluğu yeni iqtisadi situasiya yaradaraq onun geniş ixracına rəvac vermiş, nəticədə ölkə budcəsi və iqtisadiyyatı əsaslı dərəcədə təbii qaz kapitalının inhisarına keçmişdir. Yerdəyişməyə məruz qalmış gəlir artımı nəticəsində ənənəvi ixracatı onumlu emal sənayesi sahələrində istehsalın məhdudlaşması və ölkədə çatışmayan əmtələrin idxalının yüksəlişi baş vermişdir. Xarici bazarlardan asılılıq şəraitində dəyişən qiymət meylləri isə ölkəni cətin staqnasiya vəziyyətinə salmış, əhəlinin sosial vəziyyətini cətinləşdirərək gəlirlərinin aşağı düşməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Butun bunlarla yanaşı vurğulanmalıdır ki, xammal ixracı hec də qorxulu məqam deyildir. Bu model də ölkə iqtisadiyyatının yüksəlişinə səbəb olur və ona tamamilə hec də pis baxılmamalıdır. Bir çox inkişaf etmiş ölkələr Kanada, Böyük Britaniya, Norvec və digərlərinin iqtisadiyyatlarında xammal ixracı əhəmiyyətli cəkiyə malikdir. Ona görə də, bu strategiyada başlıca prinsip ondan ibarətdir ki, belə vəziyyətdən sui-istifadə edilməsinə yol verilməsin. Həm də nəzərdən qacırılmasın ki, bu sindrom avtarkiyalı iqtisadiyyatların məhsulu deyil. Onun qaynaqlandırın ticari inteqrasiya sistemidir. Bundan irəli gələrək daha acı perspektivləri hədəf goturən neft istehsalcısı ölkələr vəziyyətdən çıxış ucun müvafiq Mineral Xammal Fondları yaradır və neft gəlirləri üzrə spekulyativ əməliyyatlar reallaşdırırlar. Bu gün Azərbaycanda həyata keçirilən düşünülmüş neft strategiyası ilə ölkəmizdə bu sindromun yaşanması amilini tamamilə nəzarətə goturmuşdur. Bu nəzarətin əsasında isə dövlət budcəsində optimal təsbit edilən neftin ixrac satış qiyməti, ARDNF təsisatlandırması və digər makro iqtisadi mexanizmlər dayanır.

Neft-qaz sektorunun UDM-in strukturundakı payı bu sahədə ən muhum makroiqtisadi göstərici olaraq çıxış edir. Neft-qaz istehsalcıları olan inkişaf etmiş ölkələrdə neft qaz-sektorunun UDM-in strukturundakı payı 20-30%-dən çox olur. Umumən isə neft-qaz sənayesi ənənəviləşmiş belə ölkələr ucun müvafiq standartın 20-25% olması optimal hesab edilir. Burada həcminin UDM-in adambaşına düşən həcminin 20-25\$ mindən yuxarı olması da şərtlidir. Azərbaycan bu göstəricilər hazırda 31,2 % və

təşkil edir. Statistika əsasən 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunun artım templəri 5,9% olmaqla neft-qaz sektorunun artım templərini bir necə bənd üstələmişdir. Lakin nəzərə alanda ki, neft-qaz sektorunun həcm tutumu olduqca miqyaslı və rəqabətə davamlıdır, onda bu artım templərini o qədər də qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Respublikada neft-qaz hasilatının 2004-2010-cu illərdəki artımı neft-qaz sektorunun ÜDM-dəki məvqeyinin möhkəmlənməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Həmin dövrlərdə, neft-qaz sektorunun respublikanın bütün sənayə sahəsindəki payının yüksək olduğu da görünür. Başqa sözlə neft-qaz sektoru potensialına görə bütün ölkə sənaye kompleksinin 90%-dən çoxuna bərabərdir. Buna görə də, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində sənaye kompleksinin pay artımında da xüsusi diqqət yetirilməli, aparılan sənaye siyasətinin diversifikasiya genişliyi təmin olunmalıdır.

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikasında neft-qaz sektorunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri

GÖSTƏRICİLƏR	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ÜDM bazar qiymətləri ilə, mln AZN	58182,0	58977,8	57151,7	57735,1	60190,4	63143,2	67511,7
real artım tempi, %	5,8	2,8	3,3	1,8	2,6	3,6	5,0
Neft sektoru, ÜDM, bazar qiymətləri ilə, mln AZN	24968,4	23009,2	17829,0	16285,3	15940,5	16103,2	17348,5
real artım tempi, %	1,0	-2,9	-0,6	-1,7	-2,4	0,3	4,9
payı (ÜDM-də), %	42,9	39,0	31,2	28,2	26,5	25,5	25,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (www.economy.gov.az)

Azərbaycan son 7-8 ildə ÜDM-in artım tempinə görə dünya ölkələri arasında liderlər sırasında olmuşdur. Son 15 il ərzində 14%-lik orta illik artım sürəti ölkə iqtisadiyyatı ümumilikdə 5,7 dəfə artmışdır. Bu artım heç şübhəsiz ki, 1995-ci ildən dəniz neft-qaz yataqlarına yönələn investisiyalar, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-

Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin inşası, dünya neft-qaz bazarında dinamik qiymət meylləri ilə və bundan irəli gələrək neft-qaz sektorunun ozunun natural ifadədə 4,9 dəfə yüksəlməsi hesabına da baş vermişdir. Həmin bu artım diapozonunu son 15 ildə karbohidrogen məhsulun dünya bazarındakı qiymət yüksəlişləri ilə mutanasibləşdirdikdə görürük ki, ümumilikdə neft-qaz sektorunun potensialı bu dövrdə 10-12 dəfədən çox artmışdır. Muvafiq dövr ərzində qeyri-neft sektorunda illik artım 9% təşkil etmişdir və otən muddətdə 2,8 dəfə yüksəliş baş vermişdir.

1988-2011-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında UDM, neft-qaz hasilatı və butovlukdə ölkə üzrə ixracın dinamikası əks etdirən məlumatlar verilmişdir. Cədvəldəki məlumatlarından göründüyü kimi, 1988-1996-ci illər ərzində neftqaz hasilatında resessiya prosesləri baş vermişdir. Qeyd edilməlidir ki, həmin dövrdə respublikada neft-qaz hasilatı köhnə yataqlar hesabına təmin olunurdu. Bu dövrün digər bir sıxıntılı xarakteristikası da onunla bağlı olmuşdur ki, Sovet İttifaqı dağılmaqda, ölkədə, regionda, ümumiyyətlə, dünyadakı geosiyasi vəziyyət geniş təbəddülatlara uğramaqda idi. Bununla yanaşı, həmcinin Qarabağ muharibəsi alovlanmaqda və mustəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası bu və ya digər gərginliklər icərisində yeni dövlət quruculuğu proseslərinin ilk pilləsində irəliləməkdə idi.

Butun bunlar yeni iqtisadi munasibətlərin formalaşmasını və bu əsasda da neft-qaz sənayesinin təchizat sisteminin, infrastruktur kompleksinin tamamilə yeni mustəvidə qurulmasını tələb edirdi. Ona görə də, butun keçmiş SSRİ məkanındacıxarılan neftin həcmi 257,5 milyon ton, təbii qazın isə 119,4 m³ təşkil etmişdir, onda adi cəbri hesablama ilə bunun ABŞ dollarında valyuta məbləği 120-140\$ milyarda bərabər olacaqdır. Bununla belə, karbohidrogen resurslarının dünya bazarlarında kəskin yüksəlişi Azərbaycanın beynəlxalq neft kontraktlarından əldə etdiyi mənfəət neftinin cəkisi və məbləğində artması ilə müşayiət olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, neftin dünya bazar qiymətlərinin yüksək olması nəticəsində “Əsrin muqaviləsi” üzrə mənfəət neftinin Azərbaycan hokuməti ilə şirkətlər arasında boluşdurulməsi proporsiyaları daha sürətlə respublikamızın xeyrinə

dəyişmişdir. Belə ki, 2007-ci ilin sonunadək 30:70 kimi olan bolgu proporsiyası 2008-ci ilin əvvəlindən 45:55, ilin ikinci rubundən isə 80:20 nisbətində olmuşdur. Bunun nəticəsində 2008-ci ildə Azərbaycan hökumətinə catan mənfəət neftinin həcmi və onun satışından daxilolmalar da kəskin artmışdır. Statistika göstərir ki, Azərbaycan hökumətinə catan mənfəət neftinin həcmi 2006-cı ildə 19,0 milyon barrel, 2007-ci ildə 30,3 milyon barrel olduğu halda, 2008-ci ildə bu göstərici 150,2 milyon barrel təşkil etmişdir.

Hal-hazırda bu artım budcə strukturuna nəzərən bəzi məcraya düşmüşdür. Burada qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirilməsi perspektivliyindən qaynaqlanaraq, başlıca iqtisadi strategiya kimi, respublikada ixrac potensialı yeni istehsal güclərinin və yüksək xidmət sahələrinin yaradılması ilə vergi bazasının genişləndirilməsi prioriteti dayanır. Bununla belə, dövlət budcəsinin və həmçinin butovlukdə ölkə iqtisadiyyatın neft-qaz resurslarından və eyniliklə onların dünya bazarlarındakı qiymət meyilləri asılılığını minimumlaşdırmaq məqsədi ilə budcə xərclərinin artım tempi və ARDNF transfertləri arasında normativ təyinatda müqabil maliyyə mexanizminin işlənilməsi hazırlanması da gərəkli hesab edilir. İl ərzində neftin dünya bazarındakı optimal qiymətlərinin müəyyənəşdirilməsi istiqamətində də alternativ hesablama mexanizmlərindən istifadə edilməsi də vacib sayılır.

Butun bunlarla yanaşı, qeyd olunmalıdır ki, dövlət budcəsinin formalaşmasında neft-qaz sektorunun əhəmiyyəti yalnız ARDNF hududları ilə məhdudlaşmır. Onun ARDNF istisna olmaqla budcəyə vergi daxilolmalarında payı yenə də dominant mövqedə dayanır. Hər il orta hesabla ARDNŞ tərəfindən 1,5-2,0 milyard manat həcmində dövlət budcəsinə vergi ödənişləri həyata keçirilir. Bu həm ixraca yönələn və həm də daxil istehlakı təmin edən istahsal həcmələri ilə həyata keçirilir.

Son 5-6 ildə ARDNŞ-də neft təhvilinin illik orta göstəricisi 8,9-8,4 milyon ton həcmində tərəddud etmişdir. Bunun orta hesabla 1,5-2,0 milyon tonu xam şəkildə ixraca yönəldilmiş, qalan 7,4-6,2 milyon tonu isə emal edilmişdir. Burada emal məhsullarının əsas hissəsini dizel yanacağı (2010-cu ildə -2.4 milyon ton) və benzin məhsulları təşkil

edir. Benzin məhsulları demək olar ki, əksəriyyəti daxili bazarın ehtiyaclarına yönəldilir. Dizel yanacağına isə daxili bazarın ehtiyacları təminatından sonra qalan 50%-ə qədər hissəsi ixrac edilir. Bundan başqa emal məhsulları olan muxtəlif mühərrik və surtgu yağları, maye qazlar, soba mazutu, neft bitumu, neft koksu və digər kiçik komponentlər həm daxili və həm də xarici satışa çıxarılır. Butun bu ixrac məhsulları da xam neftlə bərabər ARDNŞ-in ixrac potensialını təşkil edir. Azərbaycan nefti - Azərlayt dünya bazarında marker növünə görə, yüksək keyfiyyətli təbii xammal kimi qəbul edilir. Optimal emal prosesində çeşidin butun qammasının təminatında, ondan alınan məhsulun keyfiyyət göstəricisi yüksək qiymətləndirilir. Milli neft-qaz sektorunun da inkişafın ölkədəki iqtisadi artıma təsirinə vergi ödənişləri kontekstində yanaşdıqda görürük ki, bu sektor butun vergi daxil olmalarının əhəmiyyətli hissəsini özündə cəm etmişdir.

Son 10 il ərzində neft-qaz sektorunun vergi daxil olmaları üzrə artım indeksi qeyri-neft sektorundakı artımları qabaqlamışdır. Belə vəziyyət ayrı-ayrı illərdə müvafiq həcm fərqlərinin qeyri-neft sektorunun üstünlüyündə olmasına baxmayaraq baş vermişdir. Bu fərqliliyi eyni zamanda bir qədər də sahələrarası muxtəlif vergi yuku nisbətləri ilə izah etmək olar. 2012-ci ildə də neft-qaz sektorunun dövlət budcəsindəki payı əhəmiyyətli olaraq qalmaqdadır. Belə ki, 2012-ci ildə dövlət budcəsinin gəlirləri 16,5 milyard manat, UDM is. 43,5 milyard real iqtisadi artım tempi 5,7% n.z.r.d. tutulur. UDM-in qeyri-neft sektoruna aid hissəsinin 8,6%, neftin bir barrelinin dünya bazar qiyməti 80\$, inflyasiyanın səviyyəsinin isə 6% olacağı planlaşdırılır.

Aparılan təhlil və araşdırmalar bir daha göstərir ki, Azərbaycanın fiskal (dövlət xəzinəsinə aid) gəlirlərinin əsasında onun neft-qaz sərvətləri dayanır. Muasir məqamda isə bunu üç mühüm mənbəyi ARDNŞ, ACG nefti və Şahdəniz qazı təşkil edir. Məhz bu üç mənbə ölkənin ixrac potensialının güc amili olaraq xəzinəyə tutumlu valyuta axınlarını təmin edir. Bu gün Azərbaycanın neft-qaz sektorunun ixracatda payı 92-95% həcmində ifadə olunur. Bu isə ona əsas verir ki, yaxın 10-15 il ərzində neft-qaz sektorunda inkişaf dinamikasının davam etdirilməsi üçün strateji proqram təyinatlı

vəzifələr işlənib hazırlanmalıdır. Belə olduğu təqdirdə ölkədə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsində neft-qaz sektorunun sanbalı daha da gücləndirilmiş olacaqdır.

Hal-hazırda neft amilinin nəinki iqtisadiyyatın, hətta cəmiyyətin istisnasız olaraq bütün sahələrində müstəsna rolu danılmazdır. Neft amili bütün digər ölkələrdə olduğu kimi özünün iqtisadiyyat və cəmiyyət üçün doğurduğu çoxlu sayda fəsadlarla müşayiət olunur.

I. Artım tempi və islahat problemləri

Neft gəlirlərinin hazırda və xüsusən də yaxın gələcəkdə iqtisadiyyata çox güclü təsir imkanına malik olduğunu nəzərə alsaq onun fəsadlarının ilk öncə makroiqtisadi dinamika və artım tempi ilə bağlı olduğunu etiraf etməliyik. Adətən belə iqtisadiyyatda qısamüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın artım tempi çox yüksək olur. Bu da hökuməti əgər belə demək mükündürsə, bir qədər arxayınlaşdırır və iqtisadiyyatda köklü dəyişikliklər aparmağa bir o qədər də sövq etmir. Ancaq çoxsaylı ölkələrin praktikası göstərir ki, bu hal uzun müddət davam edə bilməz. İslahatların ləngiməsi sözsüz ki, nə vaxtsa iqtisadi inkişafı çıxılmaz vəziyyətdə qoya bilər.

1. Makroiqtisadi inkişaf bilavasitə konyunkturadan asılıdır və bu asılılıq bir qədər də güclənir. Neftə olan qiymətlərin necə dəyişəcəyini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq çox çətindir. Müəyyən bir qiymət həddinə uyğunlaşan iqtisadiyyat üçün neftin ucuzlaşması istənilən halda ona mənfi təsirini göstərir.

2. Uzunmüddətli perspektivdə neftdən asılılıq, artım tempinin aşağı düşməsinə gətirib çıxaracaq. Bu qanunauyğunluq dünyanın çoxlu sayda ölkəsində özünü doğrultmuşdur. Neft, ilk əvvəl artım tempini yüksəldir, lakin bu qısamüddətli effektdir. Sonrakı dövrdə isə artım tempi aşağı düşür; bu özünü çox qabarıq şəkildə biruzə verə bilər. Cəmiyyət buna hazır olmalıdır.

3. Əsaslı iqtisadi islahatlar arxa plana çəkilib, çünki qısamüddətli yüksək artım tempi hökuməti bu istiqamətdə daha kəskin addım atmağa sövq etmir. Bu bir tərəfdən təbii görünürsə də digər tərəfdən, anlaşılmazdır. Neft hal-hazırda bir sıra makroiqtisadi problemləri həll edir. Lakin bu, köklü islahatların aparılmasına və daha

optimal iqtisadi modellərin araşdırılmasına mane olmamalıdır. Çünki neft öz effektini itirdikdən sonra, ölkə iqtisadiyyatı güclü təzyiq altına düşə bilər və bu hadisənin baş verməməsi üçün neftin iqtisadiyyatda böyük rol oynadığı bir dövrdə digər iqtisadi sektorları inkişaf etdirmək lazımdır.

4. Daha səmərəli və optimal iqtisadi alətlərin axtarışı aktual görünür, çünki yüksək neft qiymətləri şəraitində neftdən səmərəli heç bir digər biznes tapmaq mümkün deyil. Resursları olmayan və kənd təsərrüfatının zəif inkişaf etdiyi ölkə iqtisadi axtarış etmək zərurəti ilə üzləşir və axırda tapır. Doğru seçim isə gələcək rifah deməkdir.

II. Holland xəstəliyi ölkə iqtisadiyyatını iflic vəziyyətə salır.

Holland xəstəliyi çox müzakirə olunan və haqqında çox danışılan bir sahədir. Bu gün Holland xəstəliyi bir çox iqtisadiyyatlara çoxlu sayda neqativ təsirlər göstərir. Misal üçün:

1. Valyutanın məzənnəsinin qeyri real və qeyri səmərəli səviyyədə müəyyənlişməsi.
2. Emal sənayesinin tədricən sıxışdırılıb çıxarılması

III. İnsan kapitalına investisiyalar kəskin azalır, çünki neft sektoru yüksək təhsilə malik vətəndaşlara ehtiyac duymur, belə ki, bilik emal sektorunda cəmlənir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, neft istehsal edən ölkələrin böyük əksəriyyətində neft gəlirləri, şəffaflıq və korrupsiya problemləri olduğundan, ən çox əziyyət çəkən sadə insanlardır. Bu qədər işçisi olan və böyük gəlir gətirə biləcək hasilat sənayesi yüksək təhsilə malik vətəndaşlara ehtiyac duymur. Bilik, əsasən emal sektorunda cəmlənib.

Neft gəlirlərinin idarə olunması mövzusu günümüzdə, xüsusən neft hasilatçısı ölkələr üçün çox aktualdır. Gəlirləri idarə olunması təcrübəsində bir neçə ölkə modeli mövcuddur.

Dünya təcrübəsində neftlə zəngin olan ölkələrin bu ehtiyatlardan əldə edilən gəlirləri istifadə etmək istiqamətində qarşıya bir-birindən fərqli 2 model çıxmaqdadır: Nigeriya və Norveç Modelləri. Neft gəlirlərindən səmərəli istifadə baxımından Nigeriya Modeli uğursuz bir modeldir. Nigeriya və bu qrupa aid edilən digər ölkələrdə neft

gəlirləri əsasən siyasi iqtidarların maraqları istiqamətində istifadə edilərək, iqtisadiyyatın kompleks şəkildə inkişafıyla nəticələnmişdir. Norveç Modeli isə bu qəbildən uğurlu bir model olaraq qiymətləndirilir. Norveç və bu qrupa aid edilən ölkələr neft gəlirlərindən səmərəli istifadə etmə yoluyla ölkənin inkişaf etmiş ölkələr arasındakı yerini almasına gətirib çıxarmışdır. Ümumiyyətlə neft gəlirlərinin idarə olunmasında Norveç Modeli ən uğurlu model olaraq qəbul edilir. Ölkə neftdən əldə edilən gəlirlərlə bir tərəfdən neft sənayesini-neft ayırma, neft-kimya, neft maşınqayırma sahələrini inkişaf etdirmiş, digər tərəfdən insan kapitalına çox ciddi investisiyalar qoymuşdur. Bu gün Norveçin rifah baxımından bu səviyyədə olması bilikli iş gücü sayəsində olmuşdur. Demək olar ki, insan kapitalı Norveçin iqtisadi yüksəlişinin arxasında duran ən önəmli amildir. Ayrıca Norveç Modelinin uğurlu olmasında neft gəlirlərinin idarə olunması istiqamətində qurulan Fondun fəaliyyətləri və gəlirlərin yerləşdirilməsində göstərilən yüksək səviyyəli peşəkarlığın rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Norveç dövlətinin naliyyətlərində qeyri-neft amillərinin təsiri əhəmiyyətli olsa da, bu uğurda neftin rolu danılmazdır. Bu gün adı çəkilən ölkə dünya rifah sıralamasında ilk yerləri bölüşür. Dünyada neft zəngini bəzi ölkələr vardır ki, əhalisinin böyük bir qismi hələ də yoxsulluq içindədir. İqtisadiyyatı ciddi ölçüdə neftdən asılıdır və təbəqələnmə ifrat dərəcədədir. Norveçdə isə iqtisadiyyat, xüsusən ixracat neftdən asılı olsa da, bu hal iqtisadi problemlərlə müşahidə olunmur. Ölkə gənc insan kapitalına sahibdir və orta təbəqə üstünlük təşkil edir. Norveç uğurunun səbəbləri ümumi olaraq belə sıralamaq olar:

- 1) Norveç bu sahənin qanunverici bazasını yaratdı və hər şey bu qanuna istinadən edildi.
- 2) Əsas investisiyanı insan kapitalının inkişafına yönəltdi.
- 3) Neft istehsalı zamanı şəffaflığı təmin etdi, korrupsiyaya imkan verilmədi.
- 4) Neft gəlirlərinin yığılması və istifadəsində peşəkarlıq nümayiş etdirdi.

5) Neft gəlirləri ilə dövlət büdcəsini biribirindən ayırdı. Neftlə bağlı bütün gəlirlər neft fondunda toplanıldı, qeyri-neft büdcəsi hazırlanıldı, büdcə kəsiri varsa neft vəsaitlərindən istifadə edildi. Heç bir xarici borclanmaya gedilmədi.

6) Neft gəlirləri olduqca cüzi risklə idarə edildi.

7) Neft gəlirlərinin idarə edilməsi prosesində tam şəffaflıq təmin edildi.

Norveçin neftlə bağlı bütün mədaxil və məxaric əməliyyatları fond vasitəsilə aparılır ki, bu da idarəetmənin effektiv olmasına zəmin yaradır. Qənaətimizcə, bu təcrübənin dünyadakı digər neft istehsalçısı ölkələr tərəfindən öyrənilməsi və ondan istifadə olunmasında böyük yarar vardır.

1.3. Neft-qaz sektorunun resurs potensialı və infrastruktur kompleksi

Milli neft-qaz sektorunun böyük ərazi, material və insan resursları ümumi hissəsi ARDNŞ-ə mənsubdur. ARDNŞ dünyanın ən böyük “şaqli inteqrasiya olunan” holding təyinətli neft kompaniyalarından biri kimi, Azərbaycan Respublikasında butovlqlə neft-qaz sənayesini axtarış-kəşfiyyat işindən başlayaraq, hasilat, emal, nəql, təchizat, satış və digər texnoloji proseslərdə əhatə olunmaqla məhsulun son istehlakçıya çatdırılmasına qədər istehsal-xidmət mərhələlərində idarəetməni təmin edir. ARDNŞ-in istismar zonası 39 quruda və 18 Xəzər dənizində olmaqla 57 yataqdan ibarətdir. Bu yataqlarda 3-5 milyard ton neft, 3-4 trilyon m³ həcmində qaz ehtiyatı mövcudluğu geoloji baxımından təsdiqlənmişdir. Kəşf olunmuş neftin 24%-i, təbii qazın isə 15%-i qurunun payına düşür. Dənizdə karbohidrogen yataqlarının guman edilən sahəsi 21,4 min km², quru ərazilərində isə 43-45 min km²-dir. Bununla belə, qeyd olunmalıdır ki, ölkənin potensial neft ehtiyatlarının yarısından, təbii qaz ehtiyatlarının isə 3/4-dən çoxu hələ kəşf edilməmiş qalır. Hazırda ARDNŞ-in strukturuna başlıca istehsal və xidmət qurumları olmaqla “Azneft” İstehsalat Birliyi, “Azəriqaz” İstehsalat Birliyi, “Azərikimya” İstehsalat Birliyi, Xəzər Dəniz Neft Donanması, “Geofizika və Geologiya” İdarəsi, Neft Kəmərləri

İdarəsi, “Azərneftyağ” Neft Emalı Zavodu, Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodu, Qaz Emalı Zavodu, Heydər Əliyev adına Bakı Dərin Ozullər Zavodu, “Neftqaztikinti” Trestı və Kompleks Qazma İşləri Trestı daxildir.

ARDNŞ sərəncamında olan həm quruda və dəniz akvatoriyasında neft və qazyataqlarının işlənməsi ən başlıca struktur bolməsi olan “Azneft” İstehsalat Birliyi (“Azneft” İB) vasitəsi ilə təmin edir. Birliyin istismar fondunda 6 mindən çox quyu vardır ki, bunun da 75%-dən çoxu işlək quyulardır. Neft-qaz hasilatını 11 neftqazcıxarma idarəsi təmin edir. 2011-ci ildə birlik tərəfindən 8,4 milyon ton neft və 7,1 milyad m³ qaz hasil edilmişdir. Hasil edilən neftin orta hesabla hissəsi neft emalı zavodlarına, qalan hissəsi isə ixraca yönəldilmişdir.

“Azneft” İB-nin enerji gucu yalnız neftlə bağlı deyildir. Burada hasil edilən təbii qaz hazırda ölkənin bütün İstilik Elektrik Stansiyalarının (İES) yanacaq təminatını və əhalinin müvafiq istehlak tələblərini ödəmək imkanındadır. Birlik daxilə çıxarılan qazın əksər hissəsi təbii qaz yataqlarından hasil edilir. Bununla belə, hasilat balansında səmt qazının həcmi də mümkün yetərli hesab etmək olar. Hasilat qazı Bakının Qaradağ ərazisində yerləşən Qaz Emalı Zavoduna (*əsasən, dəniz yataqlarında çıxarılan*) və “Azəriqaz” İstehsalat Birliyinə yönəldilir. Qaradağ Qaz Emalı Zavodunun əsas məqsədi təbii və səmt qazlarından metan-etan, propan-butan, qaz benzini və dizel yanacağı komponenti istehsal etmək olsa da, burada son zamanlar hər il orta hesabla səthi formada 4,2-4,7 milyard m³ həcmdə qaz emal olunmaqdadır. Bu həcm isə onun layihə istehsal gücündən 30% azdır (*illik güc 6,5 milyard m³*) və ölkədə hasil olunan bütün qazın emalını və təmizlənməsini təmin etməyə qadir deyildir. Digər tərəfdən zavodda qaz emalının dərinləşdirilməsi və bundan irəli gələrək onun tərkibindəki qiymətli komponentlərin çıxarılması texnologiyası nəzərdə tutulmadığından, burada beynəlxalq standartlara uyğun məhsul istehsalı da mümkünsüzdür. 2009-cu ilə qədər ayrıca mərkəzi dövlət təsisatı kimi fəaliyyət göstərmiş “Azəriqaz” İstehsalat Birliyi (“Azəriqaz” İB) isə Azərbaycan Respublikası ərazisində təbii qazın saxlanması (*aktiv həcmi 3 milyard m³ 2 yeraltı qazsaxlama anbarları*), emalı, nəqli (*34831 km boru*

kəmərləri), paylanması (*163 qazpaylayıcı stansiya*) və satışını (*1,3 milyon abonent*) həyata keçirir. “Azəriqaz” İB yalnız “Azneft” İB tərəfindən deyil, həm də butovlukdə respublikada hasil edilən qazın qəbulu və oturulmasını təmin edir. Bu umumilikdə orta illik göstəricidə (*son 3 il uzrə*) 10-12 milyard m³ qaz həcminə bərabərdir. Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanda köhnə yataqlarda hasil edilən karbohidrogen məhsulunun istehsal xərcləri olduqca yüksəkdir. Bu istismar olunan yataqlarda ehtiyatların əksər hissəsinin çıxarılması, fontan dovrunun bitməsi, lay enerjisi tükənməsi quyuların sulaşması, aşağı debitlilik, texnoloji gerilik, fiziki və mənəvi aşınmanın miqyaslılığı və digər bu kimi amillərlə bağlıdır. Butun bu cətinliklərə baxmayaraq, “Azneft” İB milli neft-qaz sektorunun aparıcı strukturu kimi respublikada iqtisadi artımın təmin edilməsində mühüm funksiyanı yerinə yetirir. Bu baxımdan o, ARDNŞ istiqamətindən butun neft-qaz sektorunu qaynaqlandıran təməl struktur kimi dəyərləndirilməlidir. ARDNŞ-də istehsal tsiklinin digər bir hissəsi “Azərikimya” İstehsalat Birliyi (“Azərikimya” İB) ilə bağlıdır. Cox yaxın zamanlara qədər dövlət şirkəti statusunda fəaliyyət göstərmiş birliyin hazırda “Səthi Aktiv Maddələr”, “Etilen-Polietilen” və “Uzvi sintez” zavodlarında dünya bazarında böyük tələbat olan yüksək təzyiqli polietilen, izopropil spirti, propilen, ağır qətran, piroliz və poliefir qətranları, propilen oksidi, kaustik soda, sulfat və xlorid turşuları və s. istehsal edilir. Bu məhsulların istehsalı ucun xammal qismində ARDNŞ-in neft emalı zavodlarından Sumqayıtdakı kimya müəssisələrinə birbaşa boru xətti ilə nafta məhsulu göndərilir. Qeyd olunmalıdır ki, milli neft-kimya sənayesinin təşəkkülü otən əsrin ortalarına təsaduf edir. 1988-ci ildə burada istehsal aşağı düşməsi, məhsul çeşidinin məhdudlaşması və texnoloji geriliyinin aradan qaldırılması ilə əlaqədar layihə gücü 450 min ton olan (*300 min ton etilen, 150 min ton propilen*) və o zaman ucun muasir hesab edilən EP-300 qurğusu tikilərək istismara verilmişdir. Uzun illər modernizasiyası investisiyalaşdırılmayan bu qurğu fiziki və həm də mənəvi köhnəlməyə məruz qalmış və hazırda 25% istehsal həcmində fəaliyyət göstərməkdədir. Butun bunlar onu göstərir ki, respublikanın neft-kimya kompleksində koklu dəyişikliklər aparmaqla onun yenidənqurulmasına zəruri ehtiyac vardır. Məhz

bundan irəli gələrək də, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Neft-kimya sənayesində idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında” sərəncamına (02 aprel 2010-cu il) müvafiq olaraq ARDNŞ-də beynəlxalq təcrübəyə uyğun vahid texnoloji prosesdə fəaliyyət göstərən neft-qaz emalı və neft-kimya sənayesi kompleksinin yaradılması işlərinə başlanılmışdır. Bununla yanaşı həm də Azərbaycan Respublikası Prezidenti “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” (29 dekabr 2011-ci il) da müvafiq fərman imzalamışdır.

Respublikanın bütün növ yanacaq və müəyyən sürtgü yağlarına olan tələbatının ödənilməsi ARDNŞ-in 2 neftayırma zavodları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu zavodların illik gücü 18 milyon ton təşkil etsə də, burada hazırda istehsal imkanlarından 3 dəfə az miqdarda məhsul hazırlanır. Emal məhdudluğunu yalnız qəbul edilən aşağı həddli həcmərlə bağlamaq olmaz. Yəni qeyd olunduğu kimi “Azneft” İB tərəfindən bura hər il orta hesabla 6 milyon ton neft göndərilir. Araşdırmalar göstərir ki, bu zavodlarda mövcud texnoloji sistem köhnə konstruksiyalıdır və müasir tələblərə adekvat deyildir. Zavodların dəfələrlə modernləşdirilməsinə baxmayaraq, onların fiziki və mənfi aşınması olduqca yüksəkdir. Bu səbəbdəndir ki, yaxın gələcəkdə onların fundamental rekonstruksiyası və ya başqa ərazilərdə analoji ishehsalların yaradılması istiqamətində layihə əsaslandırılmaları həyata keçirilməkdədir. Bütün bunlara baxmayaraq həmin zavodlar milli neft-qaz sektorunun mühüm özəyi kimi istehsal etdiyi məhsulları ilə respublikada iqtisadi artımın yüksəldilməsində həyatı əhəmiyyət kəsb edirlər. Bir-biri ilə texnoloji bağlılığı olan bu zavodlarda müxtəlif kondisiyalarda benzin, dizel və reaktiv mühərrik yanacaqları, kerosin, soba mazutu, bitum, sürtgü, energetik və turbin yağları, vakuum qazoyl və digər bu kimi analoji məhsullar istehsal olunur. Statistik göstəricilərə diqqət yetirdikdə görürük ki, burada hər il orta hesabla 1,1-13 milyon ton benzin istehsal olunur ki, onun da 80%-dən çoxu daxili istehlaka yönəldilir. Dizel yanacağı istehsalı isə bir qədər yüksək, illik 2,3-2,6 milyon ton təşkil edir ki, bunun da yetərli hissəsi (60-65%-i) ixrac olunur. Aviasiya nəqliyyatı üçün istehsal edilən reaktiv mühərrik yanacağının (benzin analoqlu) həcmi isə tələblərə uyğun olaraq orta hesabla ildə 500-

600 ton arası tərəddüd edir. Bu məhsulun da 20%-ə qədəri ixraca yönəldilir. Neft-kimya məhsulu olan nafta isə əsasən daxili istehsala yönəldilir və bu məhsulun da 20%-ə qədəri ixrac olunur. Bundan başqa həmin zavodlarda 1,2-1,3 milyon ton həcmində digər neft məhsulları da istehsal olunur. Hesablamalara görə neftin və neft məhsullarının dünya bazarlarında qiymət tərəddüdləri ilə bağlı olaraq, onların xarici satışından əldə olunan gəlirlər 1,5-3 milyard ABŞ dolları təşkil edir. Göründüyü kimi, bu emal zavodları (buraya qaz emalı zavodu da daxil edilir) ARDNŞ-in ÜDM-dəki sanbalının əsas gəlir mənbəyini təşkil edir. Bu baxımdan da milli neft-qaz sektorunun tərkib hissəsi olaraq həmin müəssisələrin ölkədiki iqtisadi artıma təsir effekti olduqca yüksək qiymətləndirilməlidir.

ARDNŞ-in tərkibində dünya neft sənayesində ikinci (birinci ABŞ) dəniz neft armadası - 260-a qədər gəmi ilə təmsil olunan Xəzər Dəniz Neft Donanmasının da iqtisadi əhəmiyyəti böyükdür. Bu donanma Xəzərin kontinental şelfindəki neft-qaz hasilatı obyektlərinə nəqliyyat-texnoloji və daşınma xidmətləri göstərir, sualtıtexniki, dalğıc qəza-xilasetmə və digər işləri yerinə yetirir, həmcinin gəmilərin təmirini və neft avadanlığı ucun ehtiyat hissələri və detalların istehsalını həyata keçirir. Bununla belə donanmanın gəmiləri Xəzərin İran, Türkmənistan, Qazaxıstan və Rusiya sektorlarında müxtəlif sifarişləri yerinə yetirir, dünya okeanı sularında hərəkət etməklə coxsaylı xarici ölkələrdə bir sıra anoloji xidmətlər reallaşdırır, həm ARDNŞ-ə və həm də butovlukdə dövlət budcəsinə zəruri valyuta daxil olmalarını təmin edir, ölkədəki iqtisadi artımı bu baxımdan stimullaşdırır.

ARDNŞ-in iri müəssisələrindən biri də Heydər Əliyev adına Bakı Dərin Ozullar Zavodudur. Zavod dərin dəniz ozullərinin layihələndirilməsi, hazırlanması, quraşdırılması, suya buraxılması, təyinat yerinə nəqli, “layihə nöqtəsinə” qoyulması, dayaqların bərkidilməsi və istismara buraxılması ilə məşğuldur. Burada tikinti ucun metalkonstruksiyalar (*ferma tipli catmalar, sutunlar, kranaltı tirlər, riqellər, sutunlararası birləşdiricilər, bunkerlər, korpu konstruksiyaları, ixtiyari olculu ikitavr və qutu şəkilli tirlər, siloslar*), 200 metrədək dərinlik ucun stasionar dəniz ozulləri, həcmi

105 min m³-dək olan rezervuar (*cən*) konstruksiyalar, istənilən həcmli tutumlar, 100 atm. təzyiqli neft və qaz seperatorları, 7018 və 6013 tipli qaynaq elektrodları, diametri 500 mm-dən 4500 mm-dək, qalınlığı 90 mm-dək olan metal borular və s. istehsal olunur. Zavodda 650 tonadək yuk qaldıran tırtıllı və 90 tonadək yuk qaldıran korpulu kranlardan, 90 mm-dək qalınlıqlı metal vərəqələri əyən vərdənələrdən (*vals*lar), flyus qatı altında avtomatik qaynaq və yarımavtomat qaynaq xətlərindən, əllə qovs qaynağından, metal qırma ilə təmizləmə kamerasından, qumla təmizləmə aparatlarından, ultrasəs və maqnit tozu ilə nəzarət cihazlarından, metalın termiki usulla kəsilməsi xətlərindən istifadə olunur. Butun bu məhsullar milli neft-qaz sektorunun iqtisadi potensialının artırılmasında özünə məxsus əhəmiyyətli rol oynayırlar.

ARDNŞ-də daxili struktur təşkilatları ilə yanaşı onun təsisçiliyi ilə yaradılmış 35 birgə müəssisə, 6 alyans Azərbaycanda və dünyanın müxtəlif ölkələrində neft-qaz sənayesinin demək olar ki butun sahələrində uğurla fəaliyyət göstərir. ARDNŞ Gurbustan və Türkiyədə daha geniş aktivlərə malikdir. Belə ki, şirkətin Gurbustandakı fəaliyyəti bu ölkənin neft məhsulları bazarının 50 faizini əhatə edir. Hazırda burada “SOCAR” brendi ilə 70-dən artıq yanacaq doldurma məntəqəsi fəaliyyət göstərir və yaxın perspektivdə onların sayının 100-ə çatdırılması planlaşdırılır. Gurbustanın Qaradəniz sahilində yerləşən Kulevidə terminalında (*Kulevi “Qara Dəniz Terminalı” MMC*) çalışmalar ARDNŞ tərəfindən həyata keçirir. Ölkədə fəaliyyət göstərən “SOCAR Georgia Petroleum” MMC azərbaycanlıların kompakt yaşadığı bölgələrdə iri həcmli sosial layihələr reallaşdırır. Hazırda Gurbustanın 30 regional qaz distribusiyə şirkəti ARDNŞ-ə məxsus “SOCAR Georgia Gas” tərəfindən idarə olunur.

ARDNŞ-in Türkiyədəki fəaliyyəti də tutumludur. Belə ki, ölkənin neft-kimya məhsulları bazarının 25-30 faizinə nəzarət edən “Petkim Petrokimya Holding” AS - “Petkim” ARDNŞ-in idarəciliyindədir. “Petkim”in təməli 1965-ci ildə Türkiyənin Yarımcə şəhərində qoyulmuşdur və hazırda ona məxsus 11 zavodda 50 novdən coxneft-kimya xammalı hazırlanır. ARDNŞ “Petkim”in xammala, xusəsən də naftaya olan tələbatının ödənilməsi, idxaldan asılılığının aradan qaldırılması məqsədi Türkiyənin

İzmir şəhərində “Star” adlanan yeni neft emalı zavodu inşa etdirməkdədir. Zavodun illik emal gücü ildə 10 milyon ton neft təşkil edəcəkdir. Layihəyə 5,5 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulacaq və zavodun inşası 2015-ci ildə başa catacaqdır. Burada istehsal olunacaq məhsulların Türkiyə bazarı ilə bərabər Aralıq dənizi və Cənubi Avropa bazarlarına da ixrac edilməsi nəzərdə tutulur və istisna deyil ki, bu məhsullardan Azərbaycan bazarında da istifadə edilsin.

Bunlardan savayı, ARDNŞ Ukrayna və Rumıniyanın pərakəndə yanacaq satışı bazarlarına da daxil olmuşdur. Eyni zamanda şirkət Azərbaycan neftinin Ukrayna və qonşu ölkələrin bazarlarına cətdırılmasında əməli nəticələr əldə etmişdir.

ARDNŞ İtaliya, ABŞ, İsrail, Fransa, İndoneziya, İspaniya da daxil olmaqla 24 ölkəyə xam neft ixrac edir. Umumiyyətlə isə Azərbaycandan dünyanın 33 ölkəsinə xam neft və neft məhsulları ixrac olunur. ARDNŞ 10-dan çox ölkədə nümayəndəliklərə malikdir. Böyük Britaniya, Almaniya, Avstriya, Gürcüstan, Türkiyə, Rumıniya, İsveçrə, Qazaxıstan, Ukrayna və İranda yaradılmış nümayəndəlikləri ARDNŞ-nin beynəlxalq fəaliyyətinin təşkilində mühüm rol oynayır. ARDNŞ-in bu uğurlu xarici iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrinin heç şübhəsiz ki, ölkədə iqtisadi artımın yüksəlməsində əlavə səmərəli maddi və maliyyə təsirləri yaradır. ARDNŞ-də həm quru, həm də dəniz neft yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və abadlaşdırılması ilə bağlı bütün məsələləri həll etmək qabiliyyətinə malik yüksək ixtisaslı mühəndis, texnik və fəhlə kadrları vardır. Burada hazırda 60 min nəfərə yaxın, o cümlədən 50 nəfər elmlər doktoru elmi dərəcəsinə malik işçi və mütəxəssis çalışır. Bu kütləvi ixtisaslı insan resurslarının ölkənin iqtisadi inkişafını irəliyə aparılmasında xidmətləri yüksəkdir. Onlar ARDNŞ bazasından olmaqla yanaşı, həm də əldə etdikləri bəcimli gəlirlər müqabilində ölkənin iqtisadi həyatında stimullaşdırıcı rol oynayır və iqtisadi artımın genişləndirilməsində əlahiddə iştirakçı kimi çıxış edirlər.

Milli neft-qaz sektorunda özəl pay bölgəsində əsas fəaliyyətləri Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) tərəfindən həyata keçirilir. ABƏŞ 1994-cü ildə “Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının müştərək işlədilməsi və istifadəyə

verilməsi” haqqında ARDNŞ-in (10%-lik pay) və dünyanın bir necə böyük neft şirkətləri ilə imzalanmış müqavilənin payçıları adından onun şərtlərini həyata keçirmək məqsədilə yaradılmış konsorsium formalı əməliyyat şirkətidir. Buraya 7 ölkəni - Böyük Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Norveç, Rusiya, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistanı təmsil edən 11 iri neft şirkəti daxildir. ABƏŞ Böyük Britaniyanın “Bitriş Petroleum” neft şirkətinin (BP) operatorluğu ilə “Azəri-Cıraq-Günəşli” (ACG) və “Şahdəniz” yataqlarında istismarı, habelə ABƏŞ Bakı-Supsa, H.Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Neft Kəməri (ƏİNX) və Bakı-Tbilisi Ərzurum-Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) transmilli kommunikasiya xətləri və digər infrastruktur obyektlərində müvafiq idarəetməni həyata keçirir. Bundan başqa milli neft-qaz sektorunun özəl sahəsinə müştərək fəaliyyətdə - Az ŞenqLi Oyl/Pirsaat - (ARDNŞin ortağ şirkəti ONŞ-n payı 20%), Qobustan ƏŞ (ONŞ-n payı 20%), Salyan OYL ƏM (ONŞ-n payı 50%), Qarasu ƏŞ (ONŞ-n payı 15%), Binəqədi Oyl Kompani (iştirak payının bölünməsi haqqında məlumat yoxdur), Suraxanı ƏŞ (ONŞ-n payı 25%), Abşeron ƏŞ (ONŞ-n payı 25%) şirkətlərinin müqavilə zonasında olduqları yataqların istismarı ilə əlaqədar obyektlər və digər bu kimi təsərrüfatlar da daxildir. Butun bu potensial isə milli neft-qaz sektorunun tərkib hissəsi kimi ölkədə iqtisadi artım təmin olunmasının ən tutumlu hissəsini təşkil edir. Xüsusi ilə qeyd edilməlidir ki, “Əsrin müqaviləsi” də daxil olmaqla Azərbaycan dünyanın 20-dən artıq ölkəsinin 30-dan çox şirkəti ilə neft və qaz yataqlarının birgə işlənməsinə dair 33 Hasilatın Pay Bölgüsü sazişi imzalamışdır. Bu sazişlər icərisində qlobal əhəmiyyətinə görə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı ACG və Şahdəniz yataqlarının istismarı və ƏİNX (illik buraxılış gücü 50-60 milyon ton) və CQBK (illik buraxılış gücü 30 milyard m³) daha mühüm önəm daşıyır. Bunun nəticəsidir ki, hazırda quruda və Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən yataqlar üzrə aparılan neft-qaz əməliyyatlarına dünyanın 53 enerji şirkəti cəlb olunmuşdur. Hazırda Azərbaycan nefti dünya bazarlarına uc istiqamətlə nəql olunur. Neftin nəqli ucun hər birinin oturuçuluk gücü ildə 6 milyon ton təşkil edən 1997-ci ildə Rusiya istiqamətində Bakı-Novorossiysk (ilkin neftin dünya bazarına çıxarılması ucun), 1999-cu ildə isə

Gurcistan istiqamətində Bakı-Supsa neft boru kəmərləri istifadəyə verilmişdir. Azərbaycanın neft nəqli sisteminin başlıca arteriyası ƏİNX. Neftinin etibarlı və fasiləsiz nəqlini təmin edən bu kəmərlər beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin əsas elementlərindən biri kimi Avrasiya regionunda ən iri və unikal mühəndis qurğularından hesab olunur. Hazırda bu kəmərlər vasitəsi ilə Azərbaycan neftindən başqa sutkada 40-50 min barel həcmində Türkmənistan nefti də nəql olunur. İstismara verildiyi dövrdən başlayaraq ƏİNX ilə 181,3 milyon ton neft, CQBK ilə 19,7 milyard m³ qaz ixrac edilmişdir. Ölkəmiz xaricinə çıxacaq diversifikasiya olunmuş qaz kəmərlərinə də malikdir. Konkret Azərbaycan qazı dörd istiqamətdə dünya bazarlarına çıxarılır. Bu kəmərlə sırasına başlıca olaraq müasir zamanda inşa edilmiş CQBK və əvvəllər mövcud olmuş şimal, cənub və qərb istiqamətlərinə yönəlmiş magistral xətlər daxildir. Ölkənin qaz ehtiyatları 2,6 trilyon m³ hesablanır. 2004-2011-ci illər ərzində respublikada qaz hasilatı 5,2 dəfə artırılaraq 5 milyard kubmetrdən 26 milyard m³-ə çatdırılmışdır. Qaz həcmi 2015-ci ilə kimi 35 milyard m³-dən çox, 2020-2025-ci illərə qədər isə hər il 50-55 milyard m³ olacağı proqnozlaşdırılır.

Qeyd olunmalıdır Azərbaycan qaz sənayesinin flaqmanı rolunda Şahdəniz yatağı çıxış edir. Şahdəniz dünyanın dəniz akvatoriyalarında işlənən ən iri qaz-kondensat yataqlarından biridir. Burada subut olunmuş ehtiyatlar 1,2 trilyon m³ qaz və 240 milyon tondan artıq kondensat həcmində qiymətləndirilir. 2006-cı ildə Şahdəniz layihəsinin birinci mərhələsi cərcivəsində qaz hasil edilmişdir. Otən il yataqdan təxminən 6,7 milyard m³ qaz çıxarılmışdır. İndi Azərbaycan ozu heç bir kənar stimullar olmadan dəniz akvatoriyasında miqyaslı istismar işləri aparır. Buna misal olaraq Umid qaz-kondensat yatağını göstərmək olar. Bu yatağı Azərbaycan neftçiləri aşkarlamış və terminoloji ifadədə ARDNŞ burada həm investordur və həm də operator funksiyasını yerinə yetirir. İlk hesablamalara görə, yatağın çıxarıla bilən ehtiyatları 200 milyard m³ qaz, 40 milyon ton kondensat həcmində qiymətləndirilir. Burada alınan nəticələr eyni zamanda Xəzərin Azərbaycan sektorunda məhsuldarlıq perspektivlərini yüksəltmiş, yeni lay və yataqların acılması ehtimalını artırmışdır. Belə ki, artıq Umid yatağı ilə bərabər,

potensialı ondan iki dəfə çox olan Babək yatağının da (*400 milyard m³ qaz, 80 milyon ton kondensat*) ARDNŞ tərəfindən mustəqil istismaredəcəyi reallığa çevrilməkdədir. Bundan başqa Xəzərin Azərbaycan sektorunda Abşeron blokunda iri qaz yatağının kəşf edilməsi də ölkənin qaz potensialının artırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır və yeni geosiyasi öhdəliklərin yaranışına rəvac verir. Burada qazma dərinliyi 7 min metrdən çoxdur. İlk hesablamalara görə, Abşeron yatağında 350 milyard m³ qaz və 45 milyon ton kondensat həcmində karbohidrogen ehtiyatlarının olduğu ehtimal edilir. Yatağdan miqyaslı məhsul alınması 2022-2025-ci illər üzrə proqnozlaşdırılır. Hazırda “bp Azərbaycan” şirkəti ilə “Kaspian Geofizikal” Müştərək Muəssisəsi tərəfindən “Şəfəq-Asiman” (*proqnoz ehtiyatlar 500 milyard m³ qaz və 65 milyon ton kondensat*) və Almaniyanın RWE şirkəti ilə “Naxçıvan” (*proqnoz ehtiyatlar 300 milyard m³ qaz və 40 milyon ton kondensat*) perspektiv strukturlarında birgə geoloji-kəşfiyyatı işləri aparılmaqdadır. Bundan başqa ACG-nin yatağının qaz ehtiyatları da 300 milyard m³ həcmində dəyərləndirilir. Butun bunlar Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin artmasının əyani göstəriciləridir.

Avropa İttifaqı (Aİ) ilə Azərbaycan arasında çox mühüm sənəd - “Cənub qaz dəhlizi haqqında Birgə Bəyannamə” imzalanmışdır. “Cənub dəhlizi” layihəsi Aİ ucun prioritet enerji layihələrindən biridir. Bu layihə “Nabukko” (*illik keçiriciliyi 31 milyard m³*) qaz kəməri, Transadriatik qaz kəməri (TAP), “Bəyaz axın” (*White Stream*), Türkiyə-Yunanıstan-İtaliya qaz kəməri (ITGI) “Şahdəniz” layihəsinin ikinci mərhələsinin işlənməsi ucun əsas təməlidir. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, 2011- ci ilin 12 sentyabrında Brüsseldə keçirilən toplantıda Aİ Azərbaycan və Türkmənistanla Avropaya yeni qaz ehtiyatları cətdırmaq ucun nəzərdə tutulmuş Cənub Dəhlizində əsas layihəsi kimi çıxış edən “Trans-Xəzər qaz kəməri” tikintisi ilə bağlı danışıqlara başlanması qərarı verilmişdir. Digər tərəfdən Azərbaycan, Gürcüstan və Rumıniya arasında (*Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector - AGRI*) layihəsi üzrə “Qaz tədaruku sahəsində əməkdaşlıq haqqında” memorandumun imzalanması da Avropaya qaz tədaruku istiqamətində yeni imkanlar yaradır. Bu layihə Azərbaycan qazının boru

vasitəsi ilə Qara dəniz sahillərinə - Kuleviyə nəqlini, orada xüsusi terminalda mayeləşdirilərək (LNG), tankerlərlə Rumıniyanın Konstansa limanına catdırılmasını, sonra isə yenidən təbii qaz şəklində salınaraq oturulmasını nəzərdə tutur. Butun bu layihələrin həyata keçirilməsi ilə Azərbaycanın Avropa enerji məkanında generasiya imkanları daha fərqli məcraya yönələcəkdir. Bununla belə, Azərbaycan qazının uzunmüddətli sazişlər əsasında Aİ ölkələrinə tədaruk olunması istiqamətində digər əlverişli variantları da araşdırılır. Respublikamız həmcinin Aİ və digər regionlarla yeni, birbaşa enerji və nəqliyyat əlaqələri yaradan muasir İpək Yolunu - Cənub enerji dəhlizi strategiyasını dəstəkləyir. Hesab olunur ki, bu strategiya cərcivəsində yeni qaz təchizatı dəhlizinin acılmasını Avropa qaz bazarının sabitliyinə muhum təsir göstərəcəkdir.

Cədvəl 2. Azərbaycanada 1988-2015-ci illərdə neft-qaz hasilatı və proqnozu

<i>İllər</i>	<i>Neft hasilatı (mln. ton)</i>	<i>Qaz hasilatı (mln m³)</i>	<i>İllər</i>	<i>Neft hasilatı (mln. ton)</i>	<i>Qaz hasilatı (mln m³)</i>
1988	11 200	11 826	2002	14 755	5 837
1989	10 723	11 112	2003	15 378	5 168
1990	9 927	9 626	2004	15 549	5 006
1991	9 749	8 621	2005	22 214	5 818
1992	9 409	7 872	2006	32 268	9 045
1993	9 483	6 805	2007	41 658	16 965
1994	9 563	6 379	2008	44 527	23 405
1995	9 161	6 644	2009	50 419	23 745
1996	9 100	6 305	2010	50 789	26 346
1997	9 622	5 964	2011	45 635	25 753
1998	11 422	5 590	2012	45 450	28 280
1999	13 807	5 997	2013	50 000	30 000
2000	14 116	6 286	2014	52 000	32 000
2001	14 612	5 535	2015	55 000	35 000

Mənbə: <http://www.socar.az>, <http://www.azstat.org> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən işlənmişdir.

Butun bunlar bir daha onu göstərir ki, Azərbaycanada neft-qaz sektoru məkanca vahid bir iqtisadi orqanizm olsa da, biznes xüsusiyyətləri baxımdan fərqli sferalara

mənsubdur. Bu mənsubluq özünü neft-qaz gəlirləri bölgəsində daha bariz formada nümayiş etdirir. Belə ki, ARDNŞ-in sərəncamındakı obyektlərdən əldə edilən neftqaz gəlirləri şirkətə daxil olmaqla buradan müxtəlif vergilər şəklində dövlət büdcəsinə yönəlir. Özəl şirkətlərin isə əldə etdikləri gəlirlərdən rentə formasında mənfəət və digər vergilər Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunda (*ARDNF*) akumuliyasiya olunur. Konkret olaraq ARDNF-in daxilolmalarını neft-qaz sazişləri üzrə əsas gəlirlər - dövlətin payına düşən mənfəət nefti, bonuslar, akrhesabı ödənişlər, tranzit tarifləri üzrə ödənişlər, icarə ödənişləri və s. təşkil edir. Ona görə də, tədqiqat predmetimiz - Azərbaycanda neft-qaz sektorunun inkişafının iqtisadi artıma təsirinin təhlili və bununla bağlı müvafiq qiymətləndirməyə məhz bu kontekstdən yanaşılmalıdır.

II FƏSİL.

NEFT GƏLİRLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFI VƏZİYYƏTİ

2.1. Dövlət Neft Fondu və Azərbaycanda neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunması vəziyyəti

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanın zəngin neft ehtiyatları dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin və iri beynəlxalq neft şirkətlərinin diqqət mərkəzinə düşdü. Son illər ölkəyə neft pullarının daxil olması cəmiyyətin diqqətini neft və neft gəlirləri məsələsinə yönəldib. Elə bu da mənfəət neftinin satışından daxil olan valyuta vəsaitlərinin və digər gəlirlərin toplandığı ünvanın - Dövlət Neft Fondunun (DNF) ictimai diqqət mərkəzinə çevrilməsini şərtləndirib. Son illər DNF-yə artan ictimai maraq onun haqqında olan informasiyalara tələbatı da yüksəldib. İlk dövrlərdə neft sazişləri çərçivəsində daxil olan vəsaitlər Mərkəzi Bankın hesablarında toplanırdı ki, bu, doğrudan da vəsaitlərin hərəkətlərinə səmərəli ictimai nəzarətə imkan vermirdi.

Hazırda dünyanın 15-dək ölkəsində dövlətin enerji resurslarından əldə edilən gəlirləri özündə toplayan və bu ölkənin gələcək inkişaf prioritetlərini maliyyələşdirən fondlar fəaliyyət göstərir ki, təyinatından asılı olaraq onları 3 şərti qrupa ayırmaq olar:

1. Sabitləşdirmə fondları (Alyaska, Venesuela, Kolumbiya, Küveyt, Nigeriya, Norveç, Çili);
2. Gələcək nəsillər fondu (Alberta, Alyaska, Kiribati, Küveyt, Oman, Papua-Yeni Qvineya);
3. Büdcə rezerv (ehtiyat) fondları (Honkonq, Sinqapur, Estoniya, CAR).

Neftlə zəngin olan digər ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycanda Neft Fondunun yaradılmasında əsas məqsəd həmin vəsaitləri öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrə yönəltməkdir. Başqa sözlə, DNF bu gün ölkənin inkişaf fondu və gələcək üçün bir lokomotivdir.

Həyata keçirilən neft strategiyası çərçivəsində xarici sərmayəçilərlə ölkəmizin neft-qaz ehtiyatlarının birgə işlənməsini nəzərdə tutan bir sıra sazişlər imzalanıb ki, bu

sazişlərin həyata keçirilməsindən ilk gəlirlərin əldə edilməyə başlaması onların səmərəli istifadəsi məsələsini gündəmə gətirib. Məhz belə bir mexanizmin yaradılması məqsədi ilə Azərbaycan prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli müvafiq fərmanı ilə DNF təsis edilib. Fondun Əsasnaməsi isə düz bir ildən sonra dekabrın 29-da təsdiq edilib. Bu fondun yaradılması fəlsəfəsinin əsasını isə neft sərvətlərinin nəsillər arasında ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi təşkil edirdi ki, artıq Azərbaycan bu istiqamətdə olduqca böyük uğurlar əldə edib.

Belə ki, Neft Fondu bu gün neft sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilən gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsinin ən effektiv mexanizminə çevrilib. Bu qurumun yaradılması dövlətin neft-qaz ehtiyatlarının işlənməsindən əldə edilən gəlirlərin istifadəsində israfçılığa, əyintilərə səbəb ola biləcək halların qarşısının alınması, eləcə də şəffaflığın tam təmin edilməsi istəyi ilə əlaqədardır. Fondun fəaliyyətinin başlıca məramını neft və qaz hasilatından əldə olunan maliyyə vəsaitlərinin indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə səmərəli idarə edilməsi təşkil edir.

Ümumiyyətlə, Neft Fondunun fəaliyyəti neft və qazın kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən, fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan vəsaitin toplanması, səmərəli idarə edilməsi vasitəsi ilə ölkə qarşısındakı aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə yönəlmişdir:

- birincisi, böyük həcmdə daxil olan xarici valyuta gəlirləri şəraitində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması və maliyyə-vergi intizamının təmin edilməsi, eyni zamanda, neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi;

- ikincisi, neft və qazın bərpa edilməyən təbii ehtiyat olduğunu nəzərə alaraq, onlardan əldə edilən gəlirin nəsillər arasında bərabər bölüşdürülməsi və gələcək nəsillər üçün ehtiyat vəsaitinin toplanması;

- üçüncüsü, ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə əlaqədar mühüm ümummilli layihələrin maliyyələşdirilməsi.

Bütün bunlara nail olmaq üçün ölkəmizdə neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya qəbul edilib. Prezident İlham Əliyevin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilən həmin strategiya 2005-2025-ci illəri əhatə edir və bu müddət ərzində həmin gəlirlərdən istifadənin əsas prinsiplərini və ortamüddətli xərclər siyasətini müəyyənləşdirir. Bununla yanaşı, strategiya neftin və qazın satışından Dövlət Neft Fondunda, eləcə də dövlət büdcəsində toplanan gəlirlərin idarə edilməsini nəzərdə tutur. Dörd əsas hissədən ibarət olan strategiya birinci olaraq neft və qaz gəlirlərinin uzunmüddətli dövr üçün proqnozlaşdırılmasını özündə ehtiva edir.

Onu da bildirək ki, uzunmüddətli dövr üçün Azərbaycanın neft və qaz gəlirlərinin həcmi ölkənin təsdiq olunmuş neft və qaz ehtiyatlarının ehtimal olunan qiymətləri əsasında müəyyən edilir. Neft və qaz ehtiyatlarının həcmi "Azəri-Çıraq-Günəşli", "Şahdəniz" yataqlarından, hasilatın pay bölgüsü sazişlərində nəzərdə tutulmuş digər yataqlardan, eləcə də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin və onun təsisçiliyi ilə yaradılmış müştərək müəssisələrin istismarında olan yataqlardan gözlənilən neft və qaz ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi əsasında təyin olunur. Strategiyaya uyğun olaraq yeni yataqlar kəşf edildikcə, Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının həcmi ilə bağlı proqnozlar dəqiqləşdirilir.

Burada digər bir mühüm cəhət isə ondan ibarətdir ki, neftin və qazın qiyməti pessimist variantda, yəni, baza variantında nəzərdə tutulduğundan aşağı qiymətlə proqnozlaşdırılır. Məlumat üçün bildirək ki, baza variantı neftin və qazın müvafiq dövr üçün proqnozlaşdırılan qiymətidir. Azərbaycan isə neftin və qazın baza variantında nəzərdə tutulduğundan aşağı qiymətlə proqnozlaşdırmaqla faktiki olaraq nəzərdə tutulan gəlirin əldə olunması ehtimalını reallığa əhəmiyyətli dərəcədə yaxınlaşdırır.

Strategiyada neft və qaz gəlirlərinin mənbələri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

1. Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycanın payına düşən mənfəət nefti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər gəlir mənbələri;

2. Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə əsasən sərmayəçilər tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən mənfəət vergisi;

3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin neftin və qazın hasilatı ilə bağlı vergi ödənişləri və dövlət büdcəsinə digər ödənişlər;

4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin təsisçisi olduğu neft və qaz hasilatı ilə məşğul olan müştərək müəssisələrin dövlət büdcəsinə vergi ödənişləri.

Strategiyada digər önəmli bir məsələ neft və qaz gəlirlərindən uzunmüddətli istifadə prinsiplərinin dəqiq ifadə olunmasıdır. Buna əsasən, ilk olaraq uzunmüddətli dövr üçün neft və qaz gəlirləri hesabına xərclərin proqnozlaşdırılması zamanı dəyişməz real xərclər prinsipi əsas götürülür və bu strategiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində nəzərdə tutulan xərclər üçün illik limit müəyyən edilir. Bununla yanaşı, neft və qaz gəlirlərinin uzunmüddətli istifadə prinsipləri aşağıdakı məqamları əhatə edir:

- neft və qaz gəlirlərindən daxilolmalar zirvə səviyyəsinə çatdıqda onların 25 faizdən az olmayan hissəsi yığma yönəldilir;

- neft və qaz gəlirlərinin qəbul edilmiş xərcləmə qaydaları neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində dəyişməz qalır və bu zaman dəyişməz real xərclər prinsipi əsasında proqnozlaşdırılan xərclər limitinə riayət olunur;

- ortamüddətli dövr ərzində xərclərin həcmi uzunmüddətli dövr üçün müəyyən edilmiş limitlər nəzərə alınmaqla, qeyri-neft kəsiri (neft sektoru nəzərə alınmadan ölkənin icmal büdcəsinin gəlirləri və xərcləri arasında fərq) əsasında müəyyən edilir. Növbəti ilin xərcləri ilə əvvəlki ilin xərcləri arasında kəskin artıb-azalmalar arzuolunmaz hesab edilir və qeyri-neft kəsirinin kəskin dəyişməsinə yol verilmir;

- investisiya yönümlü xərclər hər il üçün tərtib olunan ortamüddətli Dövlət Investisiya Proqramı çərçivəsində həyata keçirilir.

Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması və xərclənməsi üzrə ortamüddətli siyasətə gəlincə, strategiyada bununla bağlı qeyd olunur ki, ortamüddətli dövr ərzində real xərclərin həcmi uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş limitdən kənarlaşa bilər. Bu,

qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirməklə bərabər, ayrı-ayrı dövrlərdə inflyasiyanın artımına səbəb olsa da, illik real xərclər müəyyən edilmiş qeyri-neft kəsinin limitini nəzərə almalıdır.

Real xərclərin və qeyri-neft kəsinin illik həcmi uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş limitə uyğun olaraq müəyyən edilir. Qeyri-neft kəsinin həcmi dəyişdikdə bu dəyişikliyi zəruri edən konkret səbəblər göstərilir.

Onu da qeyd edək ki, sözügedən strategiyada neft və qaz gəlirlərindən istifadənin əsas istiqamətləri də müəyyən olunub. Neft və qaz gəlirlərinin istifadə strategiyası makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması əsasında aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

- iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;

- infrastruktur sahələrin genişmiqyaslı inkişafı:

- yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sosial problemlərin həlli;

- iqtisadiyyatın intellektual və texnologiya bazasının səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması;

- "insan kapitalı"nın inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən, xarici ölkələrdə), kadrların professionallıq səviyyəsinin artırılması);

- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;

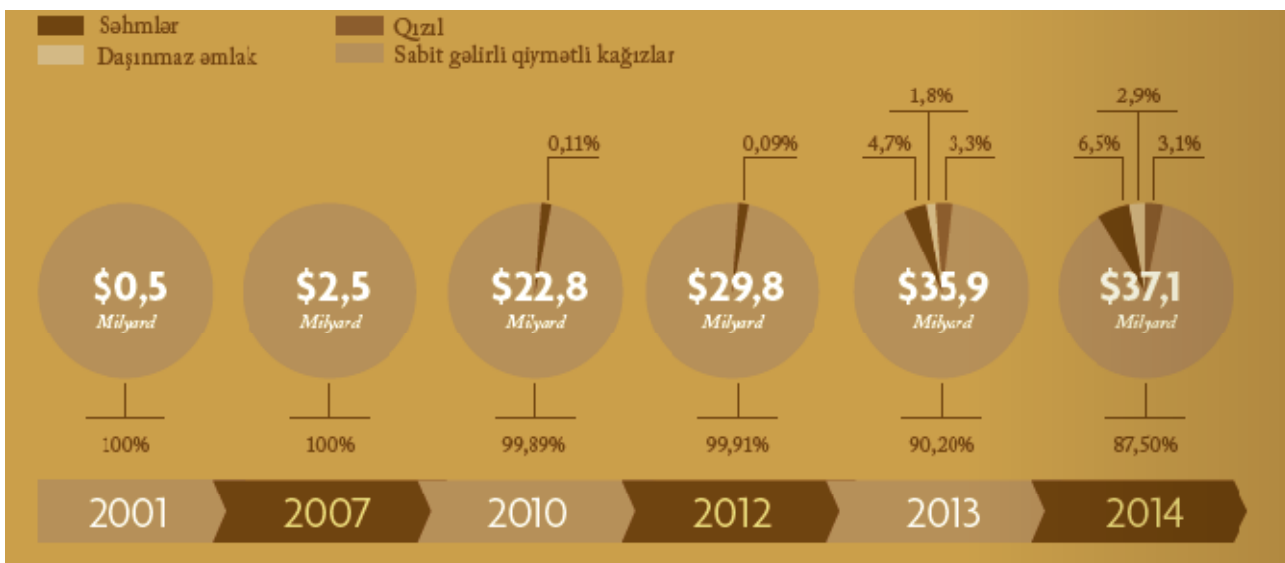
- azad ediləcək ərazilərin yenidən qurulması və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən aydın görünür ki, ölkəmizdə neft-qaz gəlirlərinin idarə olunması kifayət qədər dəqiq mexanizm və istiqamət üzrə həyata keçirilməkdədir. Bu da son nəticədə neft-qaz gəlirlərindən istifadədə səmərəlilik göstəricisini xeyli dərəcədə artırır və bu gəlirlərin bilavasitə ölkənin inkişafına yönəldilməsində müstəsna rol oynayır.

Neft Fondunun hüquqi fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun Əsasnaməsi və daxili prosedur qaydalarına əsaslanır. Fondun maliyyələşmə və vəsaitlərinin xərclənməsinə dair prosedur qaydaları Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun Əsasnaməsi və “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun (büdcə) gəlir və xərclər proqramının tərtibi və icrası qaydaları”nda aydın şəkildə müəyyən olunmuşdur. “Azərbaycan Respublikasının Büdcə Sistemi haqqında” Qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, Neft Fondunun xərcləri icmal dövlət büdcəsinin, yəni dövlət büdcəsinə daxil olan və dövlət büdcəsindən kənar fondların birgə büdcəsinin tərkib hissəsidir. İcmal dövlət büdcəsinin xərcləri isə hər il ölkə parlamenti tərəfindən baxılaraq təsdiq edilir. Beləliklə, hər bir vətəndaş öz seçdiyi millət vəkili vasitəsilə Neft Fondunun büdcəsinin müzakirəsində iştirak edir. Bu Qanuna uyğun olaraq, Fond yalnız öz büdcəsi ilə nəzərdə tutulan xərcləri həyata keçirə bilər.

Fondun investisiya və risklərin idarə olunması siyasəti “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalar”a (İnvestisiya Qaydaları) və hər il Müşahidə Şurası tərəfindən baxıldıqdan sonra Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən təsdiq olunan “İnvestisiya Siyasəti”nə əsaslanır. ARDNF-nin “İnvestisiya Siyasəti”nə əsasən investisiya qərarları risklər nəzərə alınmaqla gəlirliliyin maksimumlaşdırılması məqsədinə əsaslanır. “İnvestisiya Qaydaları”na əsasən Neft Fondu öz investisiya qərarlarını tam müstəqil şəkildə qəbul edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2004-cü ildə təsdiq edilmiş “Neft və qaz gəlirlərinin istifadə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya”da vəsaitlərin aktiv şəkildə, o cümlədən iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda, “insan kapitalı”nın inkişafında, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi və digər bu kimi istiqamətlərdə istifadə olunması nəzərdə tutulur. Neft Fondu bu Strategiyanın həyata keçirilməsində əsas aparıcı rollardan birini daşıyır.

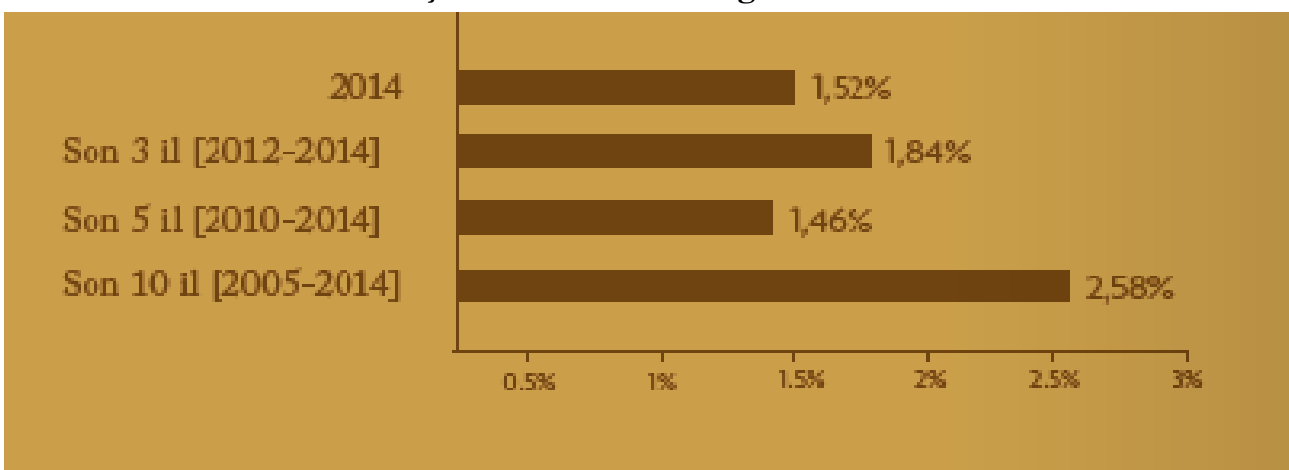
Şəkil 3. Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin strateji bölgüsü

Şəkil 4. Neft Fondunun vəsaitlərinin artımı (milyard ABŞ dolları ilə)

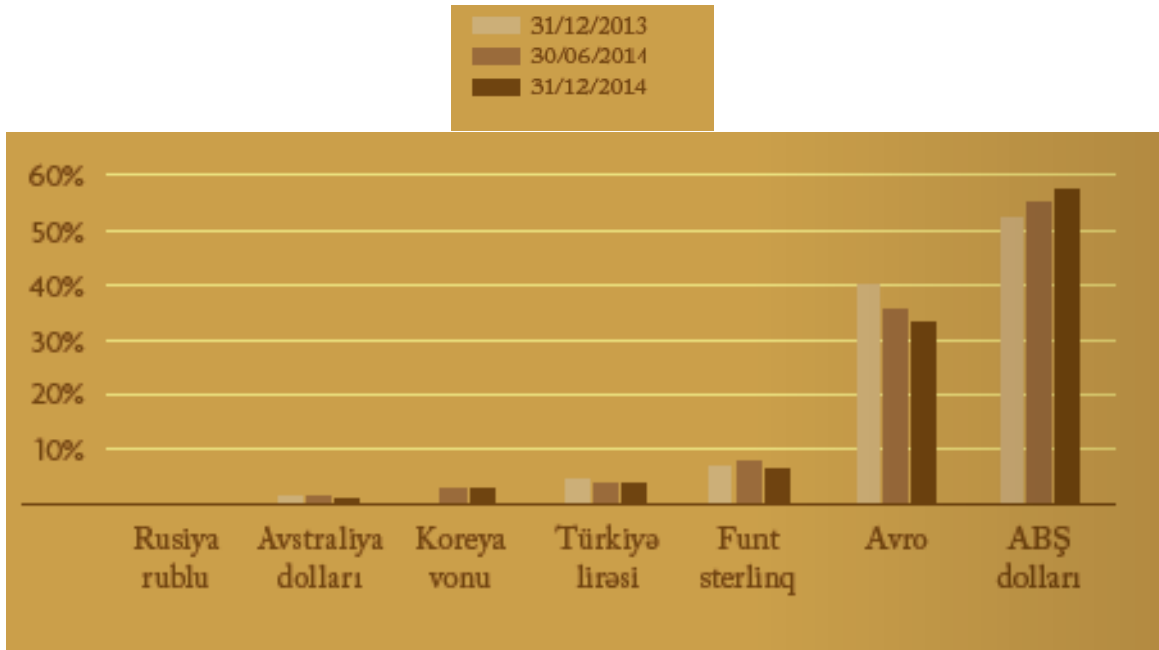

Şəkil 5. Portfel üzrə gəlirlilik

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

Şəkil 6. Portfelin valyuta tərkibi

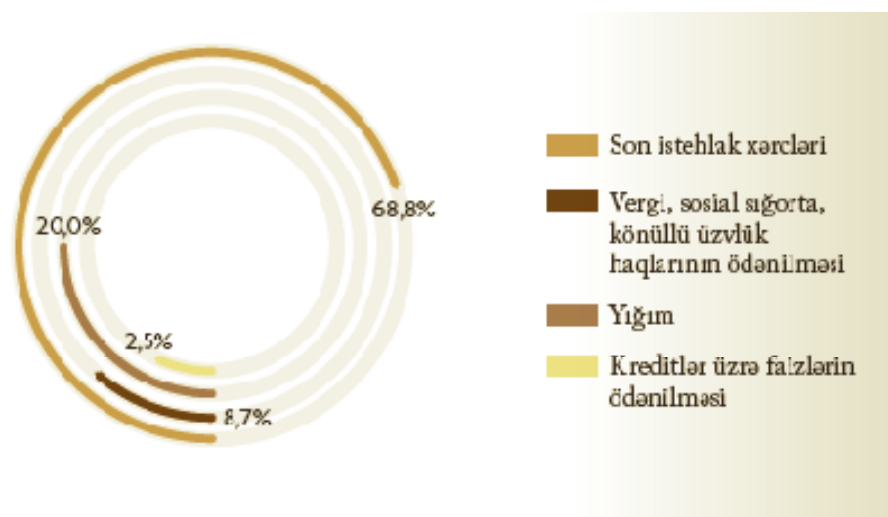
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

2014-cü il dünyada baş verən iqtisadi və siyasi dəyişikliklər fonunda enerji daşıyıcılarının qiymətlərində kəskin enmələrin müşahidə edildiyi il kimi yadda qalmışdır. Dünya iqtisadiyyatında, o cümlədən yüksək gəlirli ölkələrin hökumətləri tərəfindən həyata keçirilən böhrana qarşı monetar və fiskal siyasət tədbirlərinə baxmayaraq, qlobal maliyyə böhranının yaratmış olduğu fəsadlar iqtisadiyyatda bərpa proseslərini zəiflətməmişdir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) 2014-cü il üçün verdiyi 3,7%-lik qlobal iqtisadi artım proqnozu gözləniləndən daha aşağı 3,3% səviyyəsində yerinə yetirilmişdir. Eyni göstərici inkişaf etmiş (İEÖ) və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEÖÖ) müvafiq olaraq 1,8% və 4,4% təşkil etmişdir. 2014-cü ildə baş verən iqtisadi dinamika BVF və Dünya Bankını (DB) 2015-ci il üçün verdikləri proqnozlarını bir daha yeniləməyə məcbur etmişdir. BVF 2015-ci ildə dünya iqtisadiyyatında artımın 3,5%, DB isə daha pessimist yanaşaraq bu rəqəmin 3,0% olacağını proqnozlaşdırır.

2014-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq dünya bazarlarında enerji daşıyıcılarının qiymətləri sürətlə azalmağa başlamışdır. Belə ki, 2014-cü ilin iyun ayından etibarən ilin

sonuna kimi neftin qiyməti 55% ucuzlaşmışdır. Bu ucuzlaşmaya baxmayaraq, ilin əvvəlində neftin satış qiymətinin yuxarı olması hesabına Brent markalı mənfəət neftinin 1 barelinin orta satış qiyməti 104,3 ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Şəkil 7. Əhalinin gəlirlərinin xərc istiqaməti

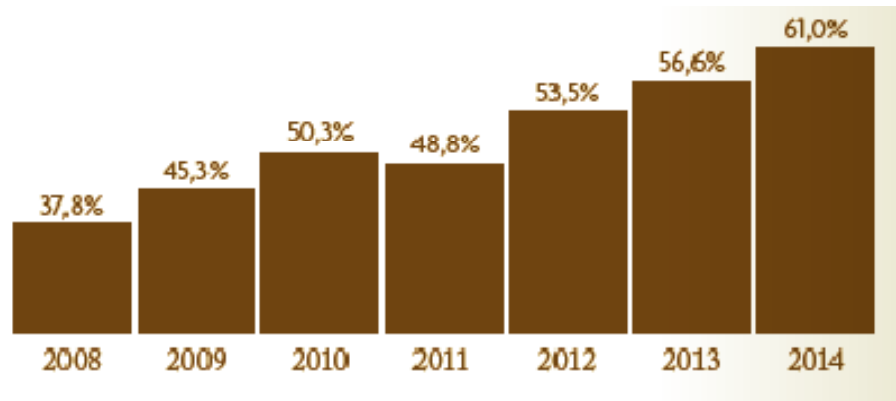
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

2014-cü ildə iqtisadi artımın aşağı olması ilə bağlı qlobal tendensiya Azərbaycan iqtisadiyyatından da yan keçməmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artım səviyyəsi 2013-cü il (5,8%) ilə müqayisədə aşağı 2,8% səviyyəsində olmuşdur. 2014-cü ildə ÜDM istehsalı 59 milyard manat təşkil etmişdir. 2013-cü il ilə müqayisədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 0,9% artaraq 6264,1 manat (7 985,9 ABŞ dolları) təşkil etmişdir. Əvvəlki il ilə müqayisədə əhalinin pul gəlirləri 4,8% artaraq 39,4 milyard manat və adambaşına düşən məbləğ isə 3,5% artaraq 4 180,5 manat və orta aylıq nominal əmək haqqı 444,3 manata çatmışdır. Gəlirlərin 68,8%-i son istehlak xərclərinə, 8,7%-i vergilər, sosial sığorta və könüllü üzvlük haqlarının ödənilməsinə, 20%-i yığıma və 2,5%-i isə kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə yönəldilmişdir.

Bütün icbari və könüllü haqlar ödənildikdən sonra əhalinin sərəncamında 35,9 milyard manat həcmində vəsait qalmışdır ki, bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 5,1% çox olmuşdur. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatlarına

əsasən inflyasiya 1,4% səviyyəsində olmuşdur. Yoxsulluq səviyyəsi 5% təşkil etmişdir. Ölkədə istehsal olunan ümumi daxili məhsulun 61%-i qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür.

Şəkil 8. Qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı

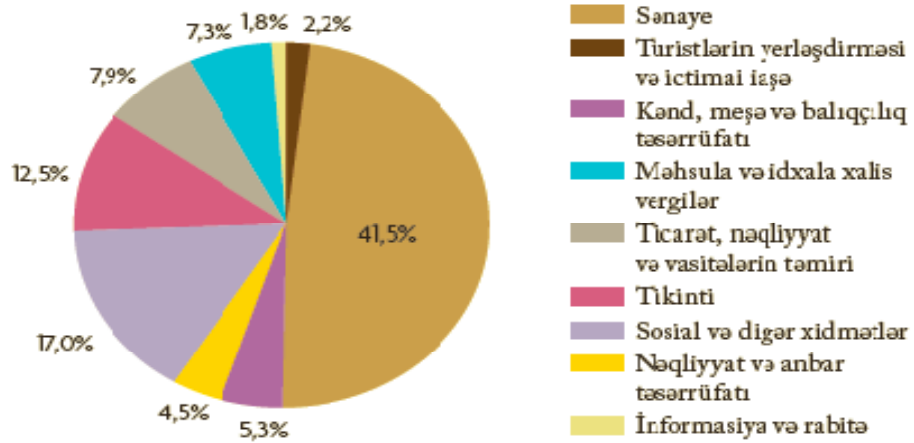
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

2013-cü il ilə müqayisədə 2014-cü ildə ÜDM-in strukturunda məhsul, xidmət və məhsula və idxala xalis vergilər arasındakı nisbətdə ciddi dəyişiklik hiss edilməmişdir. Ümumi həcmi 58 977,8 milyon manat təşkil edən ÜDM-in 59,3%-i malların istehsalı, 33,4%-i xidmətlərin və həmçinin 7,3%-i məhsula və idxala xalis vergilərin hesabına formalaşmışdır. Əvvəlki il ilə müqayisədə qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər istehsalı 7% artmış, neft sektorunda isə 2,9% azalmışdır. 2014-cü ildə malların istehsalında əsas payı sənaye məhsulları istehsalının təşkil etməsinə baxmayaraq, 2013-cü il ilə müqayisədə sənayenin istehsalı 1,7% azalmışdır.

2014-cü ilin əvvəlində ABŞ-ın Enerji İnformasiya Agentliyi, Neft İxrac Edən Ölkələr Birliyi və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Brent markalı neftin 2015-ci il üçün bir barelinin satış qiymətinin təxminən 100 ABŞ dolları səviyyəsində proqnozlaşdırılmasına baxmayaraq, 2014-cü ilin ikinci yarım illiyində neftin qiymətindəki azalma beynəlxalq təşkilatların öz proqnozlarını yenidən nəzərdən keçirmələrinə səbəb olmuşdur. Belə ki, ABŞ-ın Enerji İnformasiya Agentliyi 2015-ci il

üçün bir barel Brent markalı neftin dünya bazarlarındakı qiymətinin ortalama olaraq 58 ABŞ dolları olacağını proqnozlaşdırır.

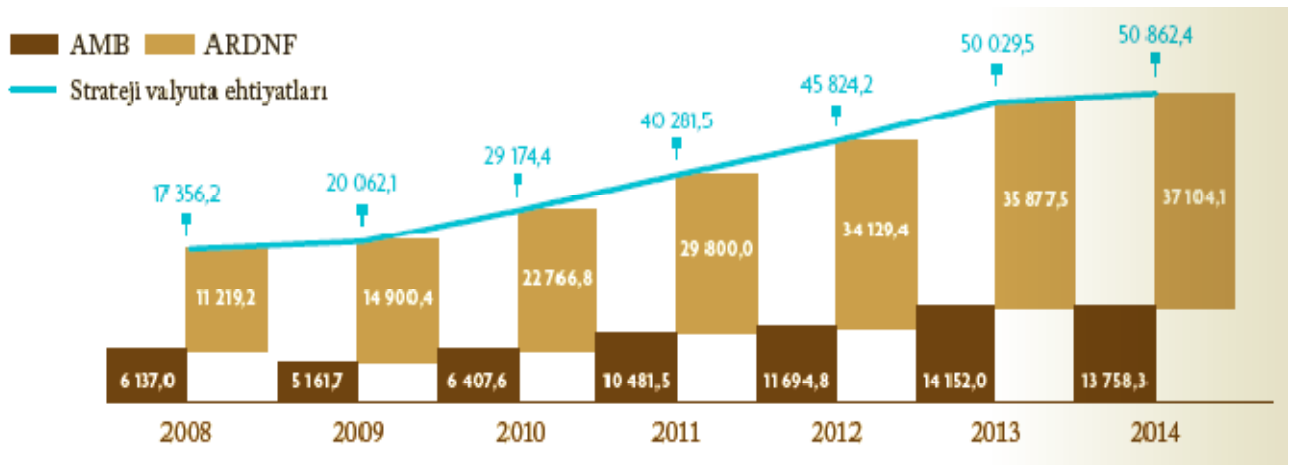
Şəkil 9. ÜDM-in sahə strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

2014-cü ildə ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 50 862,4 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. İl ərzində strateji valyuta ehtiyatlarının həcmində 832,9 milyon ABŞ dolları və ya 1,7% artım müşahidə edilmişdir. Strateji valyuta ehtiyatlarının 72,9%-i və ya 37,1 milyard ABŞ dolları Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri hesabına formalaşmışdır

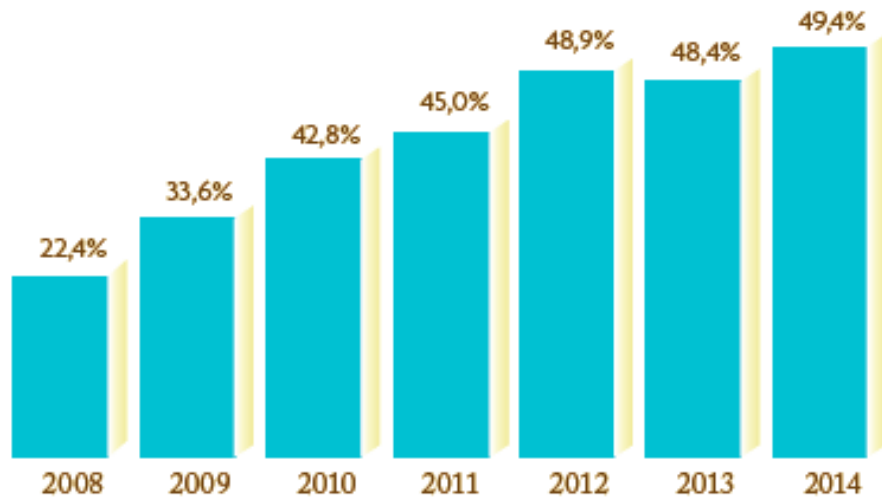
Şəkil 10. Strateji valyuta ehtiyatları (milyon ABŞ dolları ilə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

Hesabat ilində Dövlət Neft Fondunun strateji valyuta ehtiyatları dollar ifadəsi ilə 3,4% və ya 1,2 milyard ABŞ dolları həcmində artaraq ilin sonuna 37,1 milyard ABŞ dollarına çatmışdır. 2014-cü ildə gəlirlərin nəzərdə tutulandan yuxarı və bəzi xərc maddələrinin gözləniləndən aşağı səviyyədə icra edilməsi Dövlət Neft Fondunun vəsaitinin 3,4% artmasına şərait yaratmışdır. Belə ki, 2014-cü ildə Dövlət Neft Fondunun büdcə xərcləri 10 117,2 milyon manat, gəlirləri isə 12 731,0 milyon manat təşkil etmişdir.

Şəkil 11. Neft Fondunun vəsaitinin ÜDM-ə nisbəti, faizlə

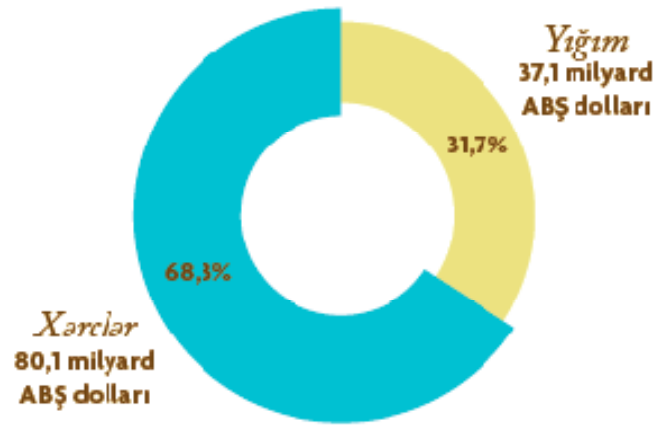

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

Son illərdə Neft Fondunun vəsaitinin ÜDM-də payında artım müşahidə edilmişdir. 2014-cü ildə Dövlət Neft Fondunun vəsaitinin ÜDM-ə nisbəti 49,4% təşkil etmişdir.

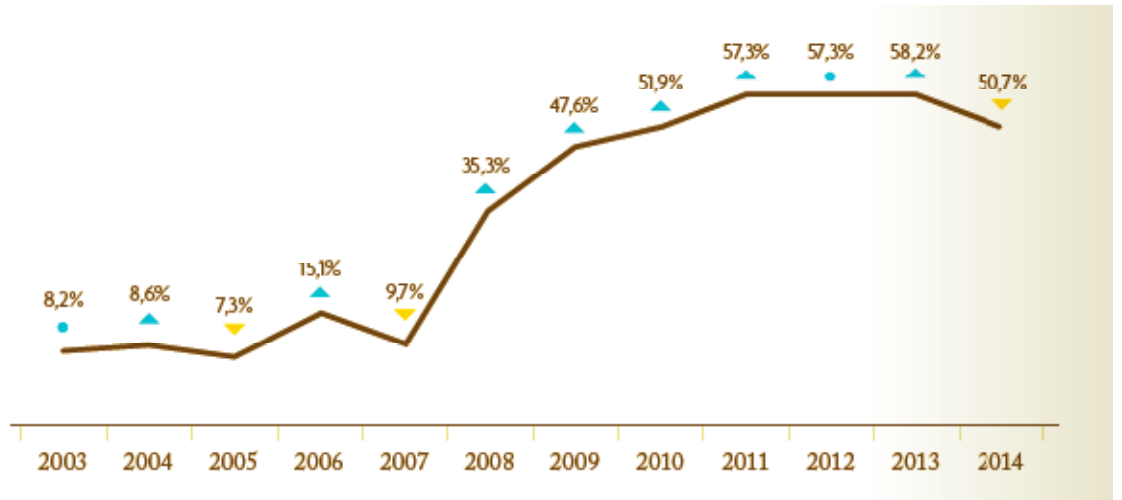
2014-cü ildə yığığa yönəldilən vəsait (1 226,6 milyon ABŞ dolları) Neft Fondunun daxilolmalarının 7,6%-ni təşkil etmişdir. 2001-2014-cü illər ərzində Neft Fondunun daxilolmaları 117,2 milyard ABŞ dolları səviyyəsində olmuş və bu vəsaitin 37,1 milyard ABŞ dolları (31,7%-i) yığığa yönəldilmişdir.

Şəkil 12. 2001-2014-cü illərdə Neft Fondunun yığım səviyyəsi

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

Şəkil 13. 2003-2014-cü illər ərzində Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfertin dövlət büdcə gəlirlərinə nisbəti

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

2014-cü ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 18 400,5 milyon manat olmuş və bu vəsaitin 9 337,0 milyon manatı və ya 50,7%-i Dövlət Neft Fondundan olan transfertin hesabına formalaşmışdır. Göründüyü kimi son beş ildə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 50%-dən çoxu məhz transferlər hesabına formalaşmışdır. 2003-2014-cü illərdə Dövlət Neft Fondu tərəfindən dövlət büdcəsinə ümumilikdə 55,8 milyard manat vəsait transfer edilmişdir.

**Şəkil 14. Neft Fondunun gəlirlərinin formalaşması mənbələri
(milyon ABŞ dollar)**

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

2014-cü il Dövlət Neft Fondunun büdcəsinə Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilmiş gəlirlər, tranzit haqları ilə bağlı ödənişlər, bonus ödənişləri, akrhesabı ödənişlər, Fondun vəsaitinin idarə edilməsindən əldə edilən gəlirlər və digər mənbələr üzrə ümumilikdə 12 731,0 milyon manat (16 231,3 milyon ABŞ dolları) məbləğində vəsait daxil olmuşdur.

Hesabat ilində Dövlət Neft Fondunun gəlirlərinin 12 319,8 milyon manatı və ya 96,8%-i Azərbaycan Respublikasında dənizdə və quruda yerləşən yataqların işlənməsi üzrə bağlanmış Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında Sazişlərə (HPBS) uyğun olaraq hasil edilmiş mənfəət neftinin satışından daxil olmuşdur. Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇG) yatağından hasil edilmiş mənfəət neftinin və qazın satışı ilə əlaqədar Dövlət Neft

Fonduna 15 118,7 milyon ABŞ dolları (155,9 milyon barel) məbləğində vəsait daxil olmuş və bu Neft Fondunun gəlirlərinin 93,1%-ni təşkil etmişdir. Neftin nəql edilməsi üzrə xərclər, bank, gömrük rəsmiləşdirməsi, müstəqil nəzarət (sörveyer), marketing və sığorta xərcləri Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən çıxıldıqdan sonra xalis vəsait Dövlət Neft Fonduna köçürülür.

2014-cü ildə Dövlət Neft Fondunun büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi üzrə 10 117,2 milyon manat (12 898,8 milyon ABŞ dolları) istifadə edilmişdir.

Şəkil 15. Neft Fondunun 2014-cü il üzrə xərclərinin bölgüsü (milyon manat ilə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (www.oilfund.az)

2014-cü ildə Dövlət Neft Fondunun büdcə gəlirləri 12 731,0 milyon manat və ya 16 231,3 milyon ABŞ dolları olmuşdur. Dövlət büdcəsinin gəlirləri büdcədə nəzərdə tutulana (11 626,9 milyon manat) nəzərən 109,5% səviyyəsində icra edilmişdir.

2014-cü ildə Fondun büdcəsində nəzərdə tutulmuş (11 221,3 milyon manat) gəlir maddəsinə nisbətən 109,8% yerinə yetirilməklə 12 319,8 milyon manat

(15 707,0 milyon ABŞ dolları) təşkil etmişdir. 2014-cü il ərzində Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇQ) yatağında xam neftin hasilatı, eləcə də xam neftin orta illik satış qiymətlərinin Fondun büdcəsində nəzərdə tutulana nisbətən daha çox olması ilə əlaqədar

olaraq Fondun büdcəsinin bu mənbə üzrə gəlirləri büdcədə nəzərdə tutulana nisbətən 9,8 % daha çox icra olunmuşdur. Belə ki, Fondun 2014-cü il üzrə büdcəsində AÇG yatağı üzrə xam neftin hasilatı pessimist yanaşma ilə 30 milyon ton və yaxud 226 milyon barel, xam neftin ixrac qiyməti 100 ABŞ dolları proqnozlaşdırıldığı halda, bu yataq üzrə hasilatın faktiki həcmi 232 milyon barel, il ərzində ixrac edilmiş mənfəət neftinin ortaçəkili satış qiyməti isə 104,3 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Xam neftin hasilatı və qiyməti ilə bağlı müsbət fərq mənfəət neftinin satışından Dövlət Neft Fonduna əlavə 1 098,5 milyon manat gəlirin daxil olmasına şərait yaratmışdır.

2014-cü ildə karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar xarici sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsindən istifadə üçün Neft Fonduna köçürülmüş akrhesabı ödənişlər 1,7 milyon manat və yaxud 2,1 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Akrhesabı ödənişlər Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda Şəfəq-Asiman dəniz blokunun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə BP Eksploreyşn (Azərbaycan) Limited və ARDNŞ-nin ortaq neft şirkəti arasındakı sazişin 28.2-ci maddəsinin icrasına uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. Akrhesabı ödənişlər ilə bağlı gəlir maddəsi Fondun büdcəsində nəzərdə tutulana nisbətən 100% səviyyəsində icra olunmuşdur.

2014-cü ildə Dövlət Neft Fonduna 8,9 milyon manat və yaxud 11,4 milyon ABŞ dolları məbləğində daxil olmuş vəsait neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər (tranzit haqqı) hesabına formalaşmışdır. Bu gəlir maddəsi ilə bağlı daxilolmalar Fondun büdcəsində nəzərdə tutulmuş məbləğə (6,3 milyon manat) nisbətən 142,0% səviyyəsində yerinə yetirilmişdir. Büdcədə nəzərdə tutulana nisbətən 2,6 milyon manat çox tranzit haqqının köçürülməsi il ərzində hasilatın və ixracın büdcədə nəzərdə tutulandan daha çox olması ilə izah olunur.

2014-cü ildə Dövlət Neft Fonduna 13,3 milyon manat və ya 17,0 milyon ABŞ dolları həcmində bonus ödənişləri daxil olmuş və bu gəlir maddəsi büdcədə nəzərdə tutulana (18,0 milyon manat) nisbətən 74% səviyyəsində icra edilmişdir. Sərmayəçilər tərəfindən imzalanmış Xəzər Dənizinin Azərbaycan sektorunda “Şah-Dəniz” Perspektiv

Sahəsinin daxil olduğu Dəniz Blokunun Kəşfiyyatı, İşlənməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında Sazişin 31-ci maddəsinə əsasən faktiki satış həcmlərinin proqnoza nisbətən aşağı olması Neft Fonduna daha az bonus ödənişlərinin daxil olmasına səbəb olmuşdur.

2014-cü ildə bu mənbə üzrə gəlirlər 387,2 milyon manat və yaxud büdcədə nəzərdə tutulana nisbətən (379,6 milyon manat) 102% səviyyəsində icra edilmişdir.

2014-cü ildə neft-qaz sazişləri çərçivəsində sərmayəçilər tərəfindən (xarici neft şirkətləri) verilən aktivlərin (köhnəlmiş və ya istifadə olunmayan metal qırıntıları, borular) satışı təşkil olunmuş və bu aktivlərin satışından Neft Fondunun daxilolmaları 0,05 milyon manat və ya 0,06 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu gəlir maddəsi üzrə icra Fondun 2014-cü il üçün büdcəsində nəzərdə tutulana (0,1 milyon manat) nisbətən 49,7% olmuşdur.

2014-cü ildə Dövlət Neft Fondunun büdcəsində nəzərdə tutulan xərclərinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə 10 117,2 milyon manat və ya 12 898,8 milyon ABŞ dolları vəsait istifadə edilmişdir. Neft Fondunun büdcə xərcləri təsdiq olunan büdcədə nəzərdə tutulana (10 589,9 milyon manat) nəzərən 95,5% səviyyəsində icra edilmişdir.

2014-cü ildə Neft Fondu tərəfindən dövlət büdcəsinə 9 337 milyon manat vəsait köçürülmüşdür ki, bu da hesabat ilində büdcə xərclərinin 92,3%-ni təşkil etmişdir. Qeyd edilən xərc maddəsi büdcədə nəzərdə tutulana nisbətən 100% səviyyəsində icra olunmuşdur.

Neft Fondunun 2014- cü il büdcəsinin icrası çərçivəsində il ərzində bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə ümumilikdə 300 milyon manat vəsait ayrılmaqla büdcədə bu məqsəd üçün nəzərdə tutulmuş xərc maddəsi 100% səviyyəsində icra olunmuşdur.

Əsas məqsədi Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin su təchizatı sistemləri üçün sabit su sərfinə malik etibarlı su mənbəyi yaratmaq olan layihənin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə 2014-cü ildə Dövlət Neft Fondunun büdcəsindən 80,2 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır. Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihəsinin

maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan vəsait büdcədə nəzərdə tutulana nisbətən 100% səviyyəsində icra edilmişdir.

2014-cü ildə Dövlət Neft Fondu tərəfindən layihənin maliyyələşdirilməsinə 72,7 milyon ABŞ dolları və ya 57,1 milyon manat yönəldilmiş və bu maddə üzrə Neft Fondunun xərcləri Fondun büdcəsində nəzərdə tutulana nisbətən (132,3 milyon manat) və yaxud 43,1% səviyyəsində icra olunmuşdur.

2014-cü ildə Dövlət Neft Fondu tərəfindən Dövlət proqramının maliyyələşdirilməsinə 33,5 milyon manat vəsait yönəldilmiş və bu xərc maddəsi büdcədə nəzərdə tutulana nisbətən (33,7 milyon manat) 99,4% səviyyəsində icra olunmuşdur.

Türkiyə Respublikasında “star” neft emali kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi üzrə xərcləri Fondun 2014-cü il büdcəsində nəzərdə tutulana nisbətən (223,5 milyon manat) 100% səviyyəsində icra olunmuşdur.

“Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi, cənubi qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi, Trans-Anadolu boru kəməri və Trans-Adriatik boru kəməri layihələrinin idarə edilməsini təmin etmək məqsədi ilə yaradılan qapalı səhmdar cəmiyyətinin dövlət mülkiyyətində olan səhmlərinin maliyyələşdirilməsi üçün Dövlət Neft Fondunun büdcəsindən 40,0 milyon manat vəsait ayrılmışdır və bu xərc maddəsi üzrə 99,7% icra olmuşdur.

2.2. Qeyri-neft sektorunun müasir inkişaf vəziyyəti və dövlət siyasəti

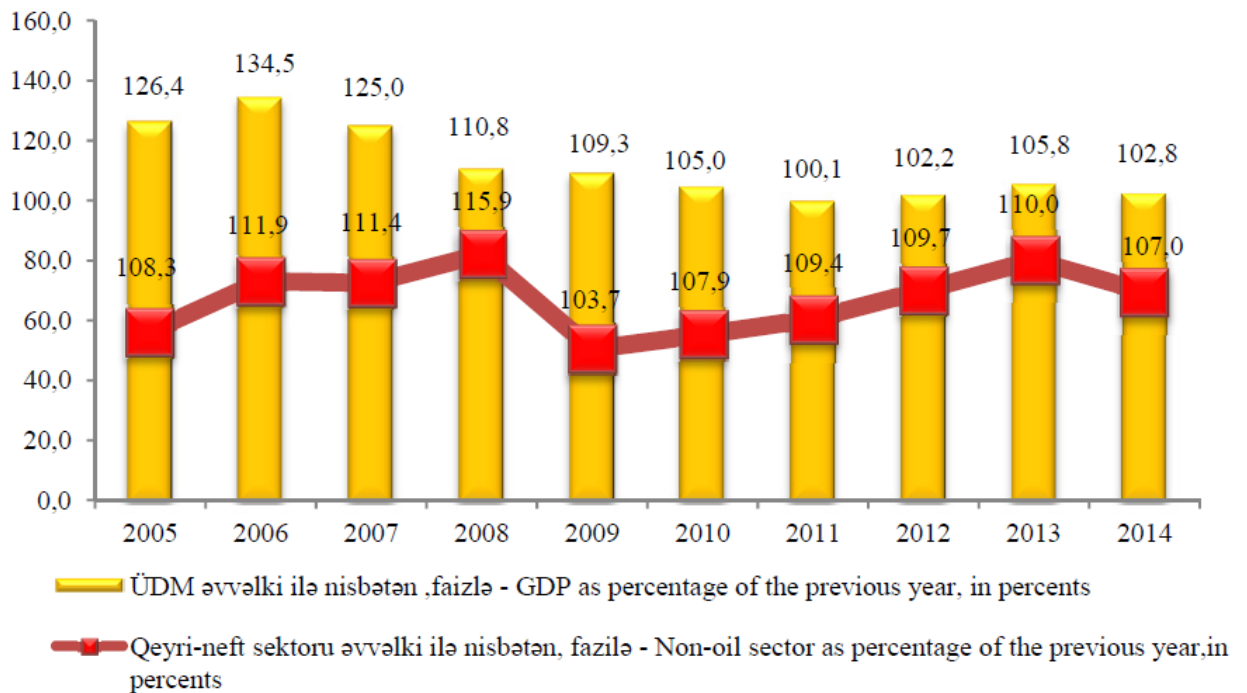
2003-cü ildən həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi, mövcud potensialın gücləndirilməsi və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi əsasında ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın

davamlılığının təmin olunmasına, bu sahədə artıq əldə olunmuş nailiyyətlərin daha da möhkəmləndirilməsi və artırılmasına xidmət etmişdir.

İqtisadi siyasətin prioritetlərinin həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya”, “Azərbaycan Respublikasının məşğulluq Strategiyası və bu strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə proqram”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2005-2015-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” və digər mühüm sənədlər təşkil etmişdir.

Şəkil 16.

ÜDM və qeyri-neft sektoru əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
GDP and non-oil sector as percentage of the previous year, in percents

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Bu siyasətin məqsəd və vəzifələrindən çıxış etdikdə qeyd olunan dövrdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- 1) makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması və iqtisadi artımın davamlılığının təmin edilməsi;
- 2) iqtisadiyyatın idarə edilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- 3) qeyri-neft sektorunda inkişafın sürətləndirilməsi;
- 4) investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və regionlarda sahibkarlığın, istehsal, sosial infrastruktur sahələrinin inkişafının həvəsləndirilməsi;
- 5) ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin əhəmiyyətli şəkildə azaldılması, məşğulluğun təmin edilməsi;
- 6) ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyası istiqamətində işlərin gücləndirilməsi və s.

2003-2010-cu illərdə ÜDM **real ifadədə 3 dəfə**, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə **2 dəfə**, xarici ticarət dövriyyəsi **5.4 dəfə**, strateji valyuta ehtiyatları **19 dəfə** artmışdır. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 2003-cü ilin rəqəmi ilə (872.7 manat) müqayisədə nominal ifadədə **5.3 dəfə**, real ifadədə isə **2.7 dəfə** artaraq 2010-cu ilə 4653.3 manat təşkil etmişdir. Ölkə üzrə işsizlik səviyyəsi **1.6 dəfə**, yoxsulluq səviyyəsi isə **4.9 dəfə** azalmışdır. Son **7 ildə** əhali gəlirlərinin artımı (**4.5 dəfə**) inflyasiya səviyyəsini (**1.9 dəfə**) qabaqlaması əhalinin gəlirlərinin real ifadədə **2.3 dəfə artmasını** təmin etmişdir.

2011-ci ilin birinci rübünün yekunlarına görə ölkə üzrə orta aylıq əməkhaqqı **340 manat** və ya **430 ABŞ dolları** həddində olmuşdur.

Əldə edilən uğurların təsdiqi dərc olunan beynəlxalq hesabatlarda ölkənin mövqeyinin yüksəlməsində özünü göstərir.

Azərbaycan Dünya İqtisadi Forumunun hazırladığı “Qlobal rəqabətlik 2010-2011 hesabatında” **57-ci yeri** tutmuşdur. Bu nəticəyə görə ölkəmiz MDB məkanında liderliyini qorumuş, postsovet məkanında isə yalnız Estoniya (33) və Litvaya (47)

güzəştə getmişdir⁴. Azərbaycan Makroiqtisadi sabitlik göstəricisinə görə isə bütün MDB ölkələrini qabaqlayaraq **13-cü** yerdə qərarlaşmışdır. Azərbaycan Dünya Bankı (DB) və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (BMK) “Doing Business 2011: “Sahibkarlıq üçün şəraitin yaxşılaşdırılması” birgə hesabatının nəticələrinə əsasən, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şərait reytingində 183 ölkə arasında **54-cü yeri** tutub.

Son hesabata əsasən, 2009-2010-cu illərdə Azərbaycanda kreditlərin alınması və vergi ödənişləri sahələrində islahatlar effektiv aparılmış, həmçinin, Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər bir sıra faiz dərəcələrinin, o cümlədən gəlir vergisi üzrə faiz dərəcələrinin azaldılmasına, eləcə də hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və ƏDV-nin ödəniş prosesinin sadələşdirilməsinə xidmət etmişdir.

2005-2010-cu illər ərzində Azərbaycan insan inkişafı sahəsində ən sürətli irəliləyişə nail olmuş, 101-ci yerdən **67-ci pilləyə** qalxmış, son 10 ildə bu indeksin orta illik artım tempinə görə isə nəinki keçmiş Sovet İttifaqı məkanında olan ölkələri, hətta Çin və Hindistan kimi bu gün dünyada sürətlə inkişaf edən dövlətləri də qabaqlamışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən və ÜDM-də xüsusi çəkisi **50%-dən** yüksək olan (2010-cu ildə 52.5%) sənaye sahəsində son 8 il ərzində davamlı inkişaf müşahidə olunmuş məhsul istehsalının real artım tempi orta hesabla **14.7%-ə** çatmışdır.

Bu uğurlar Cənab Prezident İlham Əliyevin apardığı milli neft strategiyası və yeni sənaye siyasəti nəticəsində əldə edilmişdir. Aparılan geniş miqyaslı iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkədə sənayenin inkişafı üçün əlverişli institusional və investisiya mühiti yaradılmış, müəssisələrin istehsal potensialı genişləndirilmiş və onların infrastruktur təminatı daha da yaxşılaşdırılmışdır.

2014-cü ildə sənayedə istehsal olunmuş malların və göstərilmiş xidmətlərin həcmi (ümumi buraxılış) 31,9 milyard manat təşkil etmişdir. Özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 79,5 faizini təşkil etmişdir. Ümumi istehsalın 92,4 faizi sənaye mallarının (əmtəələrin) istehsalı, 7,6 faizi isə sənaye xarakterli xidmətlərin göstərilməsi hesabına yaradılmışdır.

2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 2410 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 22,1 faizi dövlət, 77,9 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssislərdən 1706 ədədi kiçik, 704 ədədi iri müəssisələrin payına düşür.

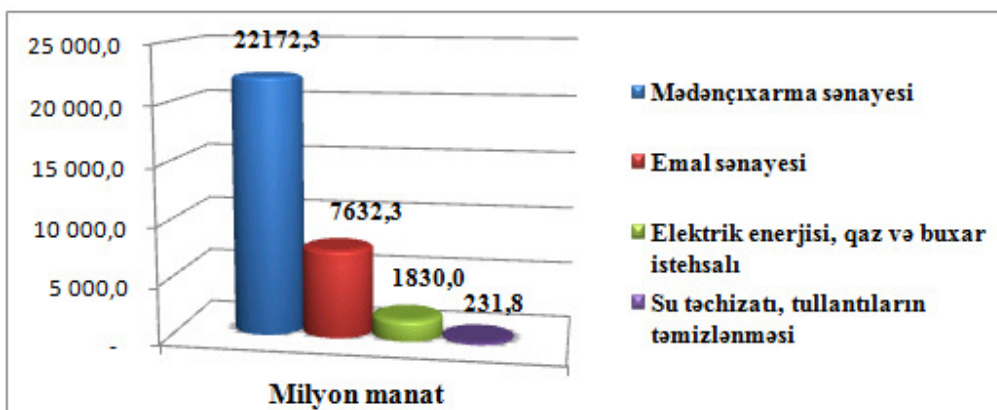
2014-cü ildə - "Sənaye ili"ndə ölkədə 20-dən çox orta və iri sənaye müəssisəsi açılmış, mövcud sənaye müəssisələrinin istehsal gücləri artırılmışdır. Bu müəssisələr arasında "Norm" sement zavodu, Gəncədə Alüminium yarımfabrikat istehsalı zavodları, Azərbaycan kağız və karton istehsalatı kombinatı, Sumqayıtda yağ fabriki, Sumqayıt mis emalı zavodu, Sumqayıt Tekstil Parkının yeni fabrikləri, "Arpaçay-1" və "Arpaçay-2" Su Elektrik stansiyaları, Suraxanı Günəş Elektrik Stansiyası, Qəbələdə "Gilan" qida şəhərciyi, Ağdaşda yem emalı və quru meyvə istehsalı müəssisələri, müxtəlif regionlarda istismara verilmiş kərpic, asfalt, metal konstruksiya zavodları, meyvə-tərəvəz emalı və s. müəssisələri qeyd etmək olar. Bundan başqa, hazırda dövlətin güzəştli kredit dəstəyi ilə özəl sektor tərəfindən 30-dan çox sənaye müəssisəsi qurulmaqda və genişləndirilməkdədir. Ümumilikdə 2014-cü ildə yeni açılmış sənaye müəssisələrinin sayı 228 ədəd olmuşdur.

Neft sənayesi (ümumi buraxılış) 24,7 milyard manat təşkil etmişdir ki, bu da öz növbəsində ötən illə müqayisədə 2,4% azalma deməkdir.

Qeyri-neft sənayesi (ümumi buraxılış) isə 7,2 milyard manat təşkil etmiş və ötən illə müqayisədə 6,9% artmışdır. Bu artım əsasən avtomobil və qoşquların istehsalı (58,2%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (41,0%), kimya sənayesi (32,0%), tikinti materiallarının istehsalı (22,2%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (12,1%), metallurgiya sənayesi (11,0%), içki istehsalı (8,1%) sahələrində müşahidə olunmuşdur.

Sənaye məhsulunun 69,6% mədəncixarma, 24,0% emal, 5,7% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,7% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində istehsal olunmuşdur.

Şəkil 17. Sənayedə ümumi buraxılışın istehsalı (2014-cü il)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Mədəncıxarma sənayesi. Mədəncıxarma bölməsində istehsalın həcmi 22,2 milyard manat olmuşdur. Mədəncıxarma sənayesi ümumi məhsul buraxılışının 69,6 faizini təşkil edir. 2014-cü ildə mədəncıxarma sənayesi üzrə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 318 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 7,2 faizi dövlət, 92,8 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssislərdən 255 ədədi kiçik, 63 ədədi iri müəssisələrdir. Sahənin əsas məhsulu olan xam neft hasilatı 42,0 milyon ton, təbii qaz hasilatı isə 29,4 milyard kub-metr təşkil etmişdir. 2013-cü illə müqayisədə neft hasilatı 3,2 faiz azalmış, qaz hasilatı isə 0,7 faiz artmışdır. 2014-cü ildə bu sahə üzrə yeni açılmış sənaye müəssisələrin sayı 28 ədəd olmuşdur. Mədəncıxarma sənayesi müəssisələrinin anbarlarında 45,3 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 17,5 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur.

Emal sənayesi. Emal bölməsinin müəssisələri və fərdi sahibkarları tərəfindən 2014-cü ildə 7,6 milyard manat dəyərində və ya ötən ilə nisbətən 2,2% çox məhsul istehsal olunmuş və sənaye xarakterli xidmətlər göstərilmişdir. Qeyri-neft emal sənayesi isə ötən ilə nisbətən 8,2% artmışdır. Emal sənayesi ümumi məhsul buraxılışının 24 faizini təşkil edir. Emal sənayesi üzrə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 1653 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 8,4 faizi dövlət, 91,6 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssislərdən 1277 ədədi kiçik, 376 ədədi iri müəssisələrdir. 2014-cü ildə bu sahə üzrə yeni açılmış sənaye müəssisələrin

sayı 179 ədəd olmuşdur. Emal sənayesi müəssisələrinin anbarlarında 214,2 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 82,5 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur.

Neft məhsullarının istehsalı. 2014-cü ildə emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda ən yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahə neft məhsullarının istehsalının (34,2%) payına düşmüşdür. Neft məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən 2613,6 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Hesabat ilində neft məhsullarının istehsalında 6,1 faiz azalma müşahidə olunmuşdur. Bu sahə üzrə əsas məhsul istehsalı 1,2 milyon ton avtomobil benzini, 219,7 min ton neft-kimya sənayesində istifadə üçün benzin, 696,6 min ton ağ neft, 2,9 milyon ton dizel yanacağı olunmuş, 53,3 min ton sürtkü yağları, 241,9 min ton neft bitumu istehsal olunmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə neft məhsulları istehsal edən müəssisələrinin anbarlarında 36,6 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 14,1 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur.

Qida, içki və tütün məmulatların istehsalı. Qida, içki və tütün məmulatların istehsalı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrdəndir. Qida, içki və tütün məmulatların istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən 2747,0 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda qida, içki və tütün məmulatların istehsal payı 35,9% olmuşdur. Əksər qida məhsullarının istehsalında artım müşahidə olunmuş, onlardan marqarin istehsalı 19,5 faiz artaraq 29,3 min ton, cem və marmeladlar 9,3 faiz artaraq 11,7 min ton, kərə yağı 7,7 faiz artaraq 23,7 min ton, kolbasa məmulatlarının istehsalı 2,6 faiz artaraq 1,8 min ton, qaymaq və xama istehsalı 2,0 faiz artaraq 4,7 min ton, ət (quş əti daxil olmaqla) 1,5 faiz artaraq 278,1 min ton, pendir və kəsmik istehsalı 1,5 faiz artaraq 48,1 min ton, üzlü süd 1,1 faiz artaraq 839,1 min ton olmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə qida, içki və tütün məmulatlarını istehsal edən müəssisələrin anbarlarında 33,3 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 12,8 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur.

Toxuculuq, geyim, dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı. Toxuculuq, geyim, dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən 97,5 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda bu sahələrin payı 1,2 faiz olmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə məhsul istehsalı toxuculuq sənayesi üzrə 1,9 faiz, geyim istehsalı 59,9 faiz artmış, dəri və dəri məmulatlarından ayaqqabıların istehsalı 41 faiz azalmışdır. Əvvəlki ilə nisbətən hazır pambıq parçalar 59,8% artaraq 836 min kv.m, pambıq yataq ağları 49,9% artaraq 404,6 min ədəd, pambıq lifi 40,5 faiz artaraq 13,0 min ton, dəri istehsalı 39,2% artaraq 1205,2 min kv.m olmuşdur.

2015-ci il yanvarın 1-nə toxuculuq, geyim, dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin anbarlarında 27,3 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 10,5 faizi qədər hazır məhsul qalığı olmuşdur.

Kimya sənayesi, əczaçılıq məhsullarının, rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı. Kimya sənayesi, əczaçılıq məhsullarının, rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı müəssisələri tərəfindən 325,2 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda bu sahələrin payı 4,2% olmuşdur. Əvvəlki ilə nisbətən rezin lövhələr, təbəqələr və zolaqlar 2,2 dəfə artaraq 33,6 ton, plastik yemək və mətbəx qabları 45,8 % artaraq 292,1 ton, propilen 38,3% artaraq 56,5 min ton, polietilen 32,6% artaraq 101,0 min ton, liflə armaturlaşdırılmış sair bərk plastik borular, borucuqlar, qollar, şlanqlar 12,0% artaraq 1040,6 ton olmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə kimya sənayesi, əczaçılıq məhsullarının, rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin anbarlarında 12,7 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 4,9 faizi qədər hazır məhsul qalığı olmuşdur.

Tikinti materialları sənayesi. Tikinti materialları sənayesi müəssisələri tərəfindən 458,3 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının

strukturunda bu sahənin payı 6,0% olmuşdur. Ötən illə müqayisədə bu sahə üzrə məhsul istehsalı 22,2% artmışdır. Əvvəlki ilə nisbətən əsas məhsul istehsalı üzrə sement istehsalı 40,5% artaraq 2979,0 min ton, betondan yığma tikinti konstruksiyaların istehsalı 23,9% artaraq 34,2 min kub m, hörmə üçün hazır beton qarışığının istehsalı 21,7% artaraq 1675,6 min ton, asfalt istehsalı 2,9% artaraq 402,4 min ton olmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə müəssisələrin anbarlarında 23,1 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 8,9 faizi qədər hazır məhsul ehtiyatı olmuşdur.

Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı. Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı müəssisələrində 413,1 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuş və xidmətlər göstərilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda bu sahənin payı 5,4% olmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə məhsul istehsalı metallurgiya sənayesi üzrə 11,0 faiz, hazır metal məmulatlarının istehsalı sənayesi üzrə 6,2 faiz artmışdır. Əvvəlki ilə nisbətən əsas məhsul istehsalı üzrə metallardan qapı pəncərə istehsalı 4,3 dəfə artaraq 8515 ədəd, polad tökmə istehsalı 39,0 faiz artaraq 326,8 min ton, armatur istehsalı 2,9 faiz artaraq 248,7 min ton olmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə müəssisələrin anbarlarında 28,4 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 10,9 faizi qədər hazır məhsul ehtiyatı olmuşdur.

Kompyuter, elektron və elektrik avadanlıqlarının istehsalı. Kompyuter, elektron və elektrik avadanlıqlarının istehsalı müəssisələrində 225,9 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda bu sahənin payı 2,9% olmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə məhsul istehsalı kompyuter və digər elektron avadanlıqların istehsalı sənayesi üzrə 25,8 faiz azalmış, elektron avadanlıqlarının istehsalı sənayesi üzrə 12,1 faiz artmışdır. Əvvəlki ilə nisbətən əsas məhsul istehsalı üzrə idarəetmə və tənzimləmə elektrik və paylaşdırma qurğuları üçün 1000V-dan çox olmayan gərginlik üçün sair əsasların istehsalı 2,9 dəfə artaraq 7877 ədəd,

güc transformatorların istehsalı 31,2 faiz artaraq 227 ədəd, meteorologiya məqsədləri üçün sair elektron cihazların istehsalı 14,5 faiz artaraq 68,5 min ədəd, qəbuledici qurğuları olmayan radio və televiziya verlişləri aparatlarının istehsalı 35,3 faiz artaraq 9108 ədəd olmuşdur.

2015-ci il yanvarın 1-nə müəssisələrin anbarlarında 19,1 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 7,4 faizi qədər hazır məhsul ehtiyatı olmuşdur.

Maşın və avadanlıqların, nəqliyyat vasitələri, avtomobil və qoşquların istehsalı istehsalı. Maşın və avadanlıqların, nəqliyyat vasitələri, avtomobil və qoşquların istehsalı müəssisələrində 401,7 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda bu sahələrin payı 5,3% olmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə maşın və avadanlıqların istehsalı sənayesi 10,2 faiz azalmış, sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı sənayesi 3,4 dəfə, avtomobil və qoşquların istehsalı sənayesi isə 58,2 faiz artmışdır. Əvvəlki ilə nisbətən əsas məhsul istehsalı üzrə minik avtomobillərin istehsalı 4,4 dəfə artaraq 1861 ədəd, traktorların istehsalı 71,2 % artaraq 1265 ədəd, fəvvarə armaturun istehsalı 42,4% artaraq 147,8 ton, kotanların istehsalı 33,4% artaraq 942 ədəd, dondurulmuş ərzaq məhsullarının saxlanması üçün soyuducu vitrinlər və piştaxtaların istehsalı 27,2% artaraq 552 ədəd, yük avtomobillərin istehsalı 15,4% artaraq 284 ədəd, olmuşdur.

2015-ci il yanvarın 1-nə müəssisələrin anbarlarında 26,5 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 10,2 faizi qədər hazır məhsul ehtiyatı olmuşdur.

Elektrik enerjisi sənayesi. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı bölməsinin müəssisələri tərəfindən 1830,0 milyon manat həcmində məhsul istehsal olunmuş və xidmətlər göstərilmişdir. Ötən illə müqayisədə 6,0% artım əldə olunmuşdur. Bu ümumi məhsul buraxılışının 5,7 faizini təşkil edir. 2014-cü ildə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı bölməsi

üzrə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 220 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 92,7 faizi dövlət, 7,3 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssislərdən 68 ədədi kiçik, 152 ədədi iri müəssisələrdir. 2014-cü ildə bu sahə üzrə yeni açılmış müəssisələrin sayı 7 ədəd olmuşdur. 2014-cü ildə 21,9 milyard kVt-saat elektrik enerjisi (əmtəlik) istehsal olunmuşdur. Ötən illə müqayisədə 6,3 faiz çox elektrik enerjisi istehsal olunmuşdur. Elektrik enerjisinin 5,6 faizi su elektrik stansiyalarının, 94,4 faizi isə istilik elektrik stansiyalarının payına düşmüşdür.

Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı. Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölməsinin müəssisələri tərəfindən ötən illə müqayisədə məhsul və xidmətlərin istehsalı 7,0% artaraq 231,8 milyon manat təşkil etmişdir. Bu ümumi məhsul buraxılışının 0,7 faizini təşkil edir.

2014-cü ildə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölməsi üzrə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 219 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 76,3 faizi dövlət, 23,7 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssislərdən 106 ədədi kiçik, 113 ədədi iri müəssisələrdir. 2014-cü ildə bu sahə üzrə yeni açılmış müəssisələrin sayı 14 ədəd olmuşdur.

Ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən “açıq qapı” siyasətinin nəticəsidir ki, hazırda sənaye sahəsində **30-dan çox** dövləti təmsil edən **235** xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərir, minlərlə yeni iş yerləri açılmışdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi və “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəncamına uyğun olaraq - kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının məhsul istehsalı üçün istifadə etdikləri yanacaq, motor yağlarının və mineral gübrələrin 50.0 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi; buğda istehsalçılarının maddi marağının artırılması və buğda istehsalçılarının stimullaşdırılması məqsədilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əkilən hər hektar üçün 40 manat yardımın verilməsi; məhsuldarlığa təsir göstərən

reproduksiyalı toxum materialının satışına görə hər kq-a 30-40 faiz əlavə maliyyə vəsaitinin ayrılması; həmçinin, 2009-cu ilin yanvar ayının birindən “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvədə olma müddəti 5 il müddətinə uzadılması; müntəzəm olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə yarmarkaların təşkil edilməsi bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin imkanlarının genişlənməsinə şərait yaratmışdır ki, sadalanan bu tədbirlərin həyata keçirilməsi son nəticədə ölkə üzrə aqrar sektorun inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır; Kənd təsərrüfatı istehsalçılarında yardım etmək məqsədilə “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 23 oktyabr 2004-cü il tarixli 468 nömrəli Sərəncamı əsasında yaradılmış “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə dövlət büdcəsindən 2005-ci ildə 25, 2006-cı ildə 41, 2007-ci ildə 37.5, 2008-ci ildə 72.5, 2009-cu ildə 45.2, 2010-cu ildə isə 40 milyon manat vəsait ayrılmışdır¹¹; meyvə və tərəvəz məhsullarının saxlanması üçün xüsusi anbarlar tikilmişdir.

2003-2010-cu illərdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu real ifadədə hər il orta hesabla 3.7% artmışdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin milli səviyyədə gücləndirilməsi baxımından qeyd etmək olar ki, kartof, tərəvəz, bostan məhsulları, meyvə və giləmeyvə, süd, mal və qoyun əti, şəkər, meyvə şirələri, habelə digər əsas ərzaq məhsulları ilə Azərbaycan özünü tam təmin edir.

2014-cü ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 5225,8 milyon manat təşkil etmişdir. 2014-cü ildə əsas kapitəla yönəldilmiş ümumi vəsaitin 1,7 faizi kənd təsərrüfatına sərf edilmişdir.

Bitkiçilik. 2014-cü ildə 955,1 min hektar payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalı bitkilərin sahəsi (qarğıdalısız) biçilib döyülmüş və hər hektardan orta hesabla 22,8 sentner olmaqla 2179,7 min ton məhsul götürülmüşdür. Bundan başqa, hesabat dövründə 37,6 min hektar qarğıdalı sahəsindən qıçaları quru dənə çevirməklə 203,6 min ton məhsul toplanmış, hər hektardan orta hesabla 54,2 sentner qarğıdalı dənə götürülmüşdür. Qarğıdalı dənə nəzərə alınmaqla ölkə üzrə 992,7 min hektar dənli və

dənli paxlalı bitki sahələrindən ilkin çəkiddə 2383,3 min ton taxıl məhsulu toplanmışdır. Hektarın orta məhsuldarlığı 24,0 sentner olmuşdur.

Cədvəl 3. Kənd təsərrüfatı istehsalı (milyon manatla)

	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları	3 877,7	4 525,2	4 844,6	5 244,6	5 225,8
o cümlədən:					
bitkiçilik	1 999,2	2 339,8	2 458,2	2 629,6	2 449,4
heyvandarlıq	1 878,5	2 185,4	2 386,4	2 615,0	2 776,4
Kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə	192,6	236,0	319,4	363,9	404,5
o cümlədən:					
bitkiçilik	60,0	82,2	97,3	120,5	111,8
heyvandarlıq	132,6	153,8	222,1	243,4	292,7
Fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə	3 685,1	4 289,2	4 525,2	4 880,7	4 821,3
o cümlədən:					
bitkiçilik	1 939,2	2 257,6	2 360,9	2 509,1	2 337,6
heyvandarlıq	1 745,9	2 031,6	2 164,3	2 371,6	2 483,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Dənli və dənli paxlalıların tərkibində payızlıq və yazlıq buğda əsas yer tutur. İstehsal olunmuş taxıl məhsulunun 60,8 faizini (1449,1 min ton) buğda, 8,5 faizini (203,6 min ton) qarğıdalı təşkil etmişdir.

2014-cü ildə 41,0 min ton xam pambıq, 20,3 min ton dən üçün günəbaxan və 2,9 min ton tütün istehsal edilmişdir.

Ölkədə ötən il 5706 hektar sahədə emal üçün şəkər çuğundurunun əkini aparılmış, 5606 hektarın (98,2 faiz) çuğunduru qazılmış və həmin sahələrin hər hektarından 312 sentner olmaqla 175,1 min ton məhsul götürülmüşdür.

Hesabat ilində sahələrdən 819,3 min ton kartof, 1187,7 min ton tərəvəz, 440,9 min ton bostan məhsulları toplanmışdır. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən kartof istehsalı 17,5 faiz, tərəvəz istehsalı 3,9 faiz azalmış, bostan məhsullarının istehsalı isə 2,6 faiz artmışdır. Hektarın orta məhsuldarlığı kartof üzrə 133 sentner, tərəvəz üzrə 150 sentner və bostan məhsulları üzrə 157 sentner olmuşdur.

2014-cü ildə 849,9 min ton meyvə və giləmeyvə, 147,7 min ton üzüm və 474,2 ton yaşıl çay yarpağı məhsulu toplanmışdır.

Keçən il sahələrdə payız-tarla işləri başa çatdırılmışdır. Payızlıq əkinlər üçün qaldırılmış 1017,0 min hektar şumun 87,7 faizi əkin üçün istifadə edilmiş və 2015-ci ilin məhsulu üçün 892,3 min hektarda dən və yaşıl yem üçün payızlıq bitkilər səpilmişdir. Bunun 875,7 min hektarı və ya 98,1 faizi dən üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dənlik taxılın 61,3 faizi və ya 537,2 min hektarı buğda, 38,6 faizi və ya 338,4 min hektarı arpa əkini sahəsidir. Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən arpanın əkin sahəsi 1,7 faiz artmışdır.

Heyvandarlıq. Son illərdə dövlətin dəstəyi ilə ölkəyə cins mal-qaranın gətirilməsi və təsərrüfatlarda süni mayalanmaya üstünlük verilməsi nəticəsində mal-qaranın baş sayının sabitləşdirilməsinə səbəb olmaqla yanaşı, məhsul istehsalına da öz müsbət təsirini göstərmişdir.

İlkin məlumatlara görə, 2015-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə ölkə üzrə 2706,9 min baş iribuynuzlu mal-qara, o cümlədən 1304,0 min baş inək və camış, 8681,5 min baş qoyun və keçi mövcud olmuşdur. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən iribuynuzlu mal-qaranın sayı 3,6 min baş (0,1 faiz), o cümlədən inək və camışların sayı 2,4 min baş (0,2 faiz), qoyun və keçilərin sayı 51,0 min baş (0,6 faiz) artmışdır. Qaramal naxırının 48,2 faizini inək və camışlar təşkil edir.

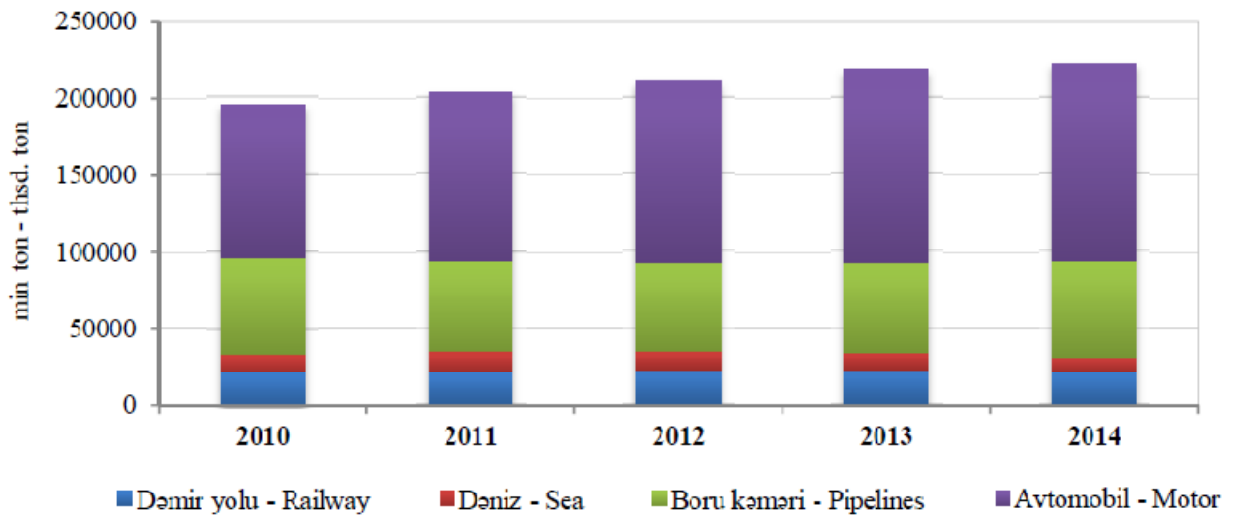
Belə ki, 2014-cü ildə diri çəkiddə 505,5 min ton ət, 1855,8 min ton süd, 1562,7 milyon ədəd yumurta və 16,8 min ton yun istehsal edilmişdir. Ət istehsalı 2013-cü illə müqayisədə 8,3 min ton və ya 1,7 faiz, süd istehsalı 59,1 min ton və ya 3,3 faiz, yumurta istehsalı 161,3 milyon ədəd və ya 11,5 faiz, yun istehsalı isə 263 ton və ya 1,6 faiz artmışdır.

2014-cü il yanvarın 1-nə mövcud inək və camışların sayına hesablamaqla orta süd sağımı 1401 kiloqrama (2013-cü il 1363 kq) bərabər olmuşdur. Ötən il quşçuluq fabriklərində diri çəkiddə 85,3 min ton (keçən il 73,3 min ton) quş əti, 703,3 milyon ədəd (keçən il 561,0 milyon ədəd) yumurta istehsal olunmuşdur. Ümumilikdə fabriklər üzrə cəmi quşların sayı 41,1 faiz artaraq 11,6 milyonu keçmiş, hər toyuqdan orta hesabla 227 ədəd yumurta alınmışdır.

Meşə təsərrüfatı. 2014-cü ildə ölkənin meşəçilik təsərrüfatlarında istehsal edilmiş mal və xidmətlərin faktiki qiymətlərlə dəyəri 11,7 milyon manat olmuşdur. Ötən il ölkədə 14 meşə yanğını qeydə alınmış və yanğın 58 hektar sahəni əhatə etmişdir. **Balıqçılıq təsərrüfatı.** Balıqçılıq təsərrüfatları və fiziki şəxslər tərəfindən 2014-cü ildə 194,6 milyon manat dəyərində 50,1 min ton balıq ovlanmışdır.

Şəkil 18.

Nəqliyyat sektorunda yük daşınması
Load conveyance in transport sector

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı nəqliyyat kompleksinin işinə müsbət təsir göstərmişdir. Təhlili aparılan dövrdə bütün növ nəqliyyat infrastrukturalarının inkişafı və istismar işinin səmərəli təşkili üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ötən yeddi il ərzində ölkənin nəqliyyat sektorunda bir sıra transmilli layihələrin reallaşması, BTC neft

ixrac boru kəmərinin fəaliyyətə başlaması, nəqliyyat infrastrukturuna böyük həcmdə investisiyaların yönəldilməsi, nəqliyyatın hərəkət parkının yeniləşməsi, yeni avtomobil yollarının, körpülərin çəkilişi, yenidənqurulması, Bakı-Tbilisi-Qars-Axalkalaki marşrutu üzrə Qars-Axalkalaki dəmir yolu xəttinin tikintisinə başlanılması və digər uğurlu işlər həyata keçirilmişdir. Nəqliyyat sektorunun inkişafı Azərbaycanın regionda, dünya dövlətləri arasında nüfuzunun artmasına, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasına ciddi təkan vermişdir.

Həmçinin, “Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə Tədbirlər Planı” və “Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə 2008-2013-cü illər üçün əlavə Tədbirlər Planı”nda yol infrastrukturunu üzrə nəzərdə tutulmuş işlərin icrası ilə bağlı olaraq son illərdə yol qovşaqlarının və piyada keçidlərinin inşası və yolların yenidən qurulması davam etdirilmişdir.

Tədbirlər Planı çərçivəsində Bakı şəhəri, Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava limanı – Bilgəh qəsəbəsi avtomobil yolu yenidən qurulmuş, yol qovşaqları və piyada keçidləri inşa edilmişdir.

Naxçıvanski adına Hərbi Litsey-Zığ dairəsi-Heydər Əliyev Hava Limanı 6 cərgəli beton örtüklü alternativ avtomobil yolunun və onun üzərində 6 ədəd yol ötürücüsünün və 8 ədəd yeni yerüstü piyada keçidinin tikintisi başa çatdırılaraq istismara verilmişdir.

Son illər İKT və Poçt sektoru sürətlə inkişaf edərək gəlirlərinin orta illik artım tempi 30-35% arasında dəyişmişdir və demək olar ki, inkişaf tempinə görə bu sahə ölkə iqtisadiyyatının bütün sektorlarını qabaqlayır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında informasiya texnologiyalarının rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Daim texnoloji yeniliklərlə müşayiət olunan İKT sektorunda həm yeni xidmət növlərinin yaradılması, həm də mövcud xidmətlərin həcmünün genişlənməsi hesabına son illər ərzində yaradılmış əlavə dəyərin qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi 4-5% təşkil etmişdir.

İKT sektorunun gələcək inkişafının hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirmiş “2003-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının inkişafı üçün informasiya və

kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya” sənədini əhatə edən tədbirlərin icrasının bu sahənin inkişafının davamlılığının təmin edilməsinə xidmət edəcəkdir.

Gələcək illər üzrə bu sektorda orta artım tempinin davamlı olaraq proqnozlaşdırılması əhali sayının artımından və onların gündəlik həyatına texnoloji parametrlərin nüfuz edərək xidmətlərin həcmının mütəmadi genişlənməsindən və s. mühüm faktorlardan asılıdır.

Davos Dünya İqtisadi Forumunun “**Global Information Technologies 2009-2010**” hesabatında Azərbaycan əvvəlki illərdə olduğu kimi MDB ölkələri arasında liderliyini qoruyub saxlamış və bu dəfə “şəbəkə hazırlığı indeksinə” (Networked Readiness Index) görə dünyanın 133 ölkəsi arasında 64-cü yeri paylaşmışdır. Azərbaycan bu reytingin ilk yarısına düşən yeganə MDB ölkəsidir. Qeyd edək ki, Rusiya 80-ci, Qazaxıstan 68-ci, Ukrayna 82-ci, Gürcüstan 93-cü, Ermənistan isə 101-ci yerdə qərarlaşmışdır. Bu hesabatda əsasən Azərbaycan nəinki MDB dövlətlərini, həmçinin Türkiyə (69-cu yer), Polşa (65-ci yer), Misir (70-ci yer), Meksika (78-ci yer) kimi ölkələri də qabaqlaya bilmişdir¹³.

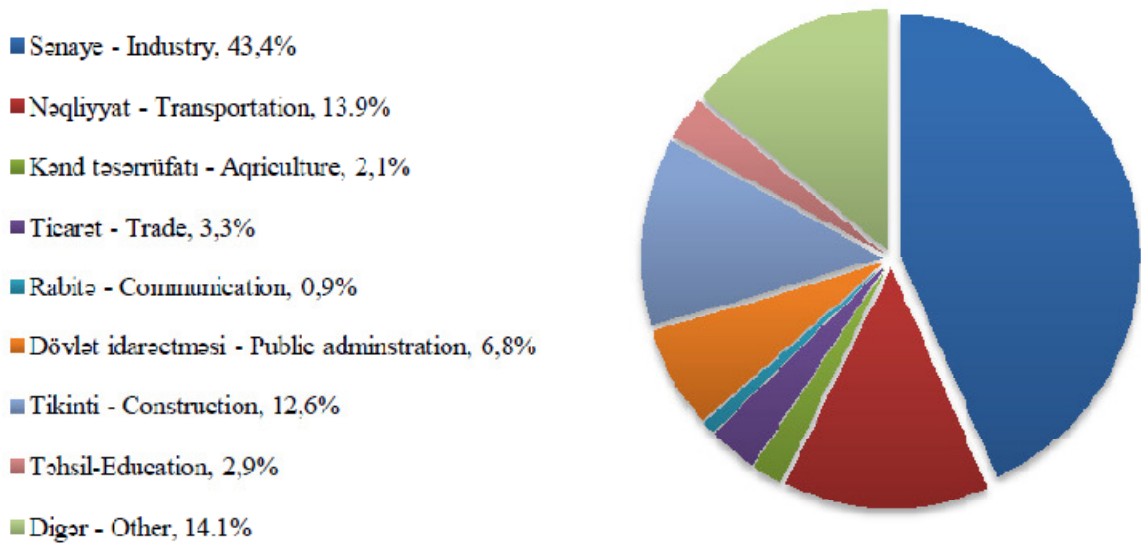
Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (BTİ) “**Measuring the Information Society - 2010**” adlı hesabatında aparılan “İKT İnkişaf İndeksi” üzrə qiymətləndirmə 159 ölkəni əhatə etmişdir. Bu hesabatda görə Azərbaycan 2009-cu il üzrə 159 ölkə arasında 81-ci yeri tutmuş və ötən illə müqayisədə öz mövqeyini 1 pillə daha da yüksəltmişdir. Azərbaycan 2009-cu illə müqayisədə indeks üzrə göstəricisini artıran ilk 10 ölkə sırasına daxil olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ötən ilki hesabatda da Azərbaycan göstəricisini artıran ilk 10 ölkə sırasında yer almışdır.

Bütün bunlardan əlavə **Economist Intelligence Unit** (EIU) tərəfindən aparılan “2009-cu ildə İT-industriyada rəqabətqabiliyyətliliyin müqayisəli təhlili” hesabatında ötən ilin yekunlarına görə Azərbaycan informasiya texnologiyaları sektorunda 63-cü yerdən 61-ci yerə qədər yüksəlmişdir. Müsbət haldır ki, Azərbaycan hesabatın nəticələrinə əsasən MDB ölkələri arasında Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Qazaxıstandan sonra 4-cü yeri tutmuşdur.

Son 8 ildə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların həcmi əhəmiyyətli şəkildə artmış, 2010-cu ildə 2003-cü illə müqayisədə **2.9 dəfə**, o cümlədən daxili investisiyalar üzrə **7.7 dəfə** artmışdır.

Şəkil 19

Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin iqtisadiyyatın sahələri üzrə xüsusi çəkisi (yekuna görə, faizlə)
Investments by sectors (in per cent to total)
2014

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Təhlil olunan dövrdə daxili investisiyaları ümumi investisiyalarda xüsusi çəkisi 24.8%-dən 75.7%-ə qədər artmış, xarici investisiyaların payı isə müvafiq olaraq 75.2%-dən 24.3%-ə qədər azalmışdır. Daxili investisiyaların həcmnin artmasında əsas səbəb 2003-cü ildən başlayaraq dövlət büdcəsi və Dövlət Neft Fondu vasitəsilə Dövlət İnvestisiya Proqramı çərçivəsində sosial və istehsal infrastrukturunu layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə ayrılan vəsaitlərin həcmnin artması olmuşdur.

Əsas kapitala yönəldilən investisiyaların həcmnin artması tikinti sahəsində əlavə dəyərin artmasını şərtləndirmişdir.

2003-2010-cu illərdə və 2011-ci ilin birinci rübündə 161 sənaye müəssisəsi və obyektı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin Azərbaycan hissəsi, 490 km uzunluğunda avtomobil yolları, 4 Beynəlxalq Hava Limanı, 3 metro stansiyası, Bakı Beynəlxalq Avtovağzal Kompleksi, 737 km uzunluğunda qaz kəmərləri istifadəyə verilmiş, 1.3 milyon nömrəlik avtomat telefon stansiyaları tikilmiş və ya yenidən qurularaq istismara verilmişdir.

III FƏSİL.

POSTNEFT DÖVRÜ VƏ AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF STRATEGİYASI

3.1. Qeyri-neft sektorunun inkişaf problemləri

Ölkədə mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və iqtisadi islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)", "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" və digər mühüm dövlət sənədləri hazırlanmışdır.

Mövcud proqramlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəticəsində ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaradılması, regionlarda, eləcə də ölkə paytaxtında kommunal xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmindən və keyfiyyətindən yüksəldilməsi, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, yoxsulluğun azaldılması sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bütün bu kimi müsbət meyillər iqtisadiyyatda yeni və müasir tələblərə uyğun qeyri-neft sektorunun və bu sektorun aparıcı qüvvəsi kimi qeyri-neft sənayesinin təşəkkülünü və inkişafını təmin etməkdədir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilmişdir. Konsepsiyanın müddəalarından irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək, qeyri-neft sənayesinin müasir tələblər baxımından inkişafını təmin etmək məqsədilə perspektiv dövrə hədəflənmiş proqramın hazırlanması xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikasında son illərdə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin artırılması, müasir elmi və texnoloji nailiyyətlərə əsaslanan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahələrinin genişləndirilməsi, elmi tədqiqatlar aparılması və yeni informasiya texnologiyalarının işlənilməsi üzrə müasir komplekslərin təməlinin qoyulması məqsədilə Sumqayıt şəhərində Yüksək Texnologiyalar Parkı yaradılmışdır. Sumqayıtdan sonra Gəncədə və digər bölgələrdə də sənaye texnoparkının yaradılması üçün hazırlıqlara başlanmışdır.

Dövlətin özəl sektora müdaxilənin qarşısının alınması ilə bağlı həyata keçirilən metodlar, tətbiq olunan elektron xidmətlər, biznesin idarə olunmasında ən son informasiya texnologiyalarından istifadə, "Elektron hökumət" layihəsi və digər kompleks tədbirlər də rəqabət mühiti və onun inkişafı sahəsində nəzərəcarpacaq irəliləyişlərə təsir edib.

Ölkənin məcmu maliyyə ehtiyatlarının həcmi ümumi daxili məhsulun bərabərdir, bu isə Avropada ən yaxşı sabitlik göstəricisi hesab olunur. Hazırkı şəraitdə əksər ölkələrin xarici və daxili borclarının əsas ağırlıq yükü özəl sektora, o cümlədən sənaye sahəsinə düşür. Azərbaycanın daxili borc probleminin olmaması və xarici borcların səviyyəsinin iqtisadi inkişafa təsirinin qeyri-yüksəkliyi ölkənin digər sahələri kimi qeyri-neft sənayesində gözlənilən nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan region ölkələri içərisində xarici borc məsələsində çox əlverişli və yaxşı mövqeyə malikdir. Ölkənin xarici borcu 6,6 milyard dollar təşkil edir ki, bu da ÜDM-in 12 faizdən aşağı göstəricisidir. Azərbaycanın xarici borcu strateji valyuta ehtiyatlarından 7 dəfəyə yaxın azdır ki, bu da iqtisadi və maliyyə sabitliyi, xüsusən də qeyri-neft sənayesinin inkişafı üçün çox mühüm amillərdəndir.

Azərbaycanın xarici ticarətində neft və mineral-xammal resurslarının payı hələ ki yüksəkliyi ilə fərqlənir. İdxalda ərzaq, toxuculuq və digər bu qəbildən olan ənənəvi, ölkədə istehsalı mümkün olan mal və məhsulların 20 faizə yaxın olması narahatlıq doğuran haldır. Ölkənin xarici ticarətində innovasiya və rəqabətyönümlü məhsulların

həcmi öz yüksək səviyyəsi ilə seçilmir (0,5 faiz), həmçinin ölkənin ixrac etdiyi az qismli belə məhsullar inkişaf etmiş ölkələrin patent məhsullarıdır.

Ümumiyyətlə, özümüzü qida və qeyri-qida məhsulları ilə təmin etmə imkanlarımızı aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə etmək olar:

Qeyri-ərzaq məhsulları üzrə:

-səment istehsalı. özümüzü bu məhsulla 92 faiz səviyyəsində təmin edirik. Burada maya dəyərində idxaldan asılılıq 10 faizdir. Bu, əsas qatqılar və qablaşdırma materiallarıdır.

-Bentonit. Biz öz tələbatımızı dəfələrlə ödəyirik və böyük ixrac potensialı yaranmışdır.

- Karton. Özümüzü cəmi 60 faiz təmin edirik. Mütləq yeni karton fabrikləri tikilməlidir və istehsalda biz 50 faiz xarici materiallardan asılıyıq.

-Polietilen borular. Özümüzü 60 faiz təmin edirik. Yerli istehsalın tərkibində 70 faiz xarici komponent var. Bu da xammaldır.

- Əhəng. Özümüzü tam təmin etmirik, cəmi 50 faiz səviyyəsində, xarici komponent 13 faizdir.

- Gips - 1,6 dəfə. Yəni, həm 100 faiz təmin edirik, həm də ki, ixrac potensialı var. Ancaq istehsalda 50 faiz xarici komponentdən – qatqılar və qablaşdırma materiallarından istifadə olunur.

-Kərpic – özümüzü 99 faiz təmin edirik və burada cəmi 2 faiz xarici amil var.

- Beton tikinti blokları - özümüzü 100 faiz təmin edirik, 30 faiz xarici komponentdir.

-Alçıpan - özümüzü 95 faiz təmin edirik, maya dəyərinin 48 faizi xaricdən asılıdır. Burada da metal profillər əsas rol oynayır.

- Metal konstruksiyalar - özümüzü 40 faiz təmin edirik, elektrik kabelləri 48 faiz, elektrotexniki avadanlıqlar 62 faiz.

Ərzaq məhsulları üzrə:

- Mal ətı - özümüzü 92 faiz təmin edirik. Burada maya dəyərində idxaldan asılılıq 5 faizdir. Bu, əsasən yem və dərmandır.

- Qoyun ətı - özümüzü 99 faiz təmin edirik, maya dəyərində cəmi 2 faiz xarici amil var. Yenə də yem və dərman.

- Quş ətı - özümüzü 98,6 faiz təmin edirik. Ancaq maya dəyərində idxaldan asılılıq 65 faizdir. Asılılıq: Qarğıdalı, soya, günəbaxan və dərman.

- Yumurta. Özümüzü 99,6 faiz təmin edirik. Yenə də maya dəyərində 65 faiz xarici amil var.

- Süd və süd məhsulları. Özümüzü təmin etmə əmsalı 80 faizdir. Burada da çox böyük irəliləyiş var. Burada cəmi 10 faiz xarici amildən asılılıq. Bu da yenə dərmandır və yemdir.

- Azərbaycanda taxıl istehsalı artıbdir. 2014-cü ildə 2 milyon 300 min ton, 2015-ci ildə 2 milyon 900 min ton istehsal olunmuşdur. Ancaq özümüzü cəmi 64 faiz səviyyəsində təmin edirik. Taxıl istehsalında maya dəyərində idxaldan asılılıq 20 faizdir - gübrə, dərman.

- Kartof - özümüzü 90 faiz təmin edirik. Kartof istehsalında 35 faiz xarici amil var - yenə də gübrə, dərman.

- Soğan – özümüzü 100 faizdən çox təmin edirik. Burada xarici amil yoxdur.

- Bostan məhsulları 100 faiz, yenə də xaricdən asılı deyilik.

- Meyvə, giləmeyvə təxminən 110 faiz, maya dəyərində xarici idxaldan 30 faiz asılılıq - yenə gübrə, dərman.

- Duz – özümüzü 87 faiz təmin edirik, xarici amil 5 faizdir. Bu da qablaşmadır.

- Şəkər və şəkərdən hazırlanan məhsullar - özümüzü 191 faiz təmin edirik, İmişlidəki şəkər zavodunun hesabına. Ancaq burada xaricdən 80 faiz asılılıq var. Xam şəkər xaricdən gətirilir.

- Bitki yağları və marqarin – özümüzü 67 faiz təmin edirik. Burada da idxaldan 80 faiz asılılıq. Xam yağ və qablaşdırma.

- Kərə yağı – özümüzü cəmi 60 faiz təmin edirik, xarici amil 10 faizdir. Hesab edirəm ki, biz kərə yağını da Azərbaycanda 100 faiz istehsal etməliyik.

- Makaron – özümüzü 52 faiz təmin edirik. Ancaq bu yerli istehsalın 95 faizi xaricdən gələn xammal hesabına təmin edilir.

- Meyvə-tərəvəz şirələri – özümüzü 105 faiz təmin edirik. Meyvə-tərəvəz konservləri təxminən 90 faiz və 10 faiz xarici amildir.

1996-cı ildən başlayaraq özəlləşdirilən subyektlərin tərkibində qeyri-neft sənaye profilli müəssisələr yüksək üstünlük təşkil etmir və belə müəssisələrin özəlləşdirilməsindən sonra təyinatı üzrə istifadəsində də ciddi problemlər qalmaqdadır. Ölkədə özəlləşdirilən obyektlərin 25 faizini məişət xidməti, 11 faizini ticarət və iaşə obyektləri, 24 faizini icarəyə verilmiş və istifadəsiz qeyri-yaşayış sahələri, 30 faizini nəqliyyat vasitələri, qalan hissəsini isə digər sektorlara aid olan obyektlər təşkil etmişdir. Respublikada indiyədək 1500-dən artıq səhmdar cəmiyyəti özəlləşdirilmişdir ki, bunun da yalnız 22 faizi sənaye müəssisələridir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlərin həcmi 1996-cı illə (3 milyon manat) müqayisədə 2012-ci ildə 20 dəfəyə yaxın artsa da, əldə olunan vəsaitlər özəlləşdirilən müəssisələrin müasir texniki bazasının və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərməmişdir. Yeni yaradılan kiçik, orta və iri müəssisələr əsasən ənənəvi məhsul buraxılmasına üstünlük verməklə innovasiya və rəqabətyönümlü məhsul istehsalında fəallıq nümayiş etdirmirlər.

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarına uyğun olaraq yeni iş yerlərinin yaradılması məsələsinə diqqət artırılrsa da, hələ ki yaradılan iş yerlərinin yalnız 50 faizdən çoxu regionların payına düşür. Ölkədə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının 64 faizi Bakı şəhərinin payına düşür. Yerli və xarici investisiyalı müəssisələr öz fəaliyyətinin təşkilində və inkişafında daha çox məhz paytaxta və onun ətraf rayonlarına üstünlük verirlər. Qeyri-neft sənayesi üzrə yaradılan yeni müəssisələrin sayına görə paytaxt öz üstünlüyünü saxlamaqdadır. Ötən il yeni müəssisələrin 60,0 faizi Bakıda,

12,7 faizi Aran, 7,2 faizi Abşeron və 5,7 faizi Gəncə-Qazax, qalanları isə digər bölgələrdə fəaliyyətə başlamışdır.

Son on il ərzində büdcə xərclərinin həcmi 20 dəfədən çox artaraq 2012-ci ildə 17105,6 milyon manat təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsindən iqtisadiyyata ayrılan vəsaitlərin qeyri-sənaye sahələrinin inkişafına məqsədli proqramlar çərçivəsində kifayət qədər ayrılmaması bu sahədə ciddi problemlər yaradır.

Emal və digər qeyri-neft sənaye sahələrinin əsas kapital qoyuluşuna yönəldilən vəsaitlərin xüsusi çəkisi sənaye üzrə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların yalnız 16 faizini təşkil edir. Ölkə müəssisələrinin əsas kapitalına yönəldilən investisiyalar əsas fondların, texnoloji qurğuların müasirləşdirilməsini, təkmilləşdirilməsini təmin edəcək səviyyədə deyildir.

Ölkədə bütün mənbələr üzrə ayrılan kredit qoyuluşları sahəsində müsbət irəliləyişlər baş versə də, bank və kredit təşkilatlarının verdikləri kreditlərin faiz dərəcələrinin yüksəkliyi qeyri-neft sənayesinin bu resurslardan istifadəsinə geniş imkanlar yaratmır. Bank və maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən ticarət və kommertiya sektoruna ayrılan kreditlər ümumi kreditlərin 24 faizini, energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoruna ayrılan kreditlər 3 faizini, kənd təsərrüfatı və emal sahəsinə ayrılan kreditlər 4,4 faizini, tikinti sektoruna ayrılan kreditlər 6,4 faizini, sənaye sahələrinə ayrılan kreditlər 6,8 faizini, nəqliyyat və rabitə sektoruna ayrılan kreditlər 4,6 faizini təşkil edir.

Azərbaycanın qeyri-neft sənayesi müəssisələrində istehsal olunan məhsullar yüksək əmək və material tutumluluğu ilə fərqlənir. İnnovasiya və elmtutumlu məhsulların həcmi olduqca aşağıdır.

Bir çox qeyri-neft sənayesi müəssisələrində, əsasən də kimya sənayesində məhsul istehsalının azalması, mövcud istehsal güclərindən aşağı səviyyədə istifadə olunması, avadanlıq və texnologiyaların fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi, məhsul satışındakı problemlər texniki-iqtisadi, maliyyə və keyfiyyət göstəricilərinin azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Ölkədə əsas sənaye-istehsal fondlarının müasirləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi problemi həll edilməlidir. Xüsusilə qeyri-neft sənayesində mövcud olan fondların yeniləşməsinə olan tələbat artmaqdadır.

3.2. Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün kifayət qədər potensial sahələr mövcuddur. İnvestisiyaların cəlb olunması üçün aşağıdakı iqtisadi fəaliyyət növlərinə birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması prioritet hesab edilir:

- **Ənənəvi istehsal sahələri və xidmətlər:** kənd təsərrüfatı, qida məhsullarının istehsalı, turizm sənayesi; maşın və avadanlıqların istehsalı; elektrik avadanlıqların istehsalı; Kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı; Kimya sənayesi; Tikinti materiallarının istehsalı; Metallurgiya sənayesi; Toxuculuq sənayesi və geyim istehsalı, dəri və dəridən məmulatların, ayaqqabıların istehsalı; Nəqliyyat və logistika;

- **Yüksək texnologiyalara əsaslanan istehsal sahələri:** Ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırmaq, elm tutumlu iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək, daha çox əlavə dəyər yaradan istehsal sahələrini stimullaşdırmaq məqsədi ilə aşağıdakı yeni sahələr üzrə investisiyaların cəlb olunması dəstəklənəcəkdir: Əczaçılıq sənayesi; Biotexnologiyalar; Nanotexnologiyalar; İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları; Kosmik sənaye; Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına enerji istehsalı”; Sənaye parkları, ərazi klasterləri və sənaye məhəllələri; İdxal əvəzləyici və ya ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən sənaye müəssisələrini əhatə edəcək sənaye parkları, ərazi klasterləri və sənaye məhəllələrinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi; Aqro-enerji komplekslərinin, günəş, külək və bioenerji parklarına xarici investisiyaların cəlb edilməsi.

- **İdxal əvəzləyici investisiyaların cəlb edilməsi:** Daxili tələbatı ödəmək üçün Azərbaycana idxal olunan məhsulların yerli istehsalla əvəz olunması və perspektivdə bu məhsulların xarici bazarlara ixracı məqsədilə xarici investorların cəlb edilməsi.

Ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar həyata keçirilən dövlət proqramları və konkret tədbirlər iqtisadiyyatın diversifikasiyası və yeni sənaye sahələrinin inkişafı üçün geniş imkanlar açmalıdır. Qlobal rəqabət mühitində inkişaf etməkdə olan qeyri-neft sənayesi ənənəvi sahələrlə yanaşı, yeni məhsul istehsalı üzərində qurulan müasir tipli sahələrin yaranması ilə də xarakterizə olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafa əsaslanan, rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft sənayesinin yaradılması aşağıdakı istiqamətliyi özündə ehtiva edəcək:

- qeyri-neft sənaye sahələrinin strukturunun və texnoloji bazasının təkmilləşdirilməsi;

- qeyri-neft sənaye sahəsində texnoloji tərəqqiyə, yeni nəsil avadanlıq istehsalına yönəlmiş istiqamətliyin inkişafı;

- yeni elmtutumlu, resursağnaətedici və bioməhsulların, nanotexnologiyaların istehsalının təşkili;

- qeyri-neft sənaye sahələrinin təkmil infrastruktur sisteminin yaradılması;

- qeyri-neft sənaye sahələrinin inkişafında innovasiyayönümlü istiqamətin aparıcılığının təmin edilməsi ilə, intellektual qabiliyyətli və yüksək ixtisaslı kadr heyətinin hazırlanması;

- qeyri-neft sənaye sahələrinə investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırmaqla yerli xammal və resurslardan rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına nail olunması;

- səmərəliliyin, məhsuldarlığın və rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına əsaslanaraq sahə strukturunun, istehsal prosesinin restrukturizasiyasının həyata keçirilməsi;

- qeyri-neft sənaye sahələri ilə digər sahələr arasında effektiv təsərrüfat münasibətlərinin yaradılmasının sürətləndirilməsi;

- intensiv regional və texnoloji inteqrasiyanın qurulması;

- qeyri-sənaye sahələrinin fəaliyyətinin yeni bazarlara yönəldilməsi;

- qeyri-sənaye sahələrində ixraca yönümlü məhsulların istehsalına nail olunması;

- qeyri-neft sənayesinin regional inkişafına nail olunması;

- qeyri-neft sənayesində ənənəvi sahələrin inkişafının təmin edilməsi, bu sahələrdə rəqabət mühitinin genişləndirilməsi;

- istehsal prosesində, məhsul istehsalında beynəlxalq standartların tətbiq edilməsi.

Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən konsepsiyalar, proqramlar, həmçinin qeyri-neft sənayesinin inkişaf proqramı 2014-2020-ci illərdə qeyri-neft sənayesində bir çox inkişaf hədəflərinin əldə olunmasına təminat yaradacaqdır:

- qeyri-neft ÜDM-nin həcmnin iki dəfədən çox artırılması;

- qeyri-neft sektoru üzrə adambaşına düşən ixrac həcmnin 1000 dollara çatdırılması;

- qeyri-neft sənayesi üzrə ÜDM-in orta illik real artım tempinin 7 faizdən çox yüksəldilməsi;

- qeyri-neft sənayesində davamlı artım tempinin təmin edilməsi, bu sahələrə investisiya yatırımlarının iki dəfəyə yaxın artırılması;

- qeyri-neft sənayesinin inkişaf potensialının yüksəldilməsi, bu sahələrdə innovasiya yönümlü məhsul istehsalının genişləndirilməsi;

- qeyri-neft sənayesində çoxsahəli, innovasiya yönümlü güclü strukturun yaradılması.

.Azərbaycanda inkişafın ağırlıq mərkəzi sadəcə olaraq qeyri-neft sənayesinin üzərinə deyil, əsasən onun mütərəqqi texnika, texnologiya, elmi yeniliklər tətbiq edən sahələrinin üzərinə keçəcək.

Qeyri-neft sənayesinin inkişaf hədəflərinin təmin edilməsi, sahənin perspektiv istiqamətlərinin əsaslı şəkildə şaxələndirilməsi ilə bağlı olacaq. Qeyri-neft sənayesinin valyuta və mənfəət gətirən əsas baza sütunları innovativ modellər kimi sənaye parklarının, texnoparkların yaradılmasından ibarət olacaq. Bu modellər ölkədəki mövcud və yeni biliklərin, ixtiraların texnologiyalara və texnologiyaların kommersiya məhsuluna çevrilməsinə səbəb olub, elmtutumlu müəssisələr vasitəsilə texnologiyaların sənaye sferasına ötürülməsinə, biznes sahəsində müəssisələrin dəstəklənməsinə, sənayenin

strukturunun yenidən qurulmasına, regional qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsinin azalmasına, məşğulluq probleminin həllinə, yüksək texnologiyalar sahəsində elmi-texniki nailiyyətlərin sürətli tətbiqinə gətirib çıxaracaq.

Azərbaycan Respublikasının qeyri-neft sənayesində baş verən müsbət inkişaf meyilləri bu sektorun perspektiv inkişaf ssenarilərinin konkretləşdirilməsini labüdləşdirir. Perspektivdə qeyri-neft sənayesinin inkişaf ssenarisinin seçimində sənaye istehsalının dayanıqlı və yüksək artım templərinin təmin edilməsi, onun strukturunun təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması əsas olaraq götürülməlidir. Bu sahədə əsas istiqamətlər istehsal avadanlıqlarının yüksək mənəvi və fiziki aşınmasının aradan qaldırılmasından, milli məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin, investisiya və innovasiya fəallığının artırılmasından, qeyri-neft sənayesinin daha sürətli inkişafından və emal fəaliyyət növlərinin stimullaşdırılmasından ibarət olacaqdır. Yaradılan əlverişli investisiya mühiti, təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən islahatlar 2014-2020-ci illər ərzində qeyri-neft sənaye sahələrinin daha intensiv inkişafını təmin edəcək.

Qeyri-neft sənayesinin perspektiv inkişaf istiqamətləri aşağıdakı istiqamətləri əhatə edəcəkdir:

- restrukturizasiya və özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi;
- satış bazarı olan və yenidən qurulması iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun hesab edilən müəssisələrin fəaliyyətinin bərpası;
- müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların tətbiqinə keçidin sürətləndirilməsi;
- azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi;
- investisiyaların təşviqi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin genişləndirilməsi;
- ənənəvi sənaye sahələrinin inkişafı;
- innovasiya yönümlü və elm tutumlu istehsalın inkişaf etdirilməsi.

Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin müasir tələblər baxımından təşkili və inkişafı mövcud və perspektiv innovasiya potensialını müəyyən edib qiymətləndirməyi

əsaslandırır. Qeyri-neft sənayesində innovasiyalı inkişaf ssenarisinin seçimi aşağıdakı amillərlə sıx bağlıdır:

- dünyada baş verən iqtisadi böhranların dərinləşməsi;
- daxili və xarici bazarlarda məhsulların keyfiyyətinə və istehlakına olan tələblərin artması;
- yeni növ və rəqabətqabiliyyətli məhsulların bazarları fəth etməsi;
- elmtutumlu, rəqabətqabiliyyətli və ixracyönümlü məhsulların istehsalı;
- bioməhsulların istehsalı, nanotexnologiyaların inkişafı;
- müasir texnologiyaların istehsal imkanlarının artması;
- innovasiya infrastruktur şəbəkəsinin qurulması;
- özəl sektor-dövlət təşkilatları arasında səmərəli kordinasiya sisteminin qurulması;
- yeni növ texnologiya və avadanlıqların mənimsənilməsi;
- kosmik və təkmil informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının istehsalı;
- qeyri-neft sənaye sahələri ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasında səmərəli əlaqələrin genişlənməsi;
- elm-sənaye-təhsil sistemi arasında bağlılığın gücləndirilməsi;
- müasir sənaye sahələrinin (kosmik, nano-texnologiyalar və s.) inkişafı, sənaye komplekslərinin və parklarının yaradılması.

Qeyri-neft sənayesində innovasiyalı inkişafın aşağıdakı istiqamətlərinə diqqət artırılmalıdır:

- innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı vahid qanunverçilik bazasının yaradılması;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişafına dəstəyin güclənməsi və bu sahənin təşkili və tənzimlənmə mexanizminin inkişafı;
- avadanlıq və texnologiyaların istehsalı və tətbiqi sahələrində müasir amortizasiya sisteminin tətbiqi;
- innovasiya fəaliyyəti və tədqiqatları ilə məşğul olan müəssisələr üzrə stimullaşdırıcı maliyyə-kredit, vergi-fiskal sistemin və tənzimləyici mexanizmlərin tətbiqi;

- təbii sərvətlərdən və əmək resurslarından daha məhsuldar istifadə edilməsi;
- müəssisələrin elm və innovasiya yönümlü fəaliyyətinin, tədbirlərinin davamlı olaraq genişləndirilməsi;
- ölkədə yeni texnologiyalar, innovasiya məhsulları istehsalı fəaliyyətinin dəstəklənməsi;
- ali təhsil müəssisələrinin, elmi təşkilatların, istehsal müəssisələrinin innovasiya sahəsində birgə əlaqələrinin yaradılması.

Ölkənin qeyri-neft sənayesində innovasiya ssenarisinin tətbiqi regional inkişafın da sürətlənməsinə öz təsirini göstərəcək. Regional innovasiya fəaliyyəti əsasən müxtəlif təşkilatı-hüquqi formalı, innovasiya yönümlü müasir sənaye müəssisələrinin yaradılmasını və inkişafını, ölkədə Azad İqtisadi Zonaların yaradılmasının sürətləndirilməsini, innovasiya fəaliyyəti üzrə regional infrastrukturun və mühitin formalaşdırılmasını, regionlarda sənaye texniki parkların yaradılmasını, yerli xammal və resurslardan innovasiya və ixracyönümlü məhsul istehsalına keçidin təmin olunması və s. istiqamətləri əhatə edəcəkdir.

Qeyri-neft ixracının təşviqi strategiyası 4 əsas istiqamətdə həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- Rəqəbətqabiliyyətliliyin artırılması
- Azərbaycan brendlərinin yaradılması və xarici bazarlarda təşviqi
- Xarici bazarlarda Azərbaycan mal və xidmətlərinin təşviqi
- İxracın stimullaşdırılması

Rəqəbətqabiliyyətliliyin artırılması:

- Müəssisələrdə istehsal prosesinin qabaqcıl texnologiyalar əsasında təşkilinin dəstəklənməsi, müvafiq beynəlxalq standartlara uyğun ekoloji təmiz (EKO) kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması, eləcə də elm-təhsil-biznes əməkdaşlığının təşviqi;

- Ölkədən xarici bazarlara yüksək keyfiyyətli və rəqəbət qabiliyyətli məhsulların ixracını təmin etmək məqsədi ilə keyfiyyət infrastrukturun təkmilləşdirilməsi;

- Azərbaycanda istehsal olunan məhsulların xarici bazarlara çatdırılmasının asanlaşdırılması, nəqliyyat xərclərinin azaldılması və təchizatın müntəzəmliyini, habelə yerli məhsulların xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycanda və prioritet xarici bazarlarda loqistik mərkəzlərin yaradılmasının dəstəklənməsi;

- İxracatçı birlik və assosiasiyalarının yaradılmasının təşviqi.

Azərbaycan brendlərinin yaradılması və xarici bazarlarda təşviqi:

- Milli brendlər və marketing üzrə konsepsiyanın hazırlanması, coğrafi (məsələn, “Azərbaycan məhsulu”), sahəvi (məsələn, “Azərbaycan meyvəsi”) və mədəni (məsələn, “Azərbaycan mətbəxi”) brendləşmənin yaradılması və dəstəklənməsi;

- Xarici bazarlarda Azərbaycan məhsullarının brendləşdirməsi üçün yeni bilik və texnologiyaların işlənilməsi və tətbiqi məqsədi ilə brendləşmə sahəsində elmi tədqiqat işlərinin aparılması;

- Yerli brendlərin xarici ölkələrdə təşviqini təmin etmək məqsədi ilə ən qabaqcıl beynəlxalq təcrübə əsasında xarici bazarlarda brendləşdirməyə dəstək mexanizminin yaradılması;

- Xarici bazarlarda yerli brendlərin hüquqlarının qorunması mexanizminin yaradılması.

Xarici bazarlarda Azərbaycan mal və xidmətlərinin təşviqi:

- Hədəf bazarlara mal ixracının miqdar və struktur üzrə genişləndirilməsi və yeni bazarlara çıxışın təmin edilməsi, Azərbaycanda istehsal olunmuş rəqabət qabiliyyətli məhsulların təşviqi məqsədi ilə xarici bazarlarda ticarət evlərinin yaradılması;

- Qeyri-neft ixracının təşviqində Azərbaycanın quru, dəniz və hava məkanı vasitəsilə xarici bazarlarda təqdim etdiyi iş və xidmətlərin təşviqi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- Ölkə daxilində və xarici bazarlarda ixracyönümlü tədbirlərin, o cümlədən ixrac missiyalarının təşkili;

- İxracatçıların ixracyönümlü tədbirlərdə, o cümlədən sərgilərdə iştirakının dəstəklənməsi məqsədi ilə ən qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan maliyyə və təşkilati dəstək mexanizminin yaradılması;

- Xarici bazarlar, bu bazarlara daxil olmaq üçün zəruri olan sənədlər (sertifikatlar və s.) və ixracla bağlı olan digər məsələlər üzrə araşdırmaların aparılması və sahibkarların maarifləndirilməsi fəaliyyətlərinin dəstəklənməsi;

- Azərbaycanda istehsal olunmuş məhsulların ixrac coğrafiyasının genişləndirilməsi üçün yerli istehsalçılarla xarici idxalçılar arasında kommersiya əlaqələrinin qurulması və yerində istehsalla tanış olunması məqsədilə potensial idxalçı missiyalarının təşkil edilməsi;

- Beynəlxalq KİV-lər vasitəsilə təşviqatın aparılması və ixrac üzrə məlumat portalının yaradılması.

İxracın stimullaşdırılması:

- Qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan ixracın maliyyələşdirilməsi və sığortası mexanizminin yaradılması;

- İxracla bağlı vaxt və maliyyə xərclərinin azaldılması məqsədi ilə ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi;

- Regionlarda sahibkarlıq subyektlərinə, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə ixracla bağlı məsləhət xidmətlərinin və təlim proqramlarının təşkili məqsədi ilə ixraca dəstək mərkəzlərinin yaradılması;

- İxrac əməliyyatları aparən sahibkarlıq subyektləri üçün həvəsləndirici tədbirlərin keçirilməsi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin və beynəlxalq nüfuzunun ilbəl artmasında neft strategiyasının müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində ilkin neftin çıxarılması Azərbaycanda neft hasilatının sürətli inkişafına təkan verməklə yanaşı, ölkəmizin siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə imkan yaratmışdır. Ötən müddətdə neft strategiyası çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər, mühüm infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması ölkəmizin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Eyni zamanda, özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından düzgün, səmərəli şəkildə istifadə edən Azərbaycan Respublikası regionun ən sabit və dinamik inkişaf edən ölkəsinə çevrilmişdir.

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından keçən müddət ərzində "Yeni neft strategiyası"nın çox böyük uğurla reallaşması günümüzün reallığına çevrilmişdir. Bütün bunları nəzərə alıb "Yeni neft strategiyası"nın nailiyyətlərinin aşağıdakı istiqamətlərdə reallaşdığını göstərmək olar:

1. Azərbaycanın, neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, bütövlükdə xarici işgüzar dairələrin, iri investisiyaların cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcıları bazarına sürətlə çıxışın təmin edilməsi;

2. Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin etmək üçün ixrac boru kəmərləri sisteminin yaradılması; Hazırda hasil edilən neft dünya bazarlarına üç marşrut üzrə çıxarılır: Rusiyanın Qara dəniz sahilindəki Novorossiysk, Gürcüstanın Supsa, Türkiyənin Ceyhan limanı vasitəsilə.

3. Azərbaycanın milli sərvəti olan neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillər üçün toplanaraq artırılması, bu gəlirlərdən ölkəmizin cari sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə almaqla, bugünkü nəsillər üçün istifadə edilməsi;

4. Ümumilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu "Yeni neft strategiyası"nın həyata keçirilməsinin nailiyyətlərindən biri də Qərbin qabaqcıl texnika-texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsidir.

Həyata keçirilən neft strategiyası çərçivəsində xarici sərmayəçilərlə ölkəmizin neft-qaz ehtiyatlarının birgə işlənməsini nəzərdə tutan bir sıra sazişlər imzalanıb ki, bu sazişlərin həyata keçirilməsindən ilk gəlirlərin əldə edilməyə başlaması onların səmərəli istifadəsi məsələsini gündəmə gətirib. Məhz belə bir mexanizmin yaradılması məqsədi ilə Azərbaycan prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli müvafiq fərmanı ilə DNF təsis edilib. Fondun Əsasnaməsi isə düz bir ildən sonra dekabrın 29-da təsdiq edilib. Bu fondun yaradılması fəlsəfəsinin əsasını isə neft sərvətlərinin nəsillər arasında ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi təşkil edirdi ki, artıq Azərbaycan bu istiqamətdə olduqca böyük uğurlar əldə edib.

Belə ki, Neft Fondu bu gün neft sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilən gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsinin ən effektiv mexanizminə çevrilib. Bu qurumun yaradılması dövlətin neft-qaz ehtiyatlarının işlənməsindən əldə edilən gəlirlərin istifadəsində israfçılığa, əyintilərə səbəb ola biləcək halların qarşısının alınması, eləcə də şəffaflığın tam təmin edilməsi istəyi ilə əlaqədardır. Fondun fəaliyyətinin başlıca məramını neft və qaz hasilatından əldə olunan maliyyə vəsaitlərinin indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə səmərəli idarə edilməsi təşkil edir.

Neft və qaz gəlirlərinin istifadə strategiyası makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılması əsasında aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

- iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;
- infrastruktur sahələrin genişmiqyaslı inkişafı;
- yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sosial problemlərin həlli;
- iqtisadiyyatın intellektual və texnologiya bazasının səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması;
- "insan kapitalı"nın inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən, xarici ölkələrdə), kadrların professionallıq səviyyəsinin artırılması);
- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;

- azad ediləcək ərazilərin yenidən qurulması və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən aydın görünür ki, ölkəmizdə neft-qaz gəlirlərinin idarə olunması kifayət qədər dəqiq mexanizm və istiqamət üzrə həyata keçirilməkdədir. Bu da son nəticədə neft-qaz gəlirlərindən istifadədə səmərəlilik göstəricisini xeyli dərəcədə artırır və bu gəlirlərin bilavasitə ölkənin inkişafına yönəldilməsində müstəsna rol oynayır.

Azərbaycanın xarici ticarətində neft və mineral-xammal resurslarının payı hələ ki yüksəkliyi ilə fərqlənir. İdxalda ərzaq, toxuculuq və digər bu qəbildən olan ənənəvi, ölkədə istehsalı mümkün olan mal və məhsulların 20 faizə yaxın olması narahatlıq doğuran haldır. Ölkənin xarici ticarətində innovasiya və rəqabətyönümlü məhsulların həcmi öz yüksək səviyyəsi ilə seçilmir

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlərin həcmi 1996-cı illə (3 milyon manat) müqayisədə 2012-ci ildə 20 dəfəyə yaxın artsa da, əldə olunan vəsaitlər özəlləşdirilən müəssisələrin müasir texniki bazasının və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərməmişdir. Yeni yaradılan kiçik, orta və iri müəssisələr əsasən ənənəvi məhsul buraxılmasına üstünlük verməklə innovasiya və rəqabətyönümlü məhsul istehsalında fəallıq nümayiş etdirmirlər.

Yerli və xarici investisiyalı müəssisələr öz fəaliyyətinin təşkilində və inkişafında daha çox məhz paytaxta və onun ətraf rayonlarına üstünlük verirlər. Qeyri-neft sənayesi üzrə yaradılan yeni müəssisələrin sayına görə paytaxt öz üstünlüyünü saxlamaqdadır..

Dövlət büdcəsindən iqtisadiyyata ayrılan vəsaitlərin qeyri-sənaye sahələrinin inkişafına məqsədli proqramlar çərçivəsində kifayət qədər ayrılmaması bu sahədə ciddi problemlər yaradır.

Emal və digər qeyri-neft sənaye sahələrinin əsas kapital qoyuluşuna yönəldilən vəsaitlərin xüsusi çəkisi sənaye üzrə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların yalnız 16 faizini təşkil edir. Ölkə müəssisələrinin əsas kapitalına yönəldilən investisiyalar əsas

fondların, texnoloji qurğuların müasirləşdirilməsini, təkmilləşdirilməsini təmin edəcək səviyyədə deyildir.

Ölkədə bütün mənbələr üzrə ayrılan kredit qoyuluşları sahəsində müsbət irəliləyişlər baş versə də, bank və kredit təşkilatlarının verdikləri kreditlərin faiz dərəcələrinin yüksəkliyi qeyri-neft sənayesinin bu resurslardan istifadəsinə geniş imkanlar yaratmır.

Azərbaycanın qeyri-neft sənayesi müəssisələrində istehsal olunan məhsullar yüksək əmək və material tutumluluğu ilə fərqlənir. İnnovasiya və elmtutumlu məhsulların həcmi olduqca aşağıdır.

Bir çox qeyri-neft sənayesi müəssisələrində, əsasən də kimya sənayesində məhsul istehsalının azalması, mövcud istehsal güclərindən aşağı səviyyədə istifadə olunması, avadanlıq və texnologiyaların fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi, məhsul satışındakı problemlər texniki-iqtisadi, maliyyə və keyfiyyət göstəricilərinin azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Ölkədə əsas sənaye-istehsal fondlarının müasirləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi problemi həll edilməlidir. Xüsusilə qeyri-neft sənayesində mövcud olan fondların yeniləşməsinə olan tələbat artmaqdadır.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün kifayət qədər potensial sahələr mövcuddur. Qeyri-neft sənayesinin perspektiv inkişaf istiqamətli aşağıdakı istiqamətləri əhatə edəcəkdir:

- restrukturizasiya və özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi;
- satış bazarı olan və yenidən qurulması iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun hesab edilən müəssisələrin fəaliyyətinin bərpası;
- müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların tətbiqinə keçidin sürətləndirilməsi;
- azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi;
- investisiyaların təşviqi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin genişləndirilməsi;
- ənənəvi sənaye sahələrinin inkişafı;

- innovasiya yönümlü və elm tutumlu istehsalın inkişaf etdirilməsi.

Qeyri-neft sənayesində innovasiyalı inkişafın aşağıdakı istiqamətlərinə diqqət artırılmalıdır:

- innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı vahid qanunverçilik bazasının yaradılması;

- innovasiya fəaliyyətinin inkişafına dəstəyin güclənməsi və bu sahənin təşkili və tənzimlənmə mexanizminin inkişafı;

- avadanlıq və texnologiyaların istehsalı və tətbiqi sahələrində müasir amortizasiya sisteminin tətbiqi;

- innovasiya fəaliyyəti və tədqiqatları ilə məşğul olan müəssisələr üzrə stimullaşdırıcı maliyyə-kredit, vergi-fiskal sistemin və tənzimləyici mexanizmlərin tətbiqi;

- təbii sərvətlərdən və əmək resurslarından daha məhsuldar istifadə edilməsi;

- müəssisələrin elm və innovasiya yönümlü fəaliyyətinin, tədbirlərinin davamlı olaraq genişləndirilməsi;

- ölkədə yeni texnologiyalar, innovasiya məhsulları istehsalı fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

- ali təhsil müəssisələrinin, elmi təşkilatların, istehsal müəssisələrinin innovasiya sahəsində birgə əlaqələrinin yaradılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Əliyev H.Ə. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı, 1997, s.478. 3. Əliyev T.N., Babayev M.T. Neft-qazçıxarma sənayesini müəssisələrinin iqtisadi potensialı. Bakı:Azərneşr, 2003
2. Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия, 2003
3. Hacızadə E.M. Energetik kompleks yeni islahatlar ərəfəsində. Bakı: Elm, 2000
4. Hacızadə E.M. Azərbaycanın təbii qaz potensialı: reallıqlar və virtual cizgilər. Bakı: Elm, 2001.
5. Mustəqil Azərbaycan - 20. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: 2011.
6. Səfərov Q.Ə., Dadaşova K.S. Neft-qaz kompleksində məhsulun keyfiyyəti və rəqabətqabiliyyətliliyi. Bakı: Elm, 2011
7. Максимов В.А., Аношин В.В., Чернов И.Л. Исследования рынков основных энергоносителей. Уфа: БГУ, 2000
8. Мир-Бабаев М.Ф. Краткая история азербайджанской нефти. Баку, “Азернешр”, 2009
9. Гаджиев Ш.Г. “Азербайджан на пути и мировому сообществу: стратегия внешне экономического развития”. Киев, « Экспресс обьява»,2000.
10. Мурадвердиев А. Ш. “Азербайджанская нефть и капитал” Москва-2001
11. Геостратегия: “Международное значение контракта века”, “Возраждение – XXI век” Баку – 2000, № 5, стр. 51 – 57
12. “Нефтяная стратегия: Борьба Азербайджанской дипломатии за основной экспортный нефтепровод Баку – Тбилиси – Джейхан” “Возраждение – XXI век” Баку – 2000, №11, 12, стр. 127 – 130
13. www.economy.gov.az - Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi.
14. www.mie.gov.az - Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika Nazirliyi.
15. www.socar.com - ARDNŞ
16. www.oilfund.az - ARDNF
17. www.e-qanun.az. - Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена изучению вопросов влияния нефтяной стратегии на развитие ненефтяного сектора Азербайджана. Для этой цели в первой главе диссертации были изучены цели, ключевые тенденции и задачи нефтяной стратегии, роль нефтяной стратегии в социально-экономическом развитии страны, а также мировой опыт по формированию нефтяных доходов и их использования. Во второй главе были комплексно исследованы уровень развития, проекты, программы и планы действий, осуществляемые в ненефтяном секторе Азербайджана в условиях нефтяных доходов. В третьей главе были рассмотрены проблемы, существующие в развитии ненефтяного сектора Азербайджана, перспективы решений этих проблем, а также тенденции развития ненефтяного сектора.

RESUME

The paper investigates the specific impact of the oil strategy on growth of non-oil sector in Azerbaijan. In this regard, the aim, objectives and key trends of the oil strategy, the role of the oil strategy in the socio-economic development of the country and international experience on formation and use of oil revenues has been studied in the first chapter. The second chapter is focused on a comprehensive analysis of such issues as progress in the conditions of oil revenues, as well as the projects, programs and action plans conducted in non-oil sector. In the third chapter, the growth problems of the national non-oil sector, field-related problem-solving possibilities, likewise the development prospects of the non-oil sector in Azerbaijan have been examined.

Cabbarov Ayaz Rafiq oğlunun "Qeyri-neft sektorunun inkişafına neft strategiyasının təsiri məsələləri" mövzusunda yazdığı dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünyada gedən geosiyasi, tarixi və ictimai - siyasi proseslərin nəticəsində Sovetlər İttifaqı dağıldı və 1991 - ci il oktyabrın 18 - də Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdi. 24 ildir ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilib, bir sıra mötəbər beynəlxalq təşkilatların üzvüdür və azad, müstəqil, demokratik dövlət kimi inkişaf edir.

Əvvəllər olduğu kimi yeni yüzillikdə də bu və ya digər dövlətin dünya siyasətində oynadığı rol, onun geosiyasi mövqeyinin müəyyənləşməsi həmin dövlətin malik olduğu iqlim, relyef, o cümlədən yanacaq - enerji ehtiyatları, ərazi, dəniz, göl və çay sahillərində və s. yerləşməsi kimi coğrafi, geoiqtisadi və geostrateji faktorların mövcudluğundan birbaşa asılıdır. Bu baxımdan Xəzər dənizinin sahilində yerləşən Azərbaycan Respublikasının geosiyasi əhəmiyyəti, onun zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi və dünya bazarlarına nəqli məsələləri müasir beynəlxalq münasibətlərin aktual mövzularından biridir. Əsrlər boyu olduğu kimi, bu gün də Azərbaycan dünya dövlətlərinin diqqət mərkəzindədir. Xəzər dənizi və onun Azərbaycan sektorunun zəngin neft və qaz ehtiyatları, Azərbaycanın Avropa və Asiyanı birləşdirən qədim Böyük İpək Yolunun üzərində yerləşməsi və s. səbəblər bu gün təkcə Rusiya, İran və Türkiyəni deyil, həmçinin ABŞ, Yaponiya, Çin və bir çox digər Qərb və Şərq dövlətlərini ciddi şəkildə maraqlandırır.

1994 - cü ilin əvvəllərində əsas Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və həmin ilin 20 sentyabrında «Əsrin müqaviləsi» ilə möhkəm şəkildə bünövrəsi qoyulan və bu günə qədər müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası dövlətin beynəlxalq aləmdə nüfuzunu xeyli artırmışdır.

Beləliklə, bir tərəfdən Azərbaycanın dünyaya inteqrasiya olunmaq, Şərqlə Qərb arasında körpü rolunu oynamaq və öz karbohidrogen ehtiyatlarını dünya bazarlarına nəql etmək və bu əsasla özünün çoxsaylı iqtisadi, siyasi və mənəvi problemlərini, o cümlədən Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll etməklə öz ərazi bütövlüyünü təmin etmək istəyi, digər tərəfdən isə dünyanın iri dövlətlərinin və transmilli şirkətlərinin Xəzərin neft - qaz ehtiyatlarına göstərdiyi təbii maraq Azərbaycan neftini dünya siyasətində və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə mühüm əhəmiyyətli faktora çevirir.

Neft-qaz sektorunda mövcud vəziyyətin respublika iqtisadiyyatına, onun tərəqqisinə əsaslı təsiri vardır. Gərəklilik ondan ibarətdir ki, neft-qaz sektorun və onun qaynaqlandırdığı yanacaq-enerji kompleksi (YEK) iqtisadiyyatın bütün strukturunda hərəkətverici qüvvəyə malikdir. Muasir milli iqtisadiyyatın barometri və əsas indikator göstəricisi bu gün də yetərli dərəcədə neft-qaz sektoru ilə bağlıdır. Bu baxımdan mövcud reallıqlar cəvrəsindən milli neft-qaz sektorunun inkişafının iqtisadi artıma və qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirinin təhlili və qiymətləndirilməsi muhum aktual səciyyə daşıyır və eyniliklə də bizim tədqiqat predmetini təşkil edir. Mövzunun aktuallığını gücləndirən şərtlərdən biri də, neft-qaz sənayesinin milli və iqtisadi təhlükəsizliyin əsas qaynaq komponenti olmasındadır. Ölkə budcəsinin və ixracın əsas hissəsi onun hesabına formalaşır. Bütün bunlar neft-qaz gəlirlərinin ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə, neftdən asılılığın aradan qaldırılmasına və qeyri-neft ixracının inkişafına yönləndirilməsi üzrə səmərəli inkişaf strategiyasının hazırlanmasını və reallaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan tədqiqat işinin mövzusu öz aktuallığı ilə seçilir.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın neft strategiyası, bu çərçivədə formalaşan neft gəlirləri və onların qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində yönləndirilməsi mexanizmləri təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə Azərbaycanın neft strategiyasının qeyri-neft sektorunun inkişafına müsbət təsirinin artırılması imkanlarının öyrənilməsi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın neft strategiyasını və onun qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirini kompleks tədqiq etməklə qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Neft strategiyasının formalaşması, məqsədi və vəzifələrinin tədqiq edilməsi;
- Neft strategiyasının iqtisadi inkişafa təsirlərinin və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi;
- Neft-qaz sektorunun resurs potensialı və infrastruktur kompleksinin tədqiq edilməsi;
- Dövlət Neft Fondu və Azərbaycanda neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunması vəziyyətinin tədqiq edilməsi
- Qeyri-neft sektorunun müasir inkişaf vəziyyəti və həyata keçirilən dövlət siyasətinin təhlil edilməsi;
- Qeyri-neft sektorunun inkişaf problemlərinin müəyyən edilməsi;
- Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin araşdırılması və bu sahəyə təkliflərin hazırlanması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycanın neft strategiyasının qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və qeyri-neft sektorunun inkişafı və ixracının təşviqi istiqamətində təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici tədqiqatçıların məqalələrindən, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, beynəlxalq təşkilatların illik hesabat materiallarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən ixracyönümlü qeyri-neft sahələrinin inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

Birinci fəsildə, Azərbaycanın neft strategiyasının formalaşması, məqsədi və vəzifələri, neft strategiyasının iqtisadi inkişafda rolu, neftlə zəngin olan ölkələrin təcrübəsi (Norveç modeli), neft-qaz sektorunun resurs potensialı və infrastruktur kompleksi tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsildə, neft strategiyasının əsas tərkib elementlərindən biri kimi Dövlət Neft Fondunun fəaliyyəti və ölkədə neft gəlirlərinin idarə edilməsi vəziyyəti, qeyri-neft sektorunun inkişafı vəziyyəti və həyata keçirilmiş dövlət siyasəti tədbirləri kompleks təhlil edilmişdir.

Üçüncü fəsildə, postneft dövründə qeyri-neft sektorunun inkişaf problemləri və qeyri-neft sektorunun inkişaf strategiyasının başlıca istiqamətləri təhlil edilmiş və bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür.